

tarih® çevresi

İki Aylık Tarih ve Kültür Dergisi

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN'A
ARMAĞAN
İSTANBUL'UN FETHİ
FATİH SULTAN MEHMET ÖZEL SAYISI

HAZİRAN-2023
www.tarihcevresi.com

ISSN: 1303-3876

Devlet kurucu ve Kanun koyucu olarak Fatih Sultan Mehmet

Fatih Sultan Mehmet ve Mutlak Vekilleri

Fatih Sultan Mehmet'in kanuni şahsiyeti ve çıkardığı kanunlar

Fatih Sultan Mehmet'in Dünya liderleri arasındaki yeri

Fethin yankılarına dair birkaç söz

İstanbul fethinin manevi mimarı olarak Akşamseddin

İstanbul Büyükşehir Belediyesi' ne Katkılarından Dolayı Teşekkür Ederiz

%100 TÜRK MÜHENDİSLİĞİ VE TASARIMI

%100 İSTANBUL ÜRÜNÜ

İSTANBUL'UN YENİ TRAMVAYI TRAM34

*Ne mutlu İstanbul'a
ne mutlu Türkiye'ye...*

METRO
İSTANBUL

www.metro.istanbul

Dergiden;

"Haziran Özel Sayısı"nda Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN' nın Devlet kurucu ve kanun koyucu olarak Fatih Sultan Mehmet, Fatih Sultan Mehmet ve mutlak vekilleri, Fatih Sultan Mehmet'in kanuni şahsiyeti ve çıkardığı kanunlar, Fatih Sultan Mehmet'in dünya liderleri arasındaki yeri, Fethin yankılarına dair birkaç söz, İstanbul fethinin manevi mimarı olarak Akşemseddin makaleleri ile karşınızdayız.

Tarih Çevresi Dergisi

tarih evresi

Aylık Tarih ve Kültür Dergisi

Prof. Dr.
Abdulkadir ÖZCAN'A
ARMAĞAN
İSTANBUL'UN FETHİ
FATİH SULTAN MEHMET ÖZEL SAYISI
HAZİRAN - 2023

Sahibi
MT PROMOSYON MATBAA

Yazı İşleri Müdürü
Ogün Nuri TAŞ

Yayın Yönetmeni
Nesim ŐEKER

Yayın Kurulu
Doç. Dr. Nesim ŐEKER, Doç. Dr. Nurten KILIÇ,
Doç. Dr. Birsen BULMUŐ, Doç. Dr. Umut ÖZGÜR.

İrtibat
Tel: (0312) 256 74 92 - 0505 677 22 35
tarихdergisi@gmail.com

Bu dergi Hacettepe, Boğaziçi, Bilkent, ODTÜ niversitelerinde bulunan Doktorlar,
Doçentler ve Master Ğrencileri tarafından iki ayda bir yayımlanır.
Dergiye gönderilen yazılar basılmaz ise istenmesi halinde iade edilir.
Dergide yayımlanan yazıların içeriğinden yazı sahipleri sorumludur.

Basım
MOOMELL REKLAM BASIM YAYIN
Tel: +90 (533) 978 42 84

İÇİNDEKİLER

Devlet kurucu ve Kanun koyucu olarak Fatih Sultan Mehmet"	6
Fatih Sultan Mehmet ve Mutlak Vekilleri	11
Fatih Sultan Mehmet'in kanuni şahsiyeti ve çıkardığı kanunlar.....	18
Fatih Sultan Mehmet'in Dünya liderleri arasındaki yeri.....	24
Fethin yankılarına dair birkaç söz.....	33
İstanbul fethinin manevi mimarı olarak Akşemseddin.....	41

"DEVLET KURUCU ve KANUN KOYUCU OLARAK FATİH SULTAN MEHMED"

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN

İslâm hukukunun kaynağı dörttür. Bunlardan Kur'an ve Hadis aslı, kıyas ve icma ise tali niteliktedir. Ancak Arap ve Türk İslâm devletlerinde şer'î hukukun yanında örfî hukukun da uygulandığı bilinen bir gerçektir. Muhammed Hamidullah gibi bazı İslâm âlimleri "örf"ü de İslâm hukukunun kaynaklarından saymışlardır¹. Ancak daha ziyade devlet idaresi ile ilgili bu hukukun kuralları için "kanun" kavramı kullanılmıştır. Kökeni Yunancaya, hatta İbranîceye uzanan bu kavram Arap devletleri zamanında İslâmî literatüre girmiş, Osmanlılar tarafından da çokça kullanılmıştır.

İlk Türk siyasetnamelerinden olan Kutadgu Bilig'de Türk devlet anlayışı da ele alınır. Yusuf Hashâcib bu eserinde devletin bekası için adaletin güvencesi olan kanunun vazgeçilmezliğini vurgular. Yine ona göre hükümdarın mutlak otoritesini adalet sınırlar. Kurucu bir hükümdar da mutlaka töre yani kanun koymalıdır. Eski Türklerde bu anlayış Oğuz Han'a kadar götürülebilir.

Eski İran Sasanî geleneğini yansıtan ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk de hükümdarın aslı görevinin tebaasının refahı için adaleti sağlamak olduğunu belirtir².

Eski Türk-Moğol geleneğinde kanun yapma hep var olmuştur. Ünlü Cengiz Yasası 'töre'nin yasallaşmasından başka bir şey değildir. Moğol İmparatorluğu'nun hukuki ve askerî işlerini düzenleyen bu kurallara Cengiz Han da ilavelerde bulunmuş ve yürürlüğe sokmuştur. Bu ünlü yasa daha sonra İslâm dinini kabul eden Moğol devletlerinde ve bu arada Timurlular'da da uygulanmıştır³. Timur'a izafe edilen Tüzükât da aynı kategoriye dahil edilebilir⁴.

İslâm dünyasını zor durumda bırakan Şî ve Haçlı saldırıları karşısında güçlü devlete büyük ihtiyaç vardı. Güçlü devleti ayakta tutan en önemli faktör ise kanunî kurallar idi. Bu kurallar sultanın emirleri olarak çıkar ve yasa olarak anılırdı. Devlet düzeniyle ilgili kanun çıkarılmasını el-Mâverdî (ö. 1058) gibi fakihler de desteklemişler; "Şer'-i mübînin tatbîkine güvence altına alan bir otorite" olarak nitelemişlerdir. Müslüman halkın bekası, düzeni ve şeriatın uygulanmasına dayalı bu anlayış Osmanlı

---

¹ Muhammed Hamidullah, "İslâm Hukukunun Kaynaklarına Dair Yeni Bir Tedkik", İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi (İstanbul 1954), I/1-4, s. 63-67.

² Siyasetname (trc. Nurettin Bayburtluğil), İstanbul 1981, s. 35-46.

³ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1993, VII, 369.

⁴ Tüzükât-ı Timur – Timur'un Günlüğü ve Başarı Prensipleri (haz. Taragay Bahadıröğlü, trc. Kutlukhan Şakirov – Adnan Aslan), İstanbul 2004.

devletinde de geçerliliğini korumuş, “Şer` ve Kanun” ile “Din ve Devlet” kavramları yan yana kullanılmıştır. Nitekim doğrudan çağdaş bir kaynak olarak Fatih dönemini anlatan Târih-i Ebü'l-feth'in müellifi Tursun Bey'e göre, toplum padişahın varlığına ve mutlaka sivil otoriteye muhtaçtır⁵. İslâmî anlayışa göre ulü'l-emr helâli haram ve haramı helâl yapmama şartıyla bazı hususlarda kanunlar çıkarabilirdi. Yani bir hükümdar hükmü altındaki arazinin idaresine, kamu ve idare hukukuna dair yasalar çıkarabilir, hatta had ve kısas cezaları dışında tazir hakkını kullanabilirdi. Fakat şer`-i şerîfe zıt bir örfün kanun haline gelmesi söz konusu olamazdı. Bir hükümdar mal, can, ırz masumiyetine, zayıfın himayesine ve toplum yararına ait yasalar koyması halinde tahttan indirileceğini bilirdi. Osmanlı uygulamasında şer`î hükümlere “ahkâm-ı şer`iyye” örfî hukuk kurallarına ise “kavânîn-i örfiyye” denilmiştir.

Devlet kuran Türk hükümdarlarının kanun yapmalarının gelenek haline geldiği söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi döneminde ilk örfî kanunların çıkarıldığı, daha sonra ihtiyaç duyuldukça her padişah döneminde yenilerinin yapıldığı bilinmektedir. Ancak bu kanunların kanunname şeklinde tedvin edilmiş olduğuna dair yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak Osmanlı kroniklerde bu düzenlemelerden söz edilmektedir. Yazılı bilgi eksikliğinin başlıca sebebinin, devletin geçirdiği badireler, özellikle Fetret Devri gibi kesintiler olduğu söylenebilir.

Padişahlara yasama hakkının sadece şeriatın serbest bıraktığı alanlarda olduğu unutulmamalıdır. Nitekim Osmanlı padişahlarının bazı örfî uygulamaları yasalastırırken ulemaya danıştıkları bilinmektedir. Devletin ilk idarî ve mülkî teşkilâtını yapan Osman Gazi (1299–1324) zamanında pazar vergisi demek olan “bâc-ı bâzâr”ın çıkarıldığı malumdur⁶. Bu örfî hukuk alanında çıkarıldığı bilinen ilk Osmanlı yasasıdır. Orhan Gazi (1324–1362) zamanında Bursa, İznik, İzmit ve Edirne'nin fethiyle büyük bir devlete dönüşen ülkede daha kalıcı idarî, adlî ve askerî düzenlemeler yapılmıştır. I. Murad Hudavendigâr (1362–1389) zamanında Balkanlar'da yapılan fetihler ve Anadolu'da gerçekleştirilen ilhaklarla vasal devletlerden oluşan bir imparatorluğa dönüşen Devlet-i Aliyye mülkî alanda eyalet ve sancaklara bölünmüş, askerî alanda ise kapıkulu ocaklarından yeniçeri ve acemi ocakları kurulmuş; timar sistemi rayına oturtulmuştur. Asker ihtiyacı için savaş esirlerinden yararlanılması için “Pençik Kanunu” çıkartılarak yürürlüğe konulmuştur⁷. Babasının vasal imparatorluğunu merkezî imparatorluğa döndüren Yıldırım Bayezid (1389–1402) döneminde daha önceki kanunlar uygulanmaya devam edilmiş, bunlara birkaç maden yasası ile vilayet kadılarına yönelik resm-i kismet⁸ ve sicil akçesi yasaları gibi yenileri eklenmiştir⁹. Yıldırım'ın Timur'a yenilmesinden sonra başlayan Fetret Dönem'inde (1402–1413) ve ömrü ülke birliğini sağlamakla geçen Çelebi Mehmed zamanında (1413–1421) yeni kanun çıkarılıp çıkarılmadığı bilinmemektedir. Ancak fetihlerin durması sebebiyle Pençik Kanunu'nun uygulanamaması Osmanlı tebaasından Hıristiyan ailelerden devşirme yapılmasının bu dönemde yaygın hale geldiği genellikle kabul gören bir gerçektir. Aynı şekilde bunun oğlu II. Murad (1421–1444; 1446–1451) zamanında eski uygulamaların devam ettirildiği, bu arada devşirme işlerinin bu dönemde bir kanuna bağlandığı söylenebilir.

⁵ Târih-i Ebü'l-feth (nşr. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 10 vd.; Halil İnalıcık, Türk Tarihinde Türe (törü) ve Yasa Geleneği”, Doğu – Batı, sayı 13 (Kasım – Aralık – Ocak 2000-2001), s. 65 vd.; aynı müellif, “Şeriat ve Kanunnâme”, Osmanlı'nın İzinde - Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı (haz. Feridun M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2013, II, 121-124.

⁶ Tevârîh-i Âl-i Osman (nşr. Âli Bey), İstanbul 1332, s. 19–20.

⁷ Abdülkadir Özcan, “Pencik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 2007, XXXIV, 226-228.

⁸ Resm-i kismet, kadıların veya kassam denilen görevlilerin askerî sınıfın miras taksimi gibi işlerden aldıkları vergi demek olup “kismet-i askeriye” olarak anılırdı.

⁹ Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul 1990, I, 255–259

İstanbul'un fethinin Osmanlı Devleti'nin tarihinde çok önemli bir hadise olduğu malumdur. Bu büyük fetihle Doğu Roma (Bizans) oyunlarına son verilmiş, Devlet-i Aliyye'nin iki yakası bir araya gelmiş ve kuruluşu tamamlanmıştır. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin gerçek kurucusunun Fatih Sultan Mehmed olduğu veya kuruluşun onun tarafından tamamlandığı söylenmelidir. Bu padişahın kurucu şahsiyetinin bir başka göstergesi ise, uygulanmakta olan örfî kuralları ilk defa kanun mecmualarında toplatmış olmasıdır. Bu yönüyle Fatih Sultan Mehmed Oğuz Han, Cengiz Han ve Emir Timur gibi devlet kurucu ve kanun koyucu hükümdarlar arasında yerini almış olmaktadır. Gerçekten günümüze ulaşan en eski yazılı kanun metinleri onun zamanından kalmadır. Bunlardan ikisi umumi nitelikte olup devletin merkez ve taşra yönetimiyle ilgilidir.

Fatih Sultan Mehmed'in çıkardığı ilk umumî kanunname **Kanûn-ı Osmânî** veya **Kanûn-ı Pâdişâhî** adıyla anılır ve askerî kesim dışındaki vergi mükellefi olan reaya ile ilgili hükümleri kapsar. Tedvin tarihi fetihden hemen sonra olup günümüze ulaşan tek yazması 893 (1488) yılında istinsah edilmiştir. Fasılları dört bölüme ayrılır. Bunlardan ilk üç fasıl ceza hukukuna dair olup burada zina, kavga, dövüş, sövme, adam öldürme, içki, hırsızlık, yalan, iftira ve namusa yönelik suçlara verilecek cezalar hakkında hükümler yer alır. Dördüncü fasılda vergi mükellefi tebaanın yükümlülükleri, gümrük vergileri ve timar düzenine dair hükümler bulunur. Kanunnamenin sonunda yörüklerle, cebelülere ve evli hristiyanlara hükümler dair bulunmaktadır. Muhtevastaki hükümlerin herkesi ilgilendirmesi Kanun-ı Pâdişâhî'yi umumî hale getirir. Buradaki hükümlerin kuruluş devrinin uygulamalarını ihtiva ettiği rahatlıkla söylenebilir¹⁰. Bu kanunname daha sonra çıkarılacak kanun hükümleri için esas olmuştur.

Merkezî nitelikte olan **Kanunnâme-i Âl-i Osman** ise askerî denilen yönetici sınıfı ilgilendiren bir teşkilât ve teşrifat kanunnamesidir. Fatih'in saltanatının son yıllarında tertip edildiği anlaşılan Kanunnâme-i Âl-i Osman geleneksel kuralları bir araya getirmekle eski İslâmî Türk devletlerinin geleneğini de yansıtmaktadır. Osmanlı Devleti'nde örfî hukukun en yetkili sorumlusu ve temsilcisi nişancıdır. Adı geçen kanunname de dönemin nişancısı Leyszade Mehmed Efendi tarafından derlenmiştir. Leys (Leysî) zade yazdığı önsözde mealen şunları ifade eder: "İstanbul fethi nasip olduğunda daha önce büyük cedleri zamanındaki mazbut kanunlar defter olunmamıştı. Sultan Mehmed bunların eksik olan yerlerini kendileri isabetli fikirleriyle tamamlamışlardır". Divan-ı Hümayun'dan çıkan hükümlerin dönemin padişahının ağzından kaleme alındığı malumdur. Bu hükümlere hatt-ı hümayun veya ferman da denirdi. Fatih'in bu kanunnamesi de baş kısmında ifade edildiği gibi bir hatt-ı hümayundur ve nişancı tarafından bizzat bu padişahın ağzından kaleme alınmıştır. Kanunname'nin en önemli özelliği "Bu Kanunnâme atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur" şeklindeki takdim cümlesinde ifadesini bulur. Böylece Fatih Sultan Mehmed öteden beri uygulanmakta olan kuralları bir kitap haline getirdiğini belirtmekte ve devamlı; "evlâd-ı kirâmum neslen ba'de neslin bununla âmil olalar" demekle de haleflerinin bu Kanunname'yi uygulamalarını istemektedir. Bu daha önce örneği pek görülmemiş bir taleptir. Zira Sultan Mehmed yeni hükümdarın eski kuralları tamamen veya kısmen kaldırma yetkisinin bulunduğunu biliyordu. Ancak Fatih burada sanki kendisini kanun koyucu olarak özel bir yer vermek istemekte ve merkezî imparatorluğun gerçek banisi olduğunu vurgulamaktadır. Fakat ilerleyen sayfalarda, "bu kadar ahvâl-i saltanata nizâm virildi. Şimden sonra gelen evlâd-ı kirâmum dahi islâha sa'y itsünler" derken, derlettiği ve yaptığı kanunların zamanla değişebileceğini, yenilerinin ilave edilebileceğini kabul etmekle de hukuk ve devlet anlayışını göstermiş

¹⁰ Bu kanunnamenin ilk neşrini Friedrich von Kraelitz yapmıştır (Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, Wien 1921, I, 13-48. Ondan naklen bk. Barkan, aynı eser, s. 387-395 ve Akgündüz, aynı eser, I, 346-366.

olmaktadır ¹¹. Gerçekten başta oğlu II. Bayezid olmak üzere torunu Yavuz Sultan Selim ve özellikle bunun Kanuni sıfatıyla anılan oğlu Sultan I. Süleyman'ın örfi alanda çok sayıda kanunlar yaptıkları bilinmektedir ¹². Kanun koyucu yönüyle Fatih Sultan Mehmed Orta-Asya geleneğinin temsilcisi görünümündedir. Yukarıda sözü edildiği gibi Cengiz Han da bir yasa toplatmış ve bunu daha sonra gelen halefleri ikmal etmişlerdir. Fatih de o kapıyı açık tutmuştur. Nitekim XVI. yüzyıl sonlarından itibaren bu Kanunnâme-i Âl-i Osman'a "kanûn-ı kadîm-i Sultan Mehmed" şeklinde atıflar yapılmıştır.

Bu iki genel kanunnameden başka Fatih Sultan Mehmed belli bir hususa dair kanun niteliğinde fermanlar da çıkarmıştır. Bunlardan **Kanûn-ı Kitâbet-i vilâyet**, adından da anlaşılacağı üzere tam bir tapu-tahrir (kadaströ) kanunu olup, konusu itibarıyla belki de dünyada bir ilk olduğu düşünülebilir. Osmanlılarda Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanından beri arazi tahririnin yapıldığı malum ise de, yazım kurallarının bir mecmuada toplandığı bilinmemektedir. Fatih Sultan Mehmed'in bu uygulamaları kanunname haline getirdiği görülmektedir. Tedvin tarihi tespit edilememekle birlikte, eskiden beri yürürlükte olan kuralların derlenmesiyle teşekkül ettiği kesindir. Kanunnamede fethedilen yerlerin muharrir-i memâlik veya il-yazıcı denilen görevli ile defter emini tarafından tahririn nasıl yapılacağı belirtilir¹³.

Fatih döneminin bir başka kanunnamesi **ihtisaba** yani **beledî işlere** dairdir. **İhtisâb Kanunnamesi** olarak adlandırılabilir bu kanun mecmuasında esnafın alım satım işlerinde aşırılığa kaçmamalarına, hayvan derilerinin yüzölme esnasında delinmemesi için özen gösterilmesine ve et fiyatlarına (narh) dair hükümler yer almaktadır .¹⁴

1481 yılında düzenlenmiş olan **Gümrük Kanunnamesi'nde** ise müslümanlardan, zimmîlerden ve harbî kefereden alınacak gümrük vergilerinden söz edilmektedir .¹⁵

Fatih döneminin bir başka hususi kanunnamesi darphaneye dairdir. Darphane Kanunnamesi'nde para darbu meselesi üzerinde durulmuş, İstanbul dışında nerelerde para kesimi yapılacak darphane bulunacağı ve 100 dirhem gümüşten kaç akçe kesileceği belirtilmiştir .¹⁶

Bu kanunnameler dışında yine Fatih Sultan Mehmed döneminde hususî zümre, iş ve bölgelere dair ferman şeklinde çıkarılmış yasaknameler de günümüze ulaşmıştır. Bunların bir kısmı Kanûn-nâme-i Sultânî ber-Mücebi Örf-i Osmânî'de bir araya getirilmiştir. Bu derleme eserde ayrıca özetle altın, gümüş ve diğer madenlerle ilgili yasalar; darphane ve sarrafiye hükümleri; sancak, subaşı ve mevkufat hükümleri; tuz, koyun, gümrük ve ibrişim yasası hükümleri; İstanbul'un Haslar, dalyan, mumhane, kapan, çeltik, sabunhane ve dellallık hükümleri de yer almaktadır.

¹¹ Kanunnâme-i Âl-i Osman Viyana nüshasına dayanılarak Mehmed Arif Bey tarafından TOEM ilavesi olarak 1330 yılında yayımlanmıştır. Ancak tek nüsha olması hasebiyle Ali Himmet Berki tarafından sahteliği öne sürülmüş, ancak yeni nüshalarının bulunması ile Abdülkadir Özcan tarafından mukayeseli neşirleri yapılarak bilim dünyasının hizmetine sunulmuştur ("Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı, İstanbul 1982, sayı 33, s. 7-56; Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin), İstanbul 2003, 2007, Atam Dedem Kanunu - Kanunnâme-i Âl-i Osman, İstanbul 2012.

¹² Genel olarak bk. Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları. Kanunlar, I, İstanbul 1943; Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, I-IX, İstanbul 1990-1996.

¹³ Akgündüz, aynı eser, I, 368-379.

¹⁴ aynı eser, s. 378-379.

¹⁵ Robert Anhegger – Halil İnalçık, Kanunnâme-i Sultânî ber-Mücebi Örf-i Osmânî, Ankara 1956, s. 78-79 Akgündüz, aynı eser, s. 381 vd.

¹⁶ Akgündüz, aynı eser, s. 384.

Fatih Sultan Mehmed döneminde çıkarılmış birkaç sancak kanunnamesi de vardır. Çok geniş alana yayılmış çok uluslu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nda genel bir taşra teşkilâtı ve bir idare kanunu yapmak mümkün değildi. Bunun zorlukları Fatih sonrasında Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde Orta Doğu, Mısır ve Macaristan gibi yerlerin ilhak ve zaptıyla daha net ortaya çıkacaktır. Fatih döneminde Akkoyunlu gibi daha önce İslâm hukukunun uygulandığı ülkelerdeki kanunlar hemen aynen kabul edilmiş, Avrupa ve Adalar gibi “diyâr-ı küfür” olan yerlerde cari kanunlar ise şeriata uymayan kısımları atılarak benimsenmiştir. Fatih devrinde Osmanlı Devleti dört eyaletten oluşmaktaydı. Bunlar da kendi içlerinde sancaklara ayrılmıştı. Osmanlı taşra teşkilâtında çekirdek birim sancaktır. Bu sancaklar için çeşitli kanunnameler çıkartılmıştır. Rumeli eyaletinin kanunnameleri Osmanlı Avrupası ile İstanbul ve Galata merkezli olarak çeşitli adlar altında meydana getirilmiştir. Bunlar dışında Bosna, Edirne, Gelibolu, Hersek, Sırbistan (Laz-ili), Manastır, Selanik, Semendire, Serez, Üsküp ve Vılk-ili (Vuçitrin) kanunnameleri de çıkartılmıştır. Anadolu yakası için ise bu eyalet ile Aydın, Hüdavendigâr (Bursa), Karesi, Kütahya, Saruhan ve Teke sancakları için kanunnameler devreye sokulmuştur¹⁷.

Sonuç olarak, İstanbul'u almakla devletin kuruluşunu tamamlayan II. Mehmed hakkıyla klasik Osmanlı padişahı tipinin temsilcisi olmuştur. Çıkarmış olduğu iki umumi kanunnameden başka idarî ve malî birçok kanunun da vâzı olmakla merkezî imparatorluğun banisi olmuş ve her bakımdan Ebü'l-kavânîn sıfatını hak etmiştir. Ancak onun Fatih sıfatı her devirde diğer vasıflarının önüne geçmiş ve bu padişah Osmanlı kaynaklarında hep Ebü'l-Feth, daha yaygın ifadesiyle ise Fatih sıfatıyla anılmıştır.

¹⁶ Akgündüz, aynı eser, s. 384.

¹⁷ Akgündüz, aynı eser, s. 389 vd.

"FATİH SULTAN MEHMED ve MUTLAK VEKİLLERİ"

Prof. Dr. Abdulkadir ÖZCAN

Ağır yük, günah anlamlarındaki "vizir" kökünden türeyen vezir kelimesi, ıstılah olarak İran Sasani hükümdarlarının yardımcısı için kullanılırdı. İslâm devletlerinde Abbasîlerden beri görülen kavramın daha sonra Samanîler, Endülüs Emevîleri, Tolunoğulları, Fâtımîler gibi diğer Arap İslâm devletleri ile Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Hârizmşahlar, Eyyûbîler, Memlûkler, İlhanlılar, Osmanlılar, Timurular, Safevîler gibi İslâm Türk devletlerinde de yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir.

Osmanlıların kuruluş yıllarında tek olan vezir sayısı, devletin genişleyip teşkilâtlanmasıyla artmış ve birinci vezire veziriazam denilmiştir. İlk vezirlerin İslâm hukukunu bilen ulema kökenlilerden olduğu dikkat çekmektedir. 1385–1453 yılları arasında ise vezirlik ağırlıklı olarak ilmiye kökenli Çandarlı ailesinin elinde kalmış ve bu aileden beş veziriazam çıkmıştır.

Sultan Mehmed çıkarmış olduğu ünlü Kanunnâme-i Âl-i Osman adlı Kanunnamesinde veziriazam için mealen, "bil ki öncelikli olarak vezirlerin ve beylerin başı veziriazamdır. Bütün işlerin vekil-i mutlakıdır. Oturmada, durmada ve mertebede veziriazam herkesten önce gelir" derken onun protokoldeki yerini kesin olarak belirler. Biz de bu kısa yazımızda ona vekâleten devleti yöneten bu zevattan ve akıbetlerinden söz edeceğiz.

Çandarlı Halil Paşa

Çandarlı Halil Paşa II. Murad'ın son veziriazamı olup, yaklaşık 15 yıl kadar bu görevde bulunmuştur. II. Mehmed'in ilk saltanatında (1444–1446) ve ikinci cülûsunda (1451) baş vezirlik makamında bulunan Halil Paşa 15 yıl kadar baş vezirlik yapmıştır. İlk iki yıllık saltanatında genç padişahı destekleyen devşirme kökenli vezirlerle Halil Paşa arasındaki çekişmede Çandarlı galip gelmiş ve çocuk padişah Manisa'ya gönderilmiş, Sultan Murad tekrar tahta oturmuştu. II. Mehmed'in 1451 yılındaki kesin cülûsundan sonra iki yıl kadar daha görevde bırakılan bu güçlü vezirin İstanbul'un fethinden sonra başına gelenler malumdur. Divan-ı Hümayun'a kendi destekçileri Şehabeddin ve Zağanos paşaları üye yapan II. Mehmed, Halil Paşa'nın yeniçeri üzerindeki nüfuzunu kırmak için ocak düzeninde değişiklik yapmış, fethin ardından da bu veziri idam ettirmiştir. Son iki yıllık sadrazamlık döneminde yeni bir Haçlı seferi tehdidine karşı tedbirli bir siyaset izlemek isteyen ve İstanbul kuşatmasına muhalefet eden Çandarlı'ya karşı Zağanos Paşa ile ulemadan Akşemseddin ve Molla Gürani'nin teşvikleriyle fetih gerçekleşmiş, bu da Halil Paşa'nın sonunun başlangıcı

olmuştur. Fetihden sonra hakkında çıkarılan rüşvet iddiaları ile bazı tertipli sözler, özellikle genç padişahın 1446'da tahttan indirilmesinde çevirdiği dolaplar yüzünden tutuklanan paşa 40 gün sonra Edirne'de siyaseten katledilmiş (10 Temmuz 1453) ve zengin serveti müsadere edilmiştir. Bu hadise Osmanlı tarihinde bir ilktir. İznik'te bir imareti bulunan Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa tarafından buradaki türbesine defnedilmiştir. Halil Paşa'nın Ege Denizi'nde Çandarlı Körfezi'nde yaptırdığı bir de kalesi vardır.

Kul Kavramı Hakkında

Çandarlı Halil Paşa'nın idamından sonra kul sisteminin gereği olarak vezirlik makamına devşirme kökenliler getirilmeye başlanmıştır. Bu uygulama Osmanlı idare tarihinde çok önemli bir değişim olup, Fatih'in şahsında Osmanlı merkeziyetçi yönetimin oluşmasında etkisi büyük olmuştur. İlk anda esir, köle manasında olduğu akla gelen Kul terimi Osmanlı Devleti'nde kapıkulu askerleri ile askerî ve mülkî idareciler için kullanılmıştır. Türkçe sözlüklerde kul kelimesi "tâbi, hizmetkâr, sadık" anlamlarında da kullanılmıştır. Osmanlı padişahların maiyetinde Osman Gazi'den beri Türk asıllı olmayan kul kökenlilerin devlet hizmetlerinde kullanıldıkları bilinmektedir. İlk merkezî idarenin kurucusu olan Yıldırım Bayezid kulları sadece merkezde değil, taşra hizmetlerinde de kullanmaya başlamıştı. 1402'de başlayan Timur fetretinden sonra Çelebi Mehmed ülke birliğini kurmaya çalışırken yine kul asıllı rical ve askerlerden faydalandı. II. Murad zamanında Enderun denilen saray okulunun devreye sokulmasından sonra bir süre burada eğitilen devşirme oğlanları daha sonra çeşitli devlet hizmetlerinde istihdam edildiler. Bu padişah zamanında uç beyleriyle merkez arasında ortaya çıkan huzursuzluklara, merkezdeki idareci ve askerî zümreler arasındaki nüfuz mücadelesi de eklenmişti. Bu gelişmeler üzerine hassas mizaçlı Sultan Murad oğlu lehine tahttan feragat etmek zorunda kalmıştı. Ancak bu feragatte tahtın yegâne varisi konumunda Şehzade Mehmed'in Konstantinopolis'teki Şehzade Orhan'a karşı güçlü duruma getirmenin söz konusu olduğu da anlaşılmaktadır. Kul asıllı vezirlerle Enderun'un teşkilatlanması Fatih Sultan Mehmed zamanında gerçekleşti. Bu padişah sınır boylarında başına buyruk hareket etmeye alışmış ünlü akıncı beylerini kendine bağlı bu kul vezirlerle hizaya getirmişti. Böylece daha sonraki yıllarda arada sırada Türk asıllı vezirler görülse de, bu unvan genelde devşirme kökenlilere verilmiştir. Hatta kendisine vezirlik teklif edilen Molla Gürani'nin, "o makam benim şanıma münasip değildir. Bana gerekmez. Harem-i Hâs'ta yetişen kullara verile gelmiştir" dediği nakledilir (Mecdî, s. 104). Gerçekten Kanuni devrinin ünlü nişancı Feridun Ahmed Bey de Nüzhet-i Esrâr adlı eserinde, "kul huddâm-ı saltanattır. Sadâkat ve raiyyet bunlardadır" derken (Münşeât, s. 246) yüksek rütbeli devlet görevlerine başkalarının getirilmesini istemez görülmektedir.

Mahmud Paşa mı İshak Paşa mı?

Çandarlı Halil Paşa'dan sonra sadrazamlık makamına İshak Paşa'nın mı Mahmud Paşa'nın mı getirildiği tartışmalıdır. Rum tarihçisi olup Fatih döneminin tarihini yazan Kritovulos İshak Paşa'nın tayin edildiğini belirtir. Ancak bu atamanın vekâleten olması daha muhtemeldir. O dönemde yaşamış İshak adında birkaç vezirin varlığı bilinmektedir. Bunlardan biri Türk asıllı olup İnegöllüdür. Bu İshak Paşa'nın hayatının ilk yılları hakkında bilgi yoktur. Ancak 1463-1464 yıllarında Anadolu beylerbeyi olduğu kesin gibidir. Daha sonra hangi görevlerde bulunduğu bilinmemektedir. Amasya Tarihi müellifi onun bir süre sonra üçüncü vezirliğe, 1469-1470'te ise veziriazamlığa getirildiğini ve bu sıfatla Ereğli ve Aksaray'ı zapt ettiğini yazar. Bu bilgi Oruç bin Âdil tarafından doğrulanırsa da Oruç Bey hangi İshak Paşa olduğunu tasrih etmez. Bu Türk asıllı İshak Paşa 1471 veya ertesi yıl sadrazamlıktan alınmış ve yerine ikinci defa Mahmud Paşa getirilmiştir. Hüseyin Hüsameddin onun yerine veziriazamlığa Sarı lakaplı bir başka İshak Paşa'nın getirildiğini belirtir. İnegöllü İshak Paşa 1481'de Fatih'in vefatı sırasında İstanbul muhafızlığı görevinde bulunuyordu. Veziriazamlık makamına ikinci getirilişi 21 Mayıs 1481'de gerçekleşmiş, böylece II. Bayezid'in ilk sadrazamı olmuştur.

Mahmud Paşa-yı Velî

Kul kökenli vezirlerin ilki Mahmud Paşa'dır. Slav veya Rum kökenli olduğu rivayet edilir. 1427'de esir alınmış, Edirne Sarayı'nda bir süre eğitim görmüş, İstanbul kuşatmasında görev almış ve 1454'te Zağanos Paşa'nın yerine vezirliğe getirilmiştir. 1456 yılında Rumeli beylerbeyliğini de uhdesine alan Mahmud Paşa aynı sene içinde veziriazamlığa yükseltilmiştir. Bu sıfatla Sırbistan harekâtına girişmiş, başta Semendire olmak üzere bazı şehirlerin alınmasında etkili olmuştur. 1460'ta Fatih'in yanında Mora seferine katılan Mahmud Paşa, ertesi yıl Trabzon seferinde başarılı icraatlarda bulunmuştur. Ezcümle Amasra'nın ve Sinop'un zaptında etkili olmuş; teyzezadesi Georgios Amiroutzes'in aracılığıyla Trabzon'un teslim yoluyla alınmasında önemli rol oynamıştır. 1462 Eflak seferine katılmış, aynı yıl Midilli'nin fethini gerçekleştirmiştir. Ertesi yıl padişahla birlikte Bosna seferine çıkan Mahmud Paşa, daha sonra Mora'ya, ardından Macaristan ve Arnavutluk seferlerine gönderilmiştir. Bosna Kralı Stephan'ın katli meselesinde Fatih'le fikir ayrılığına düşmesi rakipleri tarafından kullanılmıştır. Mahmud Paşa 1467-1468'de Fatih Sultan Mehmed'le birlikte Karaman seferine gitti ve bazı kalelerin ele geçirilmesinde etkili oldu. Ancak daha önce Bosna kralının katli meselesine, bazı ailelere toleranslı davranma gibi suçlamalar da eklenince, özellikle Rum Mehmed Paşa'nın entrikasıyla veziriazamlıktan alınarak yerine bu rakibi getirildi. Azlinin eski Türk geleneğine uygun olarak çadırının başına yıkılması şeklinde olması ilgi çekicidir.

1470 yılında donanmanın başına getirilen Mahmud Paşa Eğriboz adasının fethinde önemli rol oynadı. 1472 yılında ikinci defa getirildiği veziriazamlığı esnasında padişahla birlikte Otlukbeli Savaşı'nın (1473) kazanılmasında etkili olduysa da, rakiplerinin aleyhinde faaliyetleri yüzünden gözden düştü ve görevinden alındı. Görünürdeki sebep mağlup Akkoyunlu ordusunun takip edilmemesi yolundaki fikridir. Hasköy'deki çiftliğine çekilen Mahmud Paşa Şehzade Mustafa'nın ölümü münasebetiyle padişahı taziye için İstanbul'a geldiyse de Sultan Fatih tarafından soğuk karşılandı. Bir süredir Şehzade Mustafa ile Mahmud Paşa'nın karısı arasında çıkan dedikodular yüzünden merhum şehzade ile arası açık olan, hatta güya onu zehirleyen Mahmud Paşa'dan şüphelenen Fatih, paşanın rakiplerinin de gammazlamasıyla bu veziri önce bir süre Yedikule Hisarı'nda hapsedirmiş, ardından da siyaseten katletmiştir (17 Ağustos 1474). Bazı kaynaklarda idam sebebi sadece Şehzade Mustafa meselesi değil, daha önceden Bosna kralını affetmesi, Eflak beyini serbest bırakması, Dulkadiroğlu Şahsüvar Bey'i geri göndermesi, Karaman seferi sırasında İshak bey'in kaçmasına fırsat vermesi, Otlukbeli Savaşı'nda mağlup edilen Uzun Hasan'ın takip edilmesine engel olması gösterilir. Her şeye rağmen bazı kaynaklarda Fatih Sultan Mehmed'in onun sadrazamlığı döneminde rahat ettiği belirtilir. Naşı İstanbul'da yaptırdığı caminin haziresinde bulunan türbesinde defnedilen Mahmud Paşa'nın adı günümüzde ucuzluğuyla ünlü çarşıyla bütünleşmiştir.

İlim ve sanat erbabını himayesiyle bilinen Mahmud Paşa, halk tarafından çok sevilmiş ve kendisine "Velî" sıfatı verilmiştir. Fırsat buldukça haftada bir dönemin ileri gelen alim ve şairlerini bir sofrada topladığı, nohut büyüklüğünde altınları nohutlu pilava karıştırarak farklı bir şekilde sürpriz ikramlarda bulunduğu rivayet edilir. Dönemin ünlü mutasavvıfı Eşrefoğlu Rumî'ye intisabı bulunan ve II. Mehmed'in Hurufiliğe duyduğu ilgiyi önlemede etkili olan Mahmud Paşa adına birçok eser yazılmış ve kendisine ithaf edilmiştir. Bu cümleden olarak dönemin ünlü tarihçisi ve diplomatı Şükrullah Şirvanî Behcettü't-tevârih'ini, Enverî Düsturnâme'sini, Abdürrahim Karahisarî Vahdetnâme'sini onun adına kaleme almışlar ve ondan lütuf görmüşlerdir. Musannifek Alâeddin Tusî Tuhfe-i Mahmudiyye adıyla yazdığı eseri ona sunmuştur. Kendisi de iyi bir şair olan Mahmud Paşa şiirlerinde "Adnî" mahlasını kullanmıştır. Ancak nesrinin nazımdan daha kuvvetli olduğu nakledilir. Daha sonra adına yazılan Menâkıbnâme-i Mahmud Paşa-yı Velî adlı eser birkaç defa yayımlanmış ve üzerinde yüksek lisans tezi yapılmıştır.

Mahmud Paşa cami, türbe, hamam, mahkeme, medrese, mektep, imaret, kütüphane, çeşme, han, tekke ve 265 dükkândan oluşan İstanbul'daki külliyesinden başka Ankara'da günümüzde Anadolu Medeniyetleri Müzesi olarak kullanılan bedesten ile bir mescid ve han; Bursa'da kervansaray ve mescid; Edirne'de cami; Hasköy'de hamam ve medrese; Sofya'da cami, sebil, medrese ve han inşa ettirmiş, bu tesisleri için yüksek gelir kaynakları vakfetmiştir.

Rum Mehmed Paşa

Fatih Sultan Mehmed döneminin üçüncü kul kökenli veziri Rum Mehmed Paşa'dır. İstanbul'un fethi esnasında esir düşen Rum soylularından olduğu, Enderun'a alınarak burada yetiştirildiği kabul edilir. Fatih Sultan Mehmed'in 1466 Arnautluk seferinde padişahla birlikte olan ve onun güvenini kazanan Mehmed Paşa döndükten sonra ikinci vezirliğe getirilmiştir. Bir süredir Mahmud Paşa ile aralarında rekabet bulunan Mehmed Paşa, 1468 Karaman seferi sonrasında buradan birkaç yüz haneyi İstanbul'a zorunlu tehcir sırasında Mahmud Paşa'nın yumuşak davrandığını belirterek padişahın gözünden düşürmeyi, bir süre sonra da sadrazamlıktan azlettirmeyi başardı. Daha sonra kendisine verilen görevi esnasında oldukça acımasız davranması ise, başta Aşıkpaşazade olmak üzere bazı Osmanlı tarihçileri tarafından eleştirilir. Mahmud Paşa'dan sonra veziriazamlık makamına Rum Mehmed veya İshak paşalardan hangisinin getirildiği tartışılmalıysa da ikincisinin bu görevde bulunmuş olma ihtimali daha kuvvetlidir. 1469 veya ertesini yıl Şehzade Mustafa'nın lalası olarak Karaman'a gönderilen Rum Mehmed Paşa bu defa Mut Kalesi'ni tahrip etmiştir. 1470 yılında Eğriboz'un fethinde etkili olan paşa, aynı yıl içinde üçüncü defa Karaman'a gönderilmiş ve bu defa Larende ve Ereğli'yi tahrip ederek Torosların kuzey tarafındaki Karamanoğlu topraklarını ele geçirmiştir. Ancak güneye yönelince Varsak Türkmenlerinin tuzağına düşmüş ve canını zor kurtarmış ve Alanya'yı almaktan vaz geçmiştir. Bu gelişmede eşinin Alanya Beyi Kılıçarslan'ın kız kardeşi olmasını etkili olduğu da söylenir. 1471 yılında Veziriazam İshak Paşa Karamanoğlu Kasım Bey'e karşı başarılı olamayınca makamından alınmış ve yerine Rum Mehmed Paşa getirilmiştir. Ancak Karamanoğulları Beyliği'ni himayesine alan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Tokat'ı tahrip etmesi üzerine durumu sarsılan Mehmed Paşa görevinden alınmış ve bir süre sonra da siyaseten katledilmiştir. Öldürülmesinde rakipleri Mahmud ve Karamanî Mehmed paşaların rolü büyüktür. Naşî Üsküdar'daki türbesinde defnedilmiştir. Özellikle Karaman ilindeki icraatlarını ağır bir dille eleştiren çağdaşı Aşıkpaşazade ölümü için "it gibi boğdular" ifadesini kullanır.

Osmanlı Devleti'nde mukataa veya iltizam vergi sistemini ilk uygulayan vezirin Rum Mehmed Paşa olduğu nakledilir. Rum Mehmed Paşa'nın Üsküdar'da cami, medrese, hamam, imaret ve türbeden oluşan külliyesi vardır. Buranın vakıf gelirleri için İstanbul'da han ve dükkânlar ile Manisa'da bir bedesten yaptırdığı bilinmektedir. Günümüzde sadece cami ve türbe ayakta. Üsküdar'ın şenlenmesi için yaptırılan ilk sosyal tesis olan bu külliyesinden başka Rum Mehmed Paşa'nın Tire'de bir cami, han ve türbe yaptırdığı da bilinmektedir.

Gedik Ahmed Paşa

Alanya, Kırım ve Otranto Fatih'i olarak bilinen Muhtemelen Sırp, Rum veya Arnaut kökenli olup II. Murad zamanında saraya girdi ve burada eğitim aldı. Dış hizmete çıkması II. Mehmed döneminde oldu ve 1461 yılında Amasra, Sinop ve Trabzon fetihlerinde bulundu ve Koyunluhisar'ın zaptında önemli rol oynadı. 1462 yılında İshak Paşa'nın yerine Anadolu beylerbeyliği görevine getirilen Ahmed Paşa asıl şöhretini 1469 yılında

Konya Ereğlisi ile Aksaray'ın Osmanlı idaresine girmesinde gösterdiği başarılarla elde etti. Bu arada Fatih'in oğlu Şehzade Mustafa'yı eyalet haline getirilen Karaman valisi olarak Konya'ya yerleştirdi ve bir süre ona atabeylik yaptı. 1470 yılında Eğriboz seferine katıldı ve bu adanın fethindeki etkisinin de katkısıyla vezirliğe yükseltildi. Ertesi yıl Alanya, 1472'de İçel, Silifke, Mogan, Gorigos da denilen Kızkalesi, Gülek ve Lülye'yi Osmanlı topraklarına kattı. Akkoyunlu desteğindeki Karamanoğlu Pir Ahmed ve Kasım beyleri bozguna uğrattı. 1473 Otlukbeli Savaşı'nın kazanılmasında önemli rol oynadı. Bu muharebe sırasında beceriksizliğini yüzüne vurduğu Şehzade Bayezid (II) ile aralarında sert bir tartışma geçti; bu olay 1482'deki idamında etkili olacaktır. Daha sonra Karaman valiliğine getirilen Şehzade Cem'e de atabeylik yapan Gedik Ahmed Paşa 1474 yılında Mahmud Paşa'nın yerine veziriazamlığa getirildi. Bu sıfatla gittiği Karaman ve İçel yörelerinde Ermenek, Manyan ve Silifke'yi tekrar Osmanlı idaresi altına soktu. 1475 yılında donanmayla gittiği Kırım seferinde Kefe, Sudak gibi Ceneviz kolonileri ile Azak'ı alarak Kırım Hanlığı'nı Osmanlı Devleti'ne bağladı. Kefe'de Cenevizliler tarafından zindana atılan Mengli Giray'ı kurtararak onu Osmanlı himayesini tanıma hususunda ikna etti. Bu önemli başarıları ile gururu artan Gedik Ahmed Paşa yavaş yavaş Fatih'in gözünden düşmeye başlar. 1477 yılında Arnavutluk'ta İşkodra kalesine yönelik sefere çıkma işini üstlenmekten kaçınması görevden alınıp Rumelihisarı'nda hapsedilmesine sebep oldu. Ertesi yıl affedilerek serbest bırakılan Ahmed Paşa önce kaptanıderyalığa, ardından Selanik ve Avlonya sancak beyliklerine getirildi. 1479'da Adriyatik Denizi'ndeki Zanta, Kefalonya ve Ayamavra adalarını fethetti. Onun bu zaferi İtalya fethinin ilk adımları olmuştur. Gerçekten 1480 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından Güney İtalya'ya gönderilen Gedik Ahmed Paşa Ağustos ayında Napoli Krallığına bağlı Otranto'yu fethetti ve burayı üs edindi. İtalya yarımadasında gerçekleştireceği yeni fetihler için asker, donanma ve mühimmat hazırlıkları için Avlonya'da beklerken Osmanlı padişahının vefat haberini alması üzerine bu planını uygulayamamıştır. Yeni padişahın bu taleplerini yenilemeyen Ahmed Paşa, olumsuz cevap alması üzerine ve merkeze çağrılması üzerine İtalya fethi yarım kalmış, Otranto muhafazasındaki Osmanlı askerleri de kılıçtan geçirilmiştir.

Sultan Bayezid'in, kardeşi Cem'le yaptığı mücadeleler sırasında Bayezid yanlısı kayınpederi İshak Paşa'ya rağmen o konumunu net bir şekilde ortaya koymadı. Yenişehir ovasında yapılan savaşın Bayezid lehinde sonuçlanmasında etkili olduysa da Cem'i Konya Ereğlisi'ne kadar takip etmesi, fakat onu yakalamaması aleyhine oldu. Rakipleri tarafından Cem taraftarı olmakla itham edilince hapsedildi. Ancak yeniçerilerin tepkisi üzerine serbest bırakıldı ve vezirliği de iade edildi. O sırada Karaman'da çıkan kargaşayı bastırma göreviyle burada bulunan Şehzade Abdullah'a yardım için oraya gönderildi. O sırada oğlunu rehin olarak sarayda bırakması ilginçtir. Karaman isyanını bastırmada pek başarılı olamayan Ahmed Paşa kışı orada geçirdi. Suriye taraflarına kaçan Karamanoğlu Kasım Bey'in Mısır'da bulunan Cem Sultan'ı Gedik Ahmed Paşa adına yazdığı mektupla Anadolu'ya davet etmesi Sultan II. Bayezid'in şüphelerini daha da arttırmıştı. 1482 yılında Ankara Sancak Beyi Mehmed'in Gedik Paşa'nın yanından kaçıp Cem'in yanına gitmesi ise bardağı taşıran son damla oldu. Cem'in yenilip bu defa Rodos şövalyelerine sığınmasının ardından onlarla görüşmekle görevlendirilen Gedik Ahmed Paşa bu hususta başarılı olmayınca Edirne'de Yeni Saray'da davet edildiği ziyafetin ardından sırtına teamülün aksine siyah bir kaftan giydirilerek siyaseten idam edildi (Aralık 1482). Bu hadisenin ardından II. Bayezid Bostancıbaşı İskender Ağa'ya gönderdiği ve günümüze de ulaşan bitisinde Gedik'in tepelenmesinden bahisle Cem'in oğlu Oğuzhan'ın da katlini emretmiştir. Osmanlı Devleti'nin en ünlü askerî dehalarından biri olan bu mağrur paşanın naşı Edirne'de Sarıca Paşa Camii civarında defnedilmiştir.

Tarihlerde sert mizaçlı hatta diktatör olarak anılan Gedik Ahmed Paşa'nın 1470'li yıllarda Afyon'da yaptırdığı cami, sıbyan mektebi ve hamamdan oluşan külliyesi hâlâ faaliyetini sürdürmektedir. İstanbul'da inşa ettirdiği ve işlevini devam ettirmekte olan ünlü hamamının ve dükkânlarının bulunduğu yer Gedikpaşa Mahallesi

ve semti olarak varlığını sürdürmektedir. Gedik Ahmed Paşa bu eserlerden başka Ladik'te mescid ve köprü, Kütahya'da mektep ve arasta, Beküs köyünde mektep, Sırbistan'da Vranje (İvranye)'de cami yaptırmış, Konya'daki Mevlvî dergâhını ise tamir ettirmiştir.

Hoca Sinan Paşa vezir mi veziriazam mı?

Gedik Ahmed Paşa'dan veya Mahmud Paşa'dan sonra Fatih Sultan Mehmed'in hocası olan Hoca Sinan Paşa'nın veziriazam tayin edildiği rivayeti varsa da bu husus tartışmalıdır. İlk İstanbul kadısı olan ve sakin olduğu Kadıköy'e adını veren Hızır Bey-Çelebi'nin oğlu olan Sinan Paşa güya yaklaşık bir yıl kadar bu görevde kalmıştır. Vezir payesini aldığı kesin olan ve bu yüzden "paşa" unvanını kullanan Sinan Paşa'nın Tazarrunâme veya Tazarruât adındaki ünlü münacatından başka pek çok eseri vardır.

Karamanî Mehmed Paşa

İlk toprak reformcusu ve teşkilâtçı veziriazam olan Mehmed Paşa Konya'da dünyaya geldi. Mevlana Cemaleddin-i Rumî soyundandır. Babası buradaki Mevlvî Dergâhının postnişini Arif Çelebi olup, Sıddikî nisbesinden Hazreti Ebûbekir soyundan geldiği rivayet edilir. Eğitimine Konya'da başlayan Mehmed Çelebi daha sonra Osmanlı ülkesine gelerek medreseyi bitirdi. Mahmud Paşa'nın himayesinde önce onun yaptırdığı medresede bir süre müderrislik yaptı, ardından Divan kâtibi oldu. Hamisinin sevkiyle 1464 yılında nişancılığa getirilen Mehmed Çelebi uzun süre bu görevde bulundu ve hep "Nişancı" unvanıyla anıldı. 1470'li yılların başında kendisine vezirlik verilen Mehmed Paşa 1478 yılında veziriazamlığa getirildi. Sadrazamlık döneminin önemli icraatları arasında devletin teşkilatlandırılması öne çıkar. Bilhassa Kanunnâme-i Osmaniyân veya Kanunname-i Âl-i Osman adlı eserde devlet ileri gelenlerinin protokoldeki yerleri, kadıların dereceleri, divan ve saray teşkilâtı net bir şekilde ele alınmıştır. Nizâm-ı âlem için kardeş katline cevaz veren maddenin de onun fikriyle Kanunname'de yer aldığı söylenebilir. Yine sadreti zamanında kadıasker sayısı ikiye çıkarılarak Rumeli ve Anadolu kazaskerlikleri kurulmuştur. Devlet maliyesinin başı olan defterdarlık da onun döneminde müstakil hale gelmiştir. Bir başka önemli icraati devlet gelirlerini arttırmak ve asker ihtiyacını karşılanmak için binlerce vakıf ve mülk araziye mirileştirmesi, adeta bir toprak reformu yapmasıdır. Mehmed Paşa'nın amacı genişleyen devletin tımarlı sipahi sayısını arttırmaktı. Ancak bu icraati çağdaşı tarihçi Âşıkpaşazade tarafından sert bir dille eleştirilir. Ayrıca dönemin uleması da bu icraatını beğenmez. Devrin kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla Fatih Sultan Mehmed'in büyük tevccühüne mazhar olan Mehmed Paşa için Kıvamî "Sultân-ı âlemin huzurunda bir sözü iki olmazdı. Sultân-ı âlem kendini, memleketi ona teslim eylemişti" derken; Kemalpaşazade, "Şehriyâr-ı cihânın inân-ı ihtiyârı onun elinde olmağın çok bid'at vaz etmişti" sözlerini söyler. Fatih'in Mısır seferi esnasında Gebze yakınlarında vefatı üzerine Cem'in tahta çıkması için elinden geleni yaptı. Daha Kanunname'nin hazırlıkları sırasında koydurduğu bir madde ile bu şehzadenin cülûsunu istiyordu. Ancak Mehmed Paşa, Bayezid'in tahta geçmesine engel olamamıştır. Zira Cem Sultan'a gönderdiği haberci Bayezid'in adamlarınca yakalanmıştı. Fatih'in ölümü asker tarafından duyulunca yeniçeriler divanhanesi basılarak feci bir şekilde öldürülen Mehmed Paşa'nın kesik başı günlerce bir sırığın ucunda sokaklarda dolaştırılmıştır. Daha sonra cesedi, adını kendi nisbesinden adını alan Nişancı mahallesinde bulunan camiinin haziresine defnedilmiştir.

Tasavvuf ehlini, ilim adamlarını ve şairleri himaye eden Mehmed Paşa bunlardan Musannifek Alâeddin Ali eş-Şahrûdî ile Alâeddin Ali et-Tûsî'yi kendisine hoca yapmış, Musannifek'in kızıyla evlenmiştir. Döne-

min ünlü mutasavvıfı Şeyh Vefa'nın İstanbul'a gelmesi ve Fatih Sultan Mehmed'le tanışması Mehmed Paşa'nın tavassutuyla olmuştur. Aynı şekilde Mevlana neslinden akrabalarının İstanbul'a gelmelerini yine o sağlamıştır. Çevresinde bir ilim halkası oluşturan Mehmed Paşa ilim adamlarına çeşitli konularda tartışmalar yaptırır, kendisi de bunlara katılırdı. Çıkmasına ön ayak olduğu yasalardan ve yaptığı uygulamalardan da anlaşılacağı üzere yenilikçi ve teşkilâtçı bir veziriazam olan Mehmed Paşa, bu yüzden başta Âşıkpaşazade olmak üzere Kıvamî ve İbn Kemal gibi tarihçiler tarafından eleştirilmiştir. Karamanî Mehmed Paşa İstanbul Kumkapı'da kendi adıyla anılan cami ile çifte hamam, zaviye ve medrese yaptırmıştır. Aynı semtte bir de mescidinin bulunduğu nakledilir. Yazdığı Arapça Tevârihü's-selâtîni'l-Osmâniyye'si önce Mükrimin Halil Yinanç tarafından kısaltılarak yayımlanmış, daha sonra İbrahim Hakkı Konyalı tarafından Osmanlı Sultanları Tarihi adıyla Türkçeye çevrilerek neşredilmiştir (İstanbul 1949). Şiir ve nesirde başarılı olan Mehmed Paşa'nın bazı mektup ve şiirleri çeşitli mecmualarda yer almaktadır. Şiirlerinde "Nişânî" mahlasını kullanmıştır.

"FATİH SULTAN MEHMED'İN KANUNÎ ŞAHSİYETİ ve ÇIKARDIĞI KANUNLAR"

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN

İslâm devletlerinde Şer'î hukukun yanında, onun sükût ettiği konularda örfe müracaat edildiği bilinen bir gerçektir. Öyle ki bazı ulema tarafından örf, İslâm hukukunun beşinci kaynağı gibi kabul edilmiştir. Örfî kurallar için XI. yüzyıldan itibaren muhtemelen Grekçe kökenli "kanun" sözü kullanılmıştır. Devlet düzeni ve yönetimiyle ilgili eserlerde örfî kurallara dikkat çekilmiş, hatta her hükümdarın mutlaka örfe uyması tavsiye edilmiştir¹. Biz burada Türk – İslâm devletlerinde örfün yeri üzerinde durduktan, Cengiz ve Timur yasalarından kısaca söz ettikten sonra, Osmanlılarda, özellikle Fatih zamanında kanun yapma faaliyetlerinden ve çıkarılan kanunlardan bahsetmek istiyoruz.

İlk önemli Türk siyaset kitabı olan ve 1069 yılında Karahanlı hükümdarı adına yazılan Kutadgu Bilig'te Türk devlet anlayışı ele alınır. Yusuf Has Hâcib bu eserinde İran ve Türk siyaset teorilerini inceler ve özetle devletin ayakta kalabilmesi için askere, paraya, zengin halka ve adalete ihtiyaçtan söz eder. Devletin bekası için de adaletin güvencesi olan kanunun gerekliliği vurgular. Devlet geleneğini her şeyin üstünde tutan Yusuf Has Hâcib'e göre, hükümdarın mutlak otoritesini adalet düşüncesi sınırlar. Egemenlik töreden ayrılmamalıdır. Bir hükümdar mutlaka töre yani kanun koymalıdır. Nitekim Oğuz Hân'ın böyle yaptığı bilinmektedir. Bumin Kağan da Türk milletinin töresini tanzim etmiştir. Orta Asya toplumunda hâkim unsur örfî hukuktur. Kağan ona kendi emirlerini ve adını ekleyerek töre haline getirir. Büyük Selçuklular İran'a hâkim olunca, sultanlar İran kısırları tipinde bir hükümdarlık anlayışına düşünce Oğuz kabilelerinin tepkisiyle karşılaşmışlardır².

Yine eski İran Sasanî geleneklerini yansıtan Nizâmülmülk'ün (ö. 1092) Siyâsetnâme'sinde de hükümdarın görevleri sayılırken, öncelikli olarak halkın refahı için adaletin sağlanması üzerinde durulur. Dîvân-ı mezâlim, Dîvân-ı âlî ve Osmanlılarda Dîvân-ı Hümayûn gibi kurumlar bunun için vardır. Nizâmülmülk'e göre hükümdar haftada iki gün doğrudan halkın dilek ve şikâyetlerini dinlemelidir³.

Eski Türk-Moğol geleneğinde kanun yapma uygulaması hep var olmuştur. Hatta bazı tarihçiler tarafından bu gelenek büyük Türk-Hun imparatoru Oğuz Han'a kadar götürülür. Onun da kanun ve kurallar koyduğu, daha sonra gelen Türk hükümdarlarının ona iktida ederek bu geleneği sürdürdükleri benimsenir⁴. Ünlü Cengiz Han Yasası töreni n yasalasmasından başka bir şey değildir. Yasanın tamamı Cengiz Han tarafından konulmamış, nesilden nesile aktarılan Moğol hukuk ve törelerinin bir mecmuada toplanmasıyla oluşmuştur. Cengiz Han Yasası'nda din serbestisi, han seçimi, düşmanla münasebet

Prof. Dr. , Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih Bölümü Öğr. Üyesi

¹ Halil İnalcık, "Örf", İslâm Ansiklopedisi (İA), İstanbul 1988, IX, 480.

² a. mlf., "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", Reşit Rahmeti Arat İçin, Ankara 1966, s. 259-275.

³ Nizâmülmülk, Siyâsetnâme(Siyeru'l-mülük), çev. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul 1981, s. 35-46 ve türlü yerler.

⁴ İdris-i Bitlisi, Heşt Bihişt, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3209, vr. 39b.

ilkeleri, ordu teşkilâtı, saray ve ordu, av mevsimi ve yasağı, hırsızlık ve cezası, köle ile ilgili hükümler, evlilik esasları, zina ve casusluk hükümleri başta olmak üzere diğer bazı hukukî meseleler ele alınır⁵, Timur dahil İslâm'ı seçen Moğol hânedanları bu ilkeleri özenle uygulamışlardır. Timur'a izafe edilen Tüzükât-ı Timur, bu hükümdarın çocuklarına yaptığı vasiyet ve prensiplerden oluşur. Burada devlet kurma ve yönetme ilkeleri ile kendi uygulamaları üzerinde durulur. Ezcümle, kendisine iltica edenlere yapılacaklar, asker temini, oğul, torun, akraba ve devlet ricaline dair hükümler, askerî hiyerarşi, silah ve levazımat, saray teşrifati, fütuhât ve cihangirlik ilkeleri, taşra teşkilâtı ve reâyâyâya dair hükümler ve vergiler gibi esaslar ele alınır⁶.

Gerçekten devlet kuran Türk hükümdarlarının kanunnâme çıkarmaları gelenek haline gelmiştir. Nitekim Osman Gazi zamanında bazı örfî kanunların çıkarıldığı bilinmektedir. Ancak çağdaş kaynak yetersizliği yüzünden bunların neler olduğu bilinmemektedir. Sadece pazar vergisi anlamına gelen "bâc"tan Âşıkpaşazade söz eder⁷. Fakat asıl kanunları devletin gerçek kurucusu olan Fatih Sultan Mehmed çıkarmıştır. Bu usul ihtiyaç duyuldukça daha sonra da devam etmiştir⁸.

Bilindiği gibi İslâm hukukunun iki aslî iki de tâli kaynağı vardır. Kitap, Sünnet, İcmâ ve Kıyas. Nitekim ilk Osmanlı padişahları hukukî kurallar koyarken ulemaya danışma ihtiyacı duymuşlardır. Osman Gazi'nin "resm-i bâc"la ilgili sert tutumu ilk Osmanlı kaynaklarında nakledilir. İslâm tarihinde daha başlangıç yıllarından itibaren, Şer'-i mübînin temas etmediği hususlarda örfî kurallara müracaat edildiği malumdur. Sultan adına çıkarılan ve uygulanan bu kurallar zamanla kanun metinleri haline gelmiştir⁹. Özellikle Sünnî İslâm'ın Şîî ve Haçlı saldırıları karşısında güçlü bir devlete ihtiyaç duyulmuş, Abbâsî Hilâfetinin Selçuklu himayesinde varlığını sürdürmesi gibi, İslâm'ın varlığını sürdürebilmesi için bu ihtiyaç kaçınılmaz olmuştur. Güçlü devletleri ayakta tutan güç ise kanunî kurallar idi. Bu kurallar sultanın emirleri olarak çıkar ve yasa (kanun) adıyla anılırdı. Yukarıda sözü edilen Cengiz Han Yasası ile Timur'a izafe edilen Tüzükât bu çerçevede ele alınabilir. Selçuklular'dan günümüze bir kanun mecmuası ulaşmamıştır. Devlet ve kamu düzeniyle ilgili kanun çıkarılması el-Mâverdî (ö. 1058) gibi fakihler tarafından, "şer'-i şerîfin tatbikini güvence altına alan ve dinden kaynaklanmayan bir otorite" gerekli görülmüştür. Aynı düşünce Osmanlı döneminde de geçerli olup, "Şer' ve kanun" ile "din ve devlet" kavramları yan yana kullanılmıştır. XIV. yüzyılda yaşamış Ziyaeddin Barnî de Mâverdî'nin görüşünü benimser ve Müslüman halkın bekası, düzeni, şeriatin uygulanabilmesi için mutlak bir gücün varlığını şart kabul eder¹⁰.

Fatih dönemi tarihçisi Tursun Bey'e göre özetle, "her insan topluluğu varlığının devamı için sivil bir otoriteye muhtaçtır. Siyaset hikmete dayanırsa mükemmel olur. İlahî hikmetin bânisi peygamberdir. Cengiz Han Yasası tarzı dünya düzenine yönelik olana da Sultânî siyaset denir. İkincisi için mutlaka bir padişaha ihtiyaç vardır. Onun otoritesi kesintiye uğrarsa insanlar iyi şartlarda yaşayamazlar ve kısa sürede yok olurlar. Tursun Bey burada, şer'-i şerîfin sivil bir otoriteye dayanmasının gereğini vurgulamaktadır¹¹. Yukarıda denildiği gibi, Selçuklular'ın İslâm dünyasına girmeleri hilafetin varlığının da garantisi olmuştur. Bunun daha gelişmiş örneği ise Osmanlı döneminde görülür.

⁵ "Cengiz Han Yasası", Tüzükât-ı Timur (trc. Mustafa Rahmi), İstanbul 1339, s. 105-107; Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1993, VII, 369.

⁶ Tüzükât-ı Timur- Timur'un Günlüğü ve Başarı Prensipleri, [haz. Tarağay Bahadroğlu (trc. Kutlukhan Şakirov – Adnan Aslan)], İstanbul 2004.

⁷ Âşıkpaşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman (nşr. Âli Bey), İstanbul 1332, s. 19-20.

⁸ Abdülkadir Özcan, "Fatih Devri Kanunlaştırma Hareketleri", İstanbul Armağanı Fetih ve Fatih (haz. Mustafa Armağan), İstanbul 1995, s. 153 vd.

⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Kanunnâme", İA, İstanbul 1977, VI, 185 vd.; Halil İnalçık, "Kanunnâme", DİA, XXIV, 333 vd.

¹⁰ İnalçık, "Türk Tarihinde Türe (Törü) ve Yasa geleneği", Doğu-Batı, sayı: 13 (Kasım-Aralık- Ocak 2000-2001), s. 65 vd.

¹¹ Tursun Bey, Târîh-i Ebü'l-feth (haz. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 10 vd.

Devlet hukukunun başlıca kaynağı örf ve âdete dayanan kanun ve kanunnâmelerdir. Padişahın rolü bulara hukukilik kazandırmaktan ibarettir. Fatih ve II. Bayezid döneminin bazı örfî hukuk kurallarını toplayan Kanunnâme-i Sultânî ber-Mûceb-i Örf-i Osmânî bunun tipik ve güzel bir örneğidir¹².

Ancak her devirde İslâm şeriatinin üstünlüğü benimsenmiştir. Zaten hakim anlayışa göre, şer`-i şerîfe mugayir bir örfün kanun haline getirilmesi söz konusu olamazdı. Bir bakıma kanun koymanın İslâm'ın istislâh ve istihsan kurallarına dayandığı söylenebilir. İslâmî hükümlere göre, ulû'l-emr, üzerine düşen bazı işlerde helali haram, haramı helal kılmamak ve tabii haklara muhalif olmak şartıyla nas bulunmayan hususlarda kanunlar çıkarabilirdi. Pâdişahın emir ve iradeleri kanun hükmündedir. Bunlara itaat vaciptir. Ceza işlerinde de bunların mikdar ve nev'ini tayin de hükümdara aittir. Hükümdar, hükmü altında olan arazinin idare şekline, kamu ve idare hukukuna dair kanunlar çıkarabilirdi. İçtihadı gerektiren meselelerde ehil ise bizzat kendisi içtihadıyla, değilse, uygun gördüğü yetkili birinin içtihadıyla amel edebilirdi. Yani bir veliyyülemr İslâm şeriatının müsaadesi dahilinde ceza hukuku alanında kanunlar çıkarabilirdi. Ancak mal, can, ırz masuniyetine, zayıfın himayesine ve toplum yararına zıt kanunlar koyamazdı. Zaten bu uygulamaların sadece birisi bile padişahın tahttan indirilme sebebi olabilirdi¹³.

Kanun koymanın en güzel örnekleri Osmanlı Devleti'nde görülür ki, Batılıların muhteşem Süleyman'ı bizim literatürde "Kanunî" sıfatıyla anılır. Selefî ülkelerde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de kanun yapma keyfiyeti şer`-i şerîfin doğrudan hükmünün bulunmadığı alanda gerçekleşmiş ve gelişmiştir. Temel gerekçe ise, devlet çıkarlarının ve kamu yararının her şeyin üstünde tutulmasıdır. Kanun hükümlerinin temel dayanağı örf veya örf-i ma'ruftur. Örf-i sultânî ise hükümdarın siyâsî – icrâî otoritesi demektir. Devletin yürütme kuvvetini temsil edenlere ehl-i örf denilmesi bundandır. Zira kadı'nın kararlarını bunlar yerine getirirlerdi¹⁴.

Her ne kadar bazı İslâm uleması örfî hukuku pek meşrû saymazlarsa da, Muhammed Hamidullah (ö. 2002) gibi örfü İslâm hukukunun kaynaklarından görenler de vardır¹⁵. Örfün önem kazanması İslâmî Türk devletlerinin ortaya çıkmasından sonra daha da arttı. Gerçekten Türk-Moğol geleneğinde töre ve yasa devlet yapısının ve hükümdar egemenliğinin temeli olmuştur. Müslüman olmuş Cengiz oğullarının atalarının yasasına titizlikle bağlı kaldıkları veya en azından ona büyük saygı duydukları bilinmektedir. İlhanlı geleneği Osmanlı dahil Anadolu Türkmen devletlerinde de etkisini sürdürür, konulan kanunlar Yasa, Yasaknâme veya Yargunâme adıyla anılırdı.

Devlet hukuku ile Şer`-i şerîf arasındaki ayrılık Osmanlı Devleti'nde da varlığını sürdürmüş, şer`î hükümlere "ahkâm-ı şer'iyye", örfî kurallara ise "kavânîn-i örfiyye" denilmiştir. Yukarıda Osman Gazi zamanında çıkarılan örfî kanundan söz edilmişti. Orhan Gazi ve I. Murad zamanlarında örfî kanunların biraz daha arttığı ve yerleştiği bilinmektedir. Yıldırım Bayezid'in koyduğu kanunlar bazı ulemanın tepkisini çekmişti. Çıkarılan kanunlar daha ziyade vergi sistemi ve toprak tasarrufuyla ilgilidir. Böylece her yeni durum karşısında çözüm bulmak için verilen her emir, ferman tarzında münferit bir kanun mahiyetine bürünmüştür. Zamanla aynı konuyla ilgili çıkan fermanların veya bu fermanlarla ortaya çıkan esasların bir araya getirilmesiyle kanunnâme denilen yeni bir literatür türü ortaya çıkmıştır.

¹² İnalçık, "Türk Tarihinde Türe (Törü) ve Yasa geleneği", Doğu-Batı, sayı: 13 (Kasım-Aralık- Ocak 2000-2001), s. 65 vd.

¹³ Tursun Bey, Târih-i Ebû'l-feth (haz. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 10 vd.

¹⁴ Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf", DİA, X, 519-520.

¹⁵ Muhammed Hamidullah, "İslâm hukukunun kaynaklarına dâir yeni bir tedkik", İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1954, I, 63-67.

Büyük otorite sahibi ve devletin gerçek kurucusu olan Fatih Sultan Mehmed zamanında ise, örfî hukukun bir gelişme ve yerleşme dönemi yaşadığını söyleyebiliriz¹⁶. Gerçekten günümüze ulaşan en eski kanunnâmeler bu padişah zamanından kalmaz. Fatih zamanından günümüze iki umumî kanunnâme ile gümrük, tapu-tahrir, ihtisab, para darbı vs. ile ilgili hususî kanunlar ulaşmıştır.

Fatih zamanından kalma umumî kanunnâmelerin ilki devlet teşkilâtıyla, diğeri ise reâyâ ile ilgili idare, maliye ve ceza kanunnâmesidir. Umumî kanunnâmelerin en meşhuru ve en çok eleştiri alanı, Kanunnâme-i Âl-i Osman adındaki teşkilât ve teşrifat kanunnâmesidir. Kanunnâme'nin varlığı üzerinde son yıllarda bazı tartışmalar yaşanmış, bazı araştırmacılar tamamının uydurma olduğu, bazıları ise kısmen sonradan yazılıp Fatih'e izafe edildiği yolunda neşriyat yapmışlar¹⁷, dolayısıyla eserin sıhhati hakkında bazı şüpheler doğmuştur. Bunu söyleyenlerin en büyük dayanağı eserin tek nüsha oluşu, bunun da yurt dışında bulunması idi. İkinci sebep ise, kardeş katliyle ilgili madde olup, gûya böyle müstekreh bir olayı Fatih'e yakıştıramamaktır. Her ne kadar XV ve XVI. yüzyıl kaynaklarında ve devlet arşivinde Kanunnâme'den açıkça söz edilmemesi bu fikri savunanları haklı gösterir gibi ise de, son yıllarda ikinci ve daha eski bir nüshasının bulunması bu şüpheleri ortadan kaldırmaktadır. Uzun süre Dîvân-ı Hümâyun hizmetinde bulunmuş ve iki defa reisülkütüblük yapmış olan Bosnalı Koca Müverrih Hüseyin Efendi, Kanunnâme-i Âl-i Osman'ın mazbûat bir nüshasını Dîvân-ı Hümâyun'da gördüğünü ifade etmiş ve teberrüken eserine dercetmiştir. Kaldı ki, XV. yüzyıl tarihçilerinden Tursun Bey, Karamanî Mehmed Paşa; XVI yüzyıl tarihçilerinden ise İdrîs-i Bitlisî, İbn Kemal, Gelibolulu Mustafa Âli; XVII. yüzyıl tarihçilerinden de Bostanzâde Yahya Efendi, yukarıda adı geçen Bosnalı Koca Hüseyin, Hezarfen Hüseyin Efendi¹⁸; XVIII. yüzyıl tarihçilerinde ise Osmanzâde Ahmed Tâib, Fatih dönemi kanunlaştırma hareketlerine temas etmişler ve Kânunnâme-i Âl-i Osman'dan bazı alıntılar yapmışlardır. Ayrıca, Kanunnâme'de kaptanı deryâdan hiç söz edilmemesi, bir Arz odası ile Has Oda inşasından bahsedilmesi eserin Fatih döneminde tedvin edildiğinin açık delilleridir. Zira, bu padişah zamanında Osmanlı Devleti'nin teşkilâtlı büyük bir deniz gücünün bulunmadığı; Arz Odası ile Has Oda'nın bu padişah zamanında yapıldığı kesindir¹⁹.

Dönemin nişancısı Leyszâde Mehmed tarafından padişah ağzından düzenlenen Kanunnâme-i Âl-i Osman'da, kuruluş yıllarından itibaren yürürlükte olan örfî kurallar bir araya getirilmiş, ancak bizzat Fatih Sultan Mehmed yaptığı eklemelerle esere son şeklini vermiştir. Hemen belirtmelidir ki, nişancılar örfî hukukun otoritesi ve örfî kanunların müftüsü gibidirler. Bazı şeyhülislâm ve kazaskerler bu meseleleri çözümünü nişancıya havale ederlerdi. Bu yüzden Fatih de örfî kanunların toplanması işini nişancıya havale etmiştir. Kanunnâme'nin en önemli özelliği ve niteliği, “Bu Kanunnâme atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur” şeklindeki takdim cümlesinde yatar. Bu ifadeden Kanunnâme'nin kaynakları hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Bu ifadesi ile Fatih, öteden beri yürürlükte olan kuralları bir kitap haline getirdiğini belirtmekte, aynı cümlenin devamındaki, “Evlâd-ı kirâmım neslen ba`de neslin bununla âmil olalar” şeklindeki emirle de haleflerinin de bu kanunnâmeye uymalarını istemektedir. Bu pek örneği görülmemiş bir taleptir. Sanki Fatih burada kendisine kanun koyucu olarak özel bir yer vermek istemektedir. Çünkü İstanbul'u almakla İmparatorluğun kuruluşunu o tamamlamıştır, sağlam temellere de onun oturmak istemesinden daha tabii bir şey olamazdı. Halbuki o da iyi biliyordu ki, yeni hükümdar eski kuralları kısmen veya tamamen kaldırma yetkisine sahiptir. Devletin gerçek bânisi olarak Fatih bu yetkiyi onlardan

¹⁶ Halil İnalcık, “Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfî-Sultânî Hukuk ve Fatih'in Kanunları”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XIII/2 (1958), s. 102 vd.

¹⁷ Ali Himmet Berkî, İstanbul'un Beşyüzcü Fetih Yıldönümü Münasebetiyle Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı, İstanbul 1953, s. 142 vd.; Konrad Dilger, Untersuchungen zur Geschichte des Osmanischen Hofzeremoniells im 15 und 16. Jahrhundert, München 1967, s. 34 vd.

¹⁸ Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhîsü'l-beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osman (nşr. Sevim İlgürel), Ankara 1998, s. 258-266.

¹⁹ Özcan, aynı makale, s. 42

²⁰ Halil İnalcık, “Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfî-Sultânî Hukuk ve Fatih'in Kanunları”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XIII/2 (1958), s. 102-126.

almış gibi görülmektedir²⁰. Fakat ilerleyen sayfalarda, devlet ileri gelenlerinin mertebelerine ayrılan bölümün sonundaki, “Bu kadar ahvâl-i saltanata nizâm verildi, şimden sonra gelen evlâd-ı kirâmım dahi ıslâha sa’y etsünler” ifadesinden, bu hususta katı bir tutum içinde olmadığını, toplattığı ve yaptığı kanunların zamana göre değiştirilebileceğini kabul etmekle, hukuk anlayışını yansıtmaktadır. Kanun vâzı yönüyle o, Orta Asya Türk-Moğol geleneğinin temsilcisi gibidir. Zira, yukarıda bahsedildiği gibi, Cengiz Han da bir Yasa hazırlatmış ve bu daha sonra gelen hükümdarlar tarafından ikmal edilmiştir. Fatih de o kapıyı açık tutmuştur. Nitekim asırlarca yürürlükte kalmış bir eser olarak, düzenin bozulduğu XVI. yüzyılın son çeyreğinde zaman zaman “kanun-ı kadîm-i Sultan Mehmed” ifadesiyle Fatih Kanunnâmesi’ne atıflar yapıldığı bilinmektedir.

Muhteva bakımında Kanunnâme-i Âl-i Osman üç bölümden oluşur. Birincisi devlet ileri gelenlerinin protokoldeki yerlerine; ikincisi devlet ve saltanat işlerinin tertibine, teşrifat hususlarına, üçüncü bölüm ise bazı suçlar ve karşılıklarına ayrılmıştır. Son kısımda ayrıca devlet görevlileri ve hanedan mensuplarına dair elkab örnekleri de bulunur. Takdir edilir ki söz konusu hususlar şeriatın ilgi alanına girmez, doğrudan örfe ve geleneğe dayanır. Muhtevası itibariyle Kanunnâme-i Âl-i Osman askerî yani devlet hizmetinde olup hazineден maaş alan zümreyle ilgilidir. Kanunnâme-i Âl-i Osman üzerinde çok çalışılmış ve birkaç defa yayımlanmıştır²¹. Bazı neşirler tek nüshaya dayandığından eksik ve hatalıdır. Tarafımızdan 1982 yılında yapılan makale şeklindeki karlılaştırılmalı yayın, son yıllarda yeniden gözden geçirilerek ve bazı ilâveler yapılarak kitaplaştırılmıştır²².

Fatih Sultan Mehmed’in çıkardığı ikinci umumî kanunnâme olan Kanun-ı Osmânî (Pâdişâhî)’nin İstanbul’un fethinden hemen sonra tedvin edilmiş, ancak II. Bayezid zamanında 1488 yılında istinsah edilmiş bir nüshası günümüze ulaşmıştır. Kânun-ı Osmânî 95 sayfadır ve 4 bölümden oluşur. Bu bölümlerde zina, kavga, dövüş, katil, içki, hırsızlık, yalan, iftira, namusa dair işlenen suçlar ve cezalarından bahsedilir. Buradaki hükümler bütün İmparatorluğa ve her sınıfı ilgilendirmekle, kanunnâmeyi umumî hale getirir. Vergi mükellefi tebaanın yükümlülükleri, gümrük gelirleri ve timar düzenine dair meseleler üzerinde durulur. Muhtevası itibariyle Kanun-ı Osmânî (Pâdişâhî) ağırlıklı olarak askerî zümre dışındaki kesimi yani vergi mükellefi reâyâ sınıfını ilgilendirir. Bu kanunnâmenin de teşkilata dair Kanunnâme-i Âl-i Osman gibi kuruluş devri uygulamalarını ihtiva etmiş olabileceği rahatlıkla söylenebilir. Nitekim İnalçık’ın tespitiyle, bazı örfî vergilere daha önceki devirlerde de rastlanmaktadır. Kânun-ı Osmânî önce Friedrich Kraelitz tarafından (1921), ardından Ömer Lütfi Barkan ve son olarak da Ahmet Akgündüz tarafından neşredilmiştir²³.

Fatih Sultan Mehmed yukarıdaki umumî kanunnâmelerden başka, belli bir konu ve husus hakkında da kanun niteliğinde fermanlar çıkarmıştır. Bunlardan Kanun-ı Kitâbet-i Memleket, günümüz ifadesiyle tam bir tapu-tahrir kanunudur. Bu yönüyle belki de konusu itibariyle dünyanın ilk tapu kanunu sayılabilir niteliktedir. Ülke topraklarının nasıl kayda geçirileceğine dair hükümler ihtiva eder. Aslında Osmanlılarda tahrir kayıtlarının Yıldırım Bayezid zamanına kadar gittiği düşünülürse, öteden beri uygulanmakta olan kuralların Fatih tarafından kanunname haline getirildiği söylenebilir. Fatih’in bir başka hususi kanunnâmesi ihtisaba dairdir. İhtisâb Kanunnâmesi’nde esnafın alım-satım işlerinde

²¹ Mehmed Ârif, “Kanunnâme-i Âl-i Osman”, Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası ilavesi, İstanbul, İstanbul 1330; Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, İstanbul 1990, I, 317-332; Mertol Tulum, “Osmanoğulları’nın Kanunnâmesi”, Sahn-ı Seman – Bilgi Dergisi (Kasım-Aralık-Ocak 2001), sayı 2, s. 26-39.

²² Fatih Sultan Mehmed, Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin), haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 2003

²³ Friedrich von Kraelitz Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, Wien 1921; Ömer Lütfi Barkan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar, İstanbul 1943, s. 387-395. Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, İstanbul 1990, I, 347-357;

aşırılığa kaçmaması, hayvan derilerini delinmeden usulüne uygun yüzülmesinin gereği, et fiyatlarının narhı gibi hususlar üzerinde durulur. Yine hususi nitelikteki Gümrük Kanunnâmesi, Fatih'in saltanatının son yılında çıkartılmıştır. Eserde, Müslümanlardan, zimmîlerden ve harbî kefereden alınacak gümrük vergileri belirtilmiştir. Fatih dönemine ait tespit edilebilen son hususi kanun mecmuası Darphâne Kanunnâmesi'dir. Burada para darbı meselesine açıklık getirilmektedir. İstanbul dışında nerelerde darphane bulunacağı ve 100 dirhem gümüşten kaç akça kesileceği belirtilmektedir. Fatih döneminde yukarıdaki zikredilen kanunnâmelerden başka, hususi zümre, iş ve bölgelere ait ferman şeklinde çıkarılmış Yasaknâme denilen kanun hükümleri de vardır. Nitekim, yukarıda sözü edilen ve II. Bayezid döneminde tedvin edilmiş olan Kanunnâme-i Sultânî ber-mûceb-i Örf-i Osmânî adlı kanun mecmuası, çoğu Fatih zamanında çıkarılmış yasaknâmeleri de ihtiva etmektedir²⁴. Fatih Sultan Mehmed döneminde çıkarılmış başta İstanbul olmak üzere Rumeli ve Anadolu eyaletleri ile mevcut sancaklar hakkında da pek çok kanunname çıkartılmış olup bunlar yayımlanmıştır²⁵. Akkoyunlu gibi daha önce İslâm hukukunun cari olduğu ülkelerdeki kanunlar hemen aynen benimsenmiş, Avrupa ve Adalar'da gibi dâr-ı küfür olan yerlerde cari kanunların ise Şer`-i mübîne uymayan kısımları lağvedilerek kabullenilmiştir²⁶.

Sonuç olarak, çıkarmış olduğu iki umumî kanunnâmeden başka merkez ve taşra teşkilatıyla ilgili birçok hususî kanunun da vâzı olarak Fatih Sultan Mehmed, her bakımdan ve haklı olarak "Kanunî", hatta "Ebü'l-kavânîn" sıfatını hak etmiş görülmektedir. Ancak onun "Fâtih" sıfatı her niteliğinin önüne geçmiş, Osmanlı kaynaklarında fethin babası anlamında "Ebülfeth", fakat daha yaygın olarak "Fatih" sıfatıyla anılmıştır.

²⁴ Akgündüz, aynı eser, I, 368-373, 378-379, 381-382, 384; Özcan, "Fatih Devri Kanunlaştırma Hareketleri", İstanbul Armağanı, Fetih ve Fatih (haz. Mustafa Armağan), İstanbul 1995, I, 158-159.

²⁵ A. Akgündüz, aynı eser, I, 389-631.

²⁶ A. Özcan, aynı makale, s. 159.

"FATİH SULTAN MEHMED'İN DÜNYA LİDERLERİ ARASINDAKİ YERİ"¹

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN

Tarihimizde önemli olayların yıl dönümlerinde anılması artık gelenek haline gelmiş bulunmaktadır. Bunlardan İstanbul'un Fethi de 500. yıldönümünden beri ihtişamlı bir şekilde anılmakta ve yapılan konuşmalarla yad getirilmektedir. Bu sene fethin 550. yılını idrak etmekteyiz. Ben konuşmamı doğrudan İstanbul'un fethine değil de dünya liderleri, Fatih Sultan Mehmed ve eseri üzerine ayırmış bulunmaktayım. Başlığın çok iddialı ve kapsamlı olduğunun bilincindeyim. Bu arada konunun tarafıma sipariş edildiğini de belirtmeliyim. Vaktimizin elverdiği ölçüde konu hakkında bir şeyler söylemek, en azından konuya bir giriş yapmak istiyorum. Aslında mevzuyu fazla dağıtmamak için sadece fatih ve çağdaşları üzerinde durmayı düşünüyordum, ancak o dönemde Sultan Fatih çapında bir lider bulunmadığı için öncesine ve sonrasına gitmek zorunda kaldığımı ifade etmeliyim. Konuşmam hiç bölümden oluşacaktır: Fatih öncesi, Fatih'in çağdaşı ve Fatih sonrası liderler ve Fatih Sultan Mehmed... Konunun çok kapsamlı olacağını düşünerek her dönem için tipik birkaç lider şahsiyet ve icraatları üzerinde durulacaktır.

Fatih öncesi Batı dünyasında ilk akla gelen isim milattan önce yaşamış olan ünlü Makedonya Kralı Büyük İskender hem dünya hem de İslam literatüründe efsanevi bir şahsiyettir. Özel hocalardan ve özellikle ünlü filozof Aristo'dan dersler almış, kral olunca Asya seferine çıkmış, Persleri yenmiş, Anadolu, İran, Suriye, Mezopotamya ve Mısır'ı zapt etmiş, halkın manevî değerlerine saygılı davranmıştır. Gittiği yerlerin stratejik noktalarında gerek kendisi gerekse emrindeki kumandanlar şehirler kurmuştur. İran üzerinden Hazar'a ve Afganistan'a giden İskender İskitleri mağlup ettikten sonra İran merkezli bir dünya imparatorluğu kurmak istemiş, Hindistan'a giderken milattan önce 323 yılında Babil'de vefat etmiştir. Makedon-Pers karışımı kozmopolit bir ırk oluşturmak isteyen Büyük İskender 12 yılda gerçek bir cihangir olmuş ve efsanevi bir kişiliğe bürünmüş, hatta bazı İslam düşünürleri tarafından Kuran-ı Kerim'deki Zülkarneyn olabileceği bile tartışılmıştır. Ancak ahlaki zaafı, içkiye düşkünlüğü, değişken karakteri, kan dökücülüğü hatta Tanrılaşma sevdasının, başarılarına gölge düşürdüğü ifade edilir. Başta İskenderiye olmak üzere kurduğu şehirlerin birçoğu varlığını sürdürmekte ise de imparatorluğu kendi hayatıyla kaim olmuş ve ölümünden sonra parçalanmıştır.

Yine milattan önce hüküm süren Romalı kumandan ve devlet adamı Julius Caesar da yaptığı başarılı seferler ve kazandığı zaferlerle dünyanın büyük cihangirlerinden biri olarak tanınır. Gerçekten kuzeye, Mısır'a ve Anadolu'ya yaptığı seferlerde hep başarılı olan Caesar yaptığı reformlarla devletini güçlendirmiş ise de bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra eski cumhuriyetin sonu gelmiş ve bir süre sonra imparatorluk dönemi başlamıştır.

¹ Bu konuşma fethin 550. yılında 28 Mayıs 2003 tarihinde Türk Edebiyatı Vakfı'nda yapılmış ve Bilginler Konuşuyor, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 28-43 arasında yayımlanmıştır. Burada neşredilen metin gözden geçirilmiş ve kısmen güncellenmiştir.

Doğu dünyasında en önemli isim **Timuçin/Cengiz Han**'dır. Kendi adıyla anılan Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu olan Cengiz Han kısa sürede Kırgızları, Naymanları, Tangutları, Karlukları, Hıtaıyaları yenerek Balasagun, Buhara, Semerkant, Otrar, Gürgeç, Horasan, Nişabur, Belh ve Tirmiz taraflarını aldı. İbnü'l-Esir bu icraatları sırasında 1.300.000 kişinin öldüğünü yazar. Daha sonra Harizm'i, Batı Sibirya'yı, Harizmşahlar ve Tangut ülkelerini alarak ileri gelenlerini katletti. 1227'de ölümünden az önce imparatorluğunu oğulları arasında paylaştırdı. Bütün ülkelere yabancı kalarak sadece Moğol geleneklerine hâkim kılan Cengiz Han tarihe yaptığı zulümlerle geçer. Çağdaş İbnü'l-Esir, "keşke annem beni doğmasaydı da tüyler ürpertici, zulüm ve katliamları görmeseydim" der. Onun zamanında İslam dünyası ve medeniyeti büyük zararlar görmüştür. Cengiz'in zulümlerini oğlu Hülagu devam ettirmiştir. Adıyla anılan Cengiz yasası, geleneksel Moğol hukuk ve törelerinin derlenmesinden oluşur. Ancak Cengiz Han'ın ilaveleri de vardır. Timurlular zamanında da uygulanan bu yasanın cezaları gayet ağırdır. Oğullarından Ögedey büyük kağan, Cuci ise Batı Sibirya'nın hükümdarı olmuştur. Bir süre sonra burada Altın Orda devleti kurulmuştur. Öteki oğlu Çağatay Türkistan'da kendi adıyla anılan devleti kurmuş, Tuluy ise imparatorluğun merkezi Moğolistan'da kalmıştır. İlkel prensiplere dayalı Moğol İmparatorluğu 40 yıl içinde parçalanmış ve tarihteki yerini almıştır.

Cengiz'in takipçisi olarak ortaya çıkan **Emir Timur** son Bozkır (Türk-Moğol) İmparatorluğu'nun kurucusudur. Cengiz soyundan olmamasına rağmen, hayatı boyunca Moğolca damat anlamına gelen küregen sıfatını kullanan Timur, devletini Çağatay Hanlığı'nın yerine kurmuştur. Hükümdarlığı boyunca doğuya ve batıya büyük seferler yapmış, Altın Orda devletini yıkmış, İran'ı, Doğu Anadolu'yu ve Bağdat'ı almış, Hindistan'a girmiştir. 1402 yılında gerçekleşen Ankara Savaşı'nda Osmanlı devletini yenerek kurulmakta olan Anadolu birliğini bozmuş ve 1405 yılında ölmüştür. Ölümünden hemen sonra başlayan taht mücadeleleri sonunda devleti fazla payidar olmamış, oğlu Şahruh'tan sonra dağılmış ve 1500'lü yıllarda tarihe karışmıştır. Emir Timur'un faaliyetleri üç maddede toplanabilir: İstanbul'un fethi gecikmiş. Delhi sultanlığına vurduğu darbe yüzünden Hint Müslümanlığının gelişmesi sekteye uğramış; Altın Orda devletinin parçalanması Rusya'nın büyümesine yaramış ve en kötüsü de bu olmuştur. Hazırlattığı ve uyguladığı rivayet edilen Tüzükât-ı Timur adlı kanun kitabı devlet idaresi ve askeri hiyerarşi ile ilgilidir.

Orta Çağ sonlarında ve Yeni Çağ başlarındaki dünyaya gelince, o sırada gerek Avrupa'da gerekse doğuda Fatih Sultan Mehmed ile kıyaslanabilecek çapta lider bulunmadığından yukarıda söz etmiştik. Ama gene de o dönem dünyası hakkında kısa da olsa bazı ülkeler ve durumlarına pek muhtasar olarak değinmek istiyorum. XV. yüzyıl ortalarında başlayan Yüzyıl Savaşları'ndan mağlup olarak çıkan İngiltere, asrın ikinci yarısında bu kez "Çifte Gül Harbi" diye bilinen büyük bir iç savaşa sahne olmuştur. İki hanedan arasında çıkan bu savaş 1455-1485 yılları arasında 30 yıl sürmüştür. Bu sırada pek çok İngiliz soylusu öldürüldüğünden İngiltere'de mutlak krallık idaresinin kurulması güçlenmiştir. Bu taht mücadeleleri yüzünden halk, fakirlik ve işsizlik içine düşmüştür.

Fransa'da VII. Charles zamanında (1422-1461) düzenli ve güçlü bir ordu kurularak yüz yıldan beri devam etmekte savaflara ve Calais dışında ülkedeki İngiliz varlığına son verilmiştir. Halefi XI. Louis (1461-1483) zamanında ise feodaliteye son verilerek merkezî krallık kurulmuş ve ruhban sınıfı güçlendirilmiş, ülke iç meseleleriyle meşgul olmuştur.

İstanbul'un fethi sıralarında İspanya'da siyasi birlik yoktu. Ülkede Aragon, Navara, Kastilya ve Portekiz krallıkları ile Müslüman Benî Ahmer Devleti varlıklarını sürdürmekte idi. İspanyollar ancak XV. asrın ikinci yarısında Aragon Kralı Ferdinand ile Kastilya kraliçesi Isabella'nın evlenmesinden sonra siyasi birliklerini tamamlamaya başlamışlar, 1492'de Benî Ahmer Devleti'nin ortadan kaldırılmasıyla da bunu gerçekleştirebilmişlerdir. Ancak XV. asrın sonlarından itibaren gerek İspanya gerekse müstakil devlet olarak varlığını sürdüren Portekiz krallığı coğrafi keşiflere başlamışlar, bu da bir süre sonra Osmanlılar aleyhine büyük siyasi ve iktisadi sonuçlar doğurmuştur.

Orta zamanların en büyük Avrupa devleti olan Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu Yeni Çağ başlarında da aynı büyüklükte idi. Ancak siyasi birlikten yoksundu. Habsburg hanedanının idaresi altındaki imparatorlukta seçme hakkı büyük elektör dukalıkların elinde bulunuyordu. Bunların en önemlileri Bavyera, Bohemya ve Palatina idi. Habsburglar aynı zamanda bağlı devletlerin en büyüğü olan Avusturya Arşidukalığı'nın da hükümdarı idiler. Habsburg hanedanından I. Otto zamanında (1273-1291) toparlanan Almanya, XIV. yüzyıl ortalarında doğuya ve güneye doğru hızla genişlemiştir. III. Friedrich (1440-1493) 1452 yılında Roma'da imparatorluk tacını giymiş, Avusturya'yı miras olarak almışsa da tembelliği ve kararsızlığı yüzünden Almanya'da asrın en zayıf idaresini sergilenmiştir. Bu imparator zamanında Türklere karşı bir Haçlı seferi gündeme gelmiş fakat gerçekleşmemiştir. III. Friedrich'in, dönemin papası V. Nicola'ya yazdığı mektuptan o dönem Avrupa'sına ışık tutan kısa bir alıntı yapmak istiyorum² : *“Mehmed, çoktandır aramızda hüküm-ferma bulunuyor. Türk kılıcı çoktan beri başımızın üstünde asılıdır. Karadeniz çoktan bize kapalı ve Roma İmparatorluğu çoktan Türklerin hakimiyetindedir. Oradan Macaristan'ı ve sonra Almanya'yı ele geçirecekler. Bu zaman esnasında biz aramızdaki düşmanlık ve anlaşmazlıkla idâme-i hayata devam edeceğiz. İngiltere ve Fransa birbirlerine karşı silaha sarıldılar. İspanya ancak nadir anlardadır ki huzura kavuşuyor. İtalya ise yabancı hükümetler için yapılan kavgalarla asla sulha kavuşamayacaktır. Eğer ordu ve silahlarımızı imanımızın düşmanlarına karşı tevcih edebilse idik ne kadar iyi olurdu. Bu vazifenin ise zât-ı mukaddeslerinden daha ziyade kalbimde yer etmiş olduğunu söyleyemem ey mukaddes pederim.”* Papa V. Nicola bu etkili mektuptan sonra Türklere karşı Haçlı Seferi girişimlerinde bulunmuş, fakat istediği sonucu alamamıştır.

Yeni çağ başlarında İtalya'da siyasi birlik yoktu. Ülke kuzeyde Savoie ve Milano dukalıklarına, güneyde Napoli ve Papalık hükümetleri ile daha güçlü Venedik, Cenova ve Floransa cumhuriyetlerine ayrılmış durumdaydı. Bu bölünmenin başlıca sebebi papalık ile Alman imparatorları arasındaki sürtüşme idi. Bu şehir devletlerinin güçlenmesinin, Rönesans hareketinin buralarda başlamasıyla olduğu söylenebilir. Bilhassa Venedik Cumhuriyeti o sırada Avrupa'nın Orta Doğu ve Asya ticaretini elinde tutuyordu. Bizim kaynaklarda Ceneviz veya Cenevizli diye geçen Cenovalılar ise özellikle bankacılıkta ilerlemişlerdir. Gerçekten Ege, Akdeniz, Karadeniz ve Kuzey Afrika kıyılarında iktisadi yönden hâkim durumdaydılar. Daha kuruluş yıllarından itibaren her iki devlet Osmanlılarla ticari ve siyasi ilişkilerde bulunmuşlar; Cenevizliler, amansız rakipleri Venediklilere karşı Türklere genelde dostluk içinde olmuşlardır. Ancak İstanbul'un fethi sonrası Ege ve Karadeniz'deki kolonilerini birer birer kaybetmeye başlamışlardır. Venedik Cumhuriyeti ise Osmanlıları denizlerde uğraştıran en büyük İtalyan şehir devleti idi. İlk askeri ve siyasi münasebetler Yıldırım ve bunun oğlu Çelebi Mehmed zamanlarında başlamış, fakat asıl büyük savaşlar Fatih ve halefi ikinci Bayezid dönemlerinde olmuştur. 1463-1479 yılları arasında 16 yıl süren bu savaşlar genelde Osmanlılar lehine cereyan etmiştir. İtalya'daki Rönesans hareketleriyle ilgilendiği anlaşılan Fatih

² Levon Panos Dabağyan, Fatih ve Fetih Olayı, İstanbul, tarihsiz, s. 135

Sultan Mehmed'in, hayatının sonlarına doğru başta ünlü ressam Centile Bellini olmak üzere kardeşi Giovanni Bellini'yi ve birçok ressamı İstanbul'a getirterek portrelerini yaptırdığı ve sarayının duvarlarını süslettiği malumdur.

Fatih'in idealleriyle baş edebilecek belki de en büyük gücün Papalık olduğu düşünülebilir. Gerçekten daha orta zamanlardan itibaren İslam dünyasına yönelik ünlü Haçlı Seferleri'nin tertipleycisi olan bu devlet, sahip olduğu ruhani güç sayesinde bütün Hıristiyan dünyasını harekete geçirebilecek konuma sahip idi. Fatih döneminde beş kişi bu görevde bulunmuş, bunlardan usta bir diplomat olan II. Pius'un Fatih'e Hıristiyanlığa davet mektubu gönderdiği, hatta buna cevap bile uydurduğu malumdur. Hâlbuki bu mektubun hiçbir zaman Fatih'e ulaşmadığı kesindir.

Diğer Avrupa. Devletlerinden İsveç, Norveç ve Danimarka henüz bağımsızlıklarını elde etmiş durumda değillerdi.

XV. yüzyılda Rusya, Altınordu devletinin Timurlenk tarafından parçalanmasından sonra "Knez" unvanlı prenslerin idaresinde bölünmüş durumdaydı. Bunların en güçlüsü Moskova knezi idi. III. Ivan zamanında (1462-1505) Rusya'da siyasi birlik kurulmaya başlamıştır. 1472'de Bizans prensi Sofia ile evlenen bu knez böylece kendisini Bizans'ın ve Ortodoks mezhebinin hamisi görmeye başlamış ve bu ideal haleflerine de intikal etmiştir. Fatih dönemi Osmanlısı ile baş edecek güçte olmasına rağmen Altın Orda ve bu devletin yıkılmasından sonra ortaya çıkan hanlıkların birer birer Rus egemenliğine girmesi onun zamanında olmuştur. Nitekim Fatih'in Kırım Hanlığı'nı Osmanlı himayesine alması, onun ileri görüşlülüğünün bir sonucu olarak biraz da bu sebepten idi.

Orta Avrupa'da güçlü bir Lehistan/Polonya devleti vardı ve Jagellon hanedanı tarafından idare edilmekteydi. Ancak bu hanedanın ömrü fazla uzun olmamıştır. Bölgenin asıl güçlü krallığı Macaristan idi. Gerçekten I. Murad zamanından beri Balkanlar'da nüfus mücadelesinden dolayı Osmanlılarla mücadele halinde olan Macaristan'ın başında Fatih döneminde kral naibi Hunyadi Yanoş, ardından da kral Matthias Corvinus hüküm sürmüştü. Macar krallarının, papaları Haçlı seferine teşvikte baş rol oynadıkları malumdur. Matthias Corvinus başta Silezya ve Moravya olmak üzere İstirya, Avusturya ve Bosna'nın kuzey taraflarını da ele geçirerek ülkesini büyütmüştü. Ancak ölümünden sonra ülkesi parçalanmıştır.

Yeni Çağ başlarında doğu dünyasının en güçlü devletleri Timurlular, Akkoyunlular ve Memlük Sultanlığı idi. Bunlardan Timurlular her ne kadar devletin kurucusu Timur'un ölümünden sonra büyük taht mücadeleleri içine düşmüşler ise de II. Murad'ın saltanatının sonlarına kadar bu devletin gölgesi hep Osmanlıların üzerinde olmuştur. Fatih'in çağdaşı olan Ebu Said Mirza zamanında ülkede nispeten istikrar sağlanmıştır. Timurluların arasındaki ihtilaflardan Karakoyunlu ve Akkoyunlular yararlanmak istiyorlardı. Bunlardan Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın ardından Ebu Said Mirza'nın Uzun Hasan tarafından ortadan kaldırılmaları üzerine Akkoyunlu hükümdarı Doğu Anadolu'da, Azerbaycan'da ve Irak'ta büyük bir devlet kurmayı başarmış. Osmanlı devletini de tehdiye başlamıştı. Osmanlı devletine karşı batıda oluşturulan Haçlı ittifaklarına da katılan, Trabzon Rum İmparatorluğu ile akrabalık bağı kuran Uzun Hasan, 1473 Otlukbeli Savaşı'nda mağlup edilmiş, böylece ciddi bir

tehlike önlenmiştir. Fatih büyük önem verdiği bu zaferden sonra binlerce köleyi bağışlayarak Allah'a şükran ifadesinde bulunmuştur. Zira devletin 1402 sonrası gibi bir fetret yaşamasından çekiniyordu.

Memluk Sultanlığı ise o dönem İslam dünyasının en büyük devletiydi ve hilafet merkezi olarak Osmanlı devletinin büyümesini kaygıyla takip ediyordu. Yıldırım Bayezid zamanında bozulan münasebetler daha sonra düzelmiş, fakat Fatih döneminde tekrar bozulmuş, II. Bayezid zamanında ise savaşa dönüşmüştür. Bilindiği gibi Fatih'in son seferi Mısır'a yönelik idi. Ancak Osmanlı padişahının ölümü bunu engellemiştir. Fatih'in son zamanlarında Memlük Sultanlığı'nın başında Seyfettin Kayıtbay bulunuyordu. Hicaz güzergâhındaki su ve konaklama ihtiyaçlarına bile cevap veremeyecek durumda olan Memlük sultanı ile Osmanlı padişahının mukayesesi mümkün değildir.

Fatih Sultan Mehmed kendinden sonraki dönemde sadece Napolyon Bonapart ile, kendi ailesinde ise torunları Yavuz, Kanuni ve belki de II. Abdülhamid'le mukayese edilebilir.

Birinci Napolyon, Fransa'nın başına geçtikten sonra 1797 yılında İtalya'ya, ertesi yıl Avusturya'ya yürümüş, 1798'de İngiltere'ye sevk edilecek orduya başkumandan olmuştur. Daha sonra Mısır'a sefer düzenlemiş, ancak donanması İngilizlere mağlup olmuş, kendisi de Akka'da Osmanlı kumandanı Cezzar Ahmed Paşa'ya yenilmiştir. Mısır'dan çekilmek zorunda kalan Napolyon, aynı yıl İtalya karşısında da başarısız olmuştur. Fransa'da askeri bir diktatörlük kurmuş, bu arada ülkesinde idari ve askeri bazı değişiklikler yapmıştır. Zorunlu askerlik usulünü getirmiş, 1800 yılında Avusturya ordusunu yenmiş, bu arada yetkilerini arttırarak ömür boyu konsül olma ve kendinden sonra yerine geçecek kişiyi belirleme hakkını almış ve imparator ilan edilmiştir. Ertesi yıl İtalya kralı da ilan edilen Bonapart, İspanya ile birleşerek İngiltere donanmasına savaş açmış fakat yenilmiştir. Kara savaşlarında İngiltere ve müttefiklerine karşı başarı kazanarak 1805'te Viyana'ya girmiş, ertesi yıl müttefik Avusturya Rusya ordularını, ardından Rusya'yı mağlup etmiş, fakat asıl amacı olan İngiltere'yi istila edememiştir. Bu ülkeyi ablukaya almak istemiş ve bütün Avrupa'nın İngiltere'yle alışverişini kesmeye çalışmışsa da Portekiz'in mukavemeti ile karşılaşmıştır. 1810 yılına gelindiğinde Fransa imparatorluğu gücünün zirvesine ulaşmıştı. Etrafında birçok vasal devlet de vardı ve Avrupa'nın haritası değişmişti. 1810 yılında ordularıyla Moskova'ya giren Napolyon, geri çekilirken askeri açlık, soğuk ve Rus saldırıları yüzünden perişan olmuştur. Öyle ki yarım milyona yakın ordusundan Fransa'ya dönebilenlerin sayısı 100 binin altına düşmüştür. Ertesi yıl Fransa İmparatorluğu'nu oluşturan devletler bağımsızlık mücadelelerine başlamışlar, 1815'te ise Fransa bütün cephelerden saldırıya maruz kalmış, müttefikler Paris kapılarına dayanmışlardır. Napolyon'un güneye çekilmesi üzerine Paris'teki yetkililer kendi başlarına düşmanla görüşmeler yapmışlar ve Talleyrand başkanlığında geçici bir hükümet kurmuşlardır. Talleyrand Napolyon'un tahttan indirildiği ilan etmiş, Bonapart da ZVIII. Louis lehine bunu kabullenmek zorunda kalmıştır. On iki buçuk kilometre karelik Elbe Adası'nda zorunlu ikamete tabi tutulan Napolyon, başarısız intihar girişiminde bulunmuş, çok geçmeden tekrar Paris'e gelerek iktidara geçmişse de muvaffak olamamış ve İngiltere'ye teslim olarak St. Helena Adası'na hapsedilmiş ve 1821'de burada ölmüştür. Sonuç olarak çok hareketli bir hayat geçiren Napolyon Bonapart şahsî ihtirasları uğruna milyonlarca insanın kanına girmiş, bir türlü amacına ulaşamamış ve tatmin olmamış biri olarak tarihe geçmiştir. Kurduğu imparatorluk ise daha kendisi hayatta iken dağılmıştır.

Sultan Fatih'in çok uluslu imparatorluğa dönüştürdüğü ve çıkardığı kanunlarla sağlam temellere oturttuğu Devlet-i Aliyye daha sonra torunu Yavuz Sultan Selim ve bunun oğlu Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde Basra Körfezi'nden Avusturya sınırlarına, Afrika ortalarından Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara uzanan bir cihan devleti olmuştur. Bu iki padişahın Yavuz hakkıyla dedesinin mirasına sahip çıkmış ve devletin geleceğini de düşünerek Doğu ve sorunuyla yakından ilgilenmiştir. Kanuni Süleyman da Osmanlı aynı kapasitede biri olarak bu mirası sahiplenmişse de sarayın müdahaleleri ve vezirler arasındaki rekabeti önleyememiş, halefini belirlemede gösterdiği zafiyet devletin geleceğini tehlikeye atmıştır.

*****

II. Murad'ın oğullarından biri olan II. Mehmed'in Osmanlı tarihinde müstesna bir yeri vardır. Ağabeyi Şehzade Alâeddin'in ölümünden sonra tahtın tek varisi durumuna gelen Mehmed 1444-1446 yılları arasındaki ilk saltanatında başarılı olamamış, Manisa'daki babasının ve bunu gerçek hükümdar gibi gören güçlü veziriazam Çandarlı Halil Paşa'nın gölgesinde kalmıştı. 1446'da başlayan ve beş yıl süren ikinci şehzadelik dönemi onun cihangirlik emellerini güçlendirmiş. Bu hususta özellikle lalası Zağanos ve Şehâbeddin paşalar ile hocalarının etkisinde kalmıştır.

İcraatlarına geçmeden önce, kısaca bu büyük Türk hükümdarının eğitimi ve yetişmesi üzerinde durmak gerekir. Babası II. Murad tarafından yerli ve yabancı hocalar marifetiyle yetiştirilen Şehzade Mehmed'in Türkçeden başka Arapça, Farsça, Rumca, Slavca bildiği; edebiyat, felsefe, coğrafya, matematik, astronomi gibi ilimlerle yakından meşgul olduğu bilinmektedir. Bu arada "Avni" mahlasıyla yazdığı şiirlerinin toplandığı bir divan bırakan ilk Osmanlı hükümdarı da odur. Müslüman hocalarının belli başlıları Molla Gürânî, Hocazade Muslihiddin, Molla İlyas, Siraceddin Halebî, Molla Abdülkadir, Hasan Samsunî ve Molla Hayreddin olup bunlardan en çok Hocazade ile övünmüştür. Tasavvufdaki hocası ise Akşemseddin'dir. II. Mehmed huzurunda ilmî tartışmalar yaptırmış, daha şehzadelikten itibaren Batı kültürüyle ilgilenmiştir. Fetihten sonra İtalyan, Ciriaco d'Ancona'dan ve başka İtalyanlardan Roma ve Batı tarihleri okumuş ve dinlemiştir. Georgios Trapezuntios İslamiyet ile Hristiyanlık arasındaki köklü bir fark olmadığını, ikisinin uzlaştırılması ile Fatih'in bütün milletleri idaresi altına alabileceğini söylemiştir. 1465'te Milano elçisinin yazdığına göre, Sultan Mehmed'in yanında Floransalı, Cenevizli ve Raguzalı müşavirler vardı. Bunların bir kısmı hümanist idi. Bunlardan Stefano Emiliano'nun Fatih'in ölümünden sonra yazdığı mersiye meşhurdur. Fatih Trabzonlu Rum bilgin Amirutzes'e Ptolemaios/Batlamyus'un coğrafya kitabını Arapçaya çevirtmiş ve bir de dünya haritası yaptırmıştır. Fethini müteakip İslam kaynaklarında "Medînetü'l-hükemâ" yani filozoflar şehri denilen Atina'yı ziyareti ve yerli halka teveccühü malumdur. Şahsi kütüphanesindeki eserlerden Batı kültürüyle ilgili 50 tanesi günümüze ulaşmıştır. Bunlardan 42'si Rumcadır. Çoğu tarih ve coğrafyaya, altısı matematik ve astronomiye dairdir.

1448 yılında gerçekleşen Kosova Savaşı'nda ordunun sağ kolunu kumanda etmiş ve babasıyla birlikte Arnavutluk seferlerine katılmıştır. İki yıllık ilk saltanatı ve özellikle beş yıllık ikinci Manisa valiliği sırasında şahsiyeti güçlenen Sultan Mehmed 1451'de başlayan ikinci hükümdarlığı döneminde önce Çandarlı'nın nüfuzunu kırmak, yeniçerileri yola getirmek, faal bir gaza siyaseti izleyerek İstanbul'u fethetmek istemiş ve bunların hepsinde muvaffak olmuştur. Önce bahşiş bahanesiyle isyan eden yeniçeriler üzerindeki Çandarlı'nın nüfuzunu kırmış ve bu güçlü orduyu doğrudan kendisine bağlamıştır.

Daha sonra Edirne'ye dönerek bütün zamanını İstanbul'un fethine ayıran genç padişahın bu girişimleri planlı fetihlerinin en önemli merhalesiydi ve kendini ispatlaması bakımından büyük önem taşıyordu. Fethin safahatı üzerinde durmak istemiyorum. Avrupa henüz derebeylik ve site devletleri dönemlerini yaşarken genç Osmanlı padişahının başarı grafiğini çizmeye çalışıyorum. Yaptığı anlaşmalarla doğuda ve batıda ülke sınırlarını güvenceye alan Sultan Mehmed önce merkez ordusu üzerinde yaptığı tensikatla onu güçlendirmiş ve biraz önce dediğim gibi doğrudan kendisine bağlamıştır. Bunun en önemli göstergesi ise daha önceleri saraya bağlı olan sekbanları Yeniçeri ocağına katması ve yeniçeri ağalıklarına da sekbanbaşılarını getirilmesi olmuştur. Zira Sultan Mehmed Batı dünyasının korkulu rüyası olan bu çelik kuvvetin Çandarlı Halil Paşa'nın elinde ne büyük işler yapabildiğini gayet iyi biliyordu.

Murad Hüdavendigâr zamanında Selçuklu iktâ sisteminin modernizasyonu ile oluşturulan timarlı sipahiler ise gittikçe güçlenmekte idi. İstanbul kuşatması için Edirne'de hazırlanan toplarla bizzat ilgilenen II. Mehmed'in bunların balistik hesaplarını bizzat yaptığı malumdur. Bilindiği gibi balistik, top mermisinin gelişigüzel değil barut gazının basıncı ile fırlayıp hedefe varıncaya kadar havadaki hareketini inceleyen bilimdir. O zamana kadar görülmemiş büyüklükte dökülen topların gülleleri de o nispette idi. Bunların İstanbul'a nakli ise bir başka teknolojiyi gerektiriyordu. Osmanlı merkez asker ocaklarından biri de top arabacılarıdır. Bunun kuruluş tarihi belli olmamakla birlikte İstanbul'un fethinden sonra yapılandırıldığı kabul edilmektedir. Zira büyük topların nakli tekerlekli arabalarla yapıldığına göre, bu teknolojiye de belli bir mesafe alındığı söylenebilir. Surların önüne yerleştirilen topların bu çift katlı muhkem duvarlarda gedik açabilmesi için sürekli nokta hedefi yapılması gerekiyordu. Bunda başarılı olunması Osmanlı top teknolojisindeki seviyenin iyi bir göstergesidir, II. Mehmed bu kuşatma sırasında ilk defa Galata sirtlarından görmeden atış yapabilen havan topları da kullanmıştır.

Etrafı su dolu geniş ve derin bir hendekle çevrili yüksek surların üzerinden atış yapabilen savaş makinelerinden ise özellikle Bizans tarihçileri söz eder. Bir süre başarıyla kullanılan bu tekerlekli kulelerin ünlü Rum ateşiyle yakıldığı malumdur. Babası zamanından beri varlığı bilinen Osman lağımçıları ise ilk etkili faaliyetlerini surların altında göstermişler ve çok geçmeden de organize birlik haline gelmişlerdir. Bilindiği gibi henüz kuruluş döneminde olan ve küçük gemilerden oluşan Osmanlı donanmasının 20 Nisan'daki yenilgisi, muhasara için dönüm noktası olmuş, hatta bir ara kuşatmanın durdurulması bile gündeme gelmiştir.

Bu hadiseden sonra biri maddi diğeri manevi iki önemli gelişme vuku buldu. Maddi olan surların en zayıf kısmını oluşturan Haliç tarafının zorlanması idi. Ancak bunun için mutlaka askerlerin buraya geçirilmesi gerekiyordu. İşte bu amaçla gemilerin boğazdan Haliç'e indirilmesi kararlaştırılmış ve bu gerçekleştirilmiştir. Günümüzde bile çeşitli tartışmalara yol açan bu akıl almaz olaya devrin Bizans ve Türk kaynaklarında yer verildiği halde, XVII. yüzyılda yazılmış bazı kaynaklarda gemilerin Haliç'e Ok Meydanı'nda yapıp buradan sokulmuş olabileceği gibi başka alternatifler üretilmiş, günümüzde de bu olayı aklına sığdıramayanlar muahhar kaynaklardaki bilgilere itibar etmek istemişlerdir. Gemilerin karadan yürütüldüğü kesindir. Birazcık tarih metodolojisi bilenler, son sözü çağdaş kaynakların söylediğini de gayet iyi bilirler. Kaldı ki fetihden kısa süre sonra yapıp günümüze ulaşan bir İstanbul kuşatması gravüründe dağlardaki gemilere yer verilmiştir. Gerçekten Haliç'e indirilen gemilerden kurulan geçici köprüden karşıya nakledilen kuvvetlerin de sıkıştırılmasıyla Bizans çok zor duruma düşürülmüştür.

Manevi olay ise Akşemseddin'in yazdığı teşvik mektubudur. Aslı günümüze ulaşan bu mektubunda Akşemseddin II. Mehmed'e özetle Çandarlı ve taraftarlarının muhalefeti karşısında gevşeklik göstermesini tavsiye ediyordu. Sözü uzatmayalım, 29 Mayıs sabahı yapılan umumi hücum sonunda İstanbul alınmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu'nun sonunu getiren bu önemli olay, Osmanlı devletinin kuruluşunu tamamlamış ve Anadolu'ya ve Balkanlara yayılan iki yakasını bir araya getirmiştir. Böylece hükümdarlığını pekiştiren Fatih, Peygamber müjdesine de mazhar olarak gücüne güç katmıştır. 30 yıllık saltanatı boyunca yaptığı icraatlar gerek selefleri gerekse halefleri ile kıyaslanamayacak niteliktedir. Fetihden hemen sonra Ortodoks mezhebini ihya edip himayesine alması Bizans halkının gönüllerinde de fütühat yapmasını sağlamıştır. Bu olayın siyasi sonucu ise Doğu Hristiyanlığı Batı'dan ayırmak olmuştur.

Fetihden sonra kendini dünyanın en büyük hükümdarı gören genç padişah, hayatı boyunca cihan-girlik emellerini gerçekleştirmek istemiştir. Kendisine rakip olabilecek kişileri ortadan kaldıran Fatih'in en önemli icraatlarından birisi, öteden beri var olan fakat sadece askerî görevlerde istihdam edilen kul asıllı vezirleri devletin en önemli mevkilerine getirmesi olmuştur. Bunların ilki de Hırvat veya Rum asıllı Mahmud Paşa'dır. Kul sistemini yerleştirmek istemesinin başlıca sebebi merkezî otoritesini güçlendirmek ve taşraya da yaymaktır. Gerçekten yine bu padişah zamanında taşra valiliklerine Enderun'dan çıkma ricalin atandığı hatırlanmalıdır. Böyle yapmasının başlıca sebebi güçlü hanedanlara mensup kişilerle uğraşmanın zorluğu idi. II. Mehmed babası zamanında devşirme ve Türk kökenli vezirlerin nasıl birbirlerine düştüklerini iyi biliyordu. Veziriazamların padişahın vekili mutlak olarak olağanüstü yetkilerle donatılması da yine bu padişah zamanında olmuştur.

Fetih sonrasında Sultan Mehmed'in, cihan hakimiyeti fikrini benimsediğini görüyoruz. Bu ideal Türkler için yeni değildir. İslam'dan önceki Türk hükümdarlarında, hatta yukarıda bahsedildiği gibi büyük İskender'de ve Roma imparatorlarında da vardır. Türklerin Kızıl Elma ideolojisi, İslamiyet'in i'lâ-yı kelimetullah davasıyla birleşince daha da güçlenmiş ve kutsal bir hüviyete bürünmüştür. Roma tahtına oturması yüzünden kendisine Roma imparatoru diyen Bizanslılar ve Batılılar da vardı. 1466 da Trapezintios gönderdiği mektupta Fatih için, "Kimse şüphe etmez ki sen Romalılar imparatorusun. İmparatorluk merkezini hukukun elinde tutan kimse imparatorudur ve Roma İmparatorluğu'nun merkezi de İstanbul'dur"³. Papa II. Pius ise gönderdiği mektupta, Hristiyanlığı kabul ederse, ki fetihden sonra Sultan Mehmed Hristiyanlığın özellikle Ortodoks mezhebiyle ilgilenmişti, dünyanın en güçlü hükümdarı haline geleceğini söylüyordu. Bu mektup hiçbir zaman Fatih'e ulaşmamıştır. II. Mehmed fetih sonrası İslam âleminin hamiliğini de üstlenmek ve bunu Memlüklerin elinden almak istiyordu. Onun zamanında iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulduğu ve Fatih'in son seferini Mısır'a yapmak istediğim malumdur. Ancak onun bu idealini torunu Yavuz Sultan Selim gerçekleştirecektir.

Fatih Sultan Mehmed, fetihlerini hiçbir zaman tesadüfe bırakmamış, belirli bir plan dâhilinde yapmıştır. Belirlediği ilk hedef Bizans İmparatorluğu'nun doğal sınırlarına, yani batıda Tuna doğuda ise Fırat nehirlerine ulaşmaktır. Bunu gerçekleştirmek için büyük dedesi Yıldırım Bayezid'in siyasetini takip etmiştir. Yani I. Murat zamanında kurulan ve vasal devletlerden oluşan bir imparatorluk değil, merkezî bir imparatorluk kurmak istiyordu. İstanbul'un alınması, yakın ve Doğu Avrupa'da siyasi şartları lehine çevirmişti. Boğazlarda Türk hakimiyeti Fatih'le başlamıştır. Karadeniz ve Ege'deki Ceneviz ve Venedik kolonilerinin ortadan kaldırılması için donanmayı güçlendirmiş ve Osmanlı deniz kuvvetlerinin gerçek kurucusu olmuştur. Batıda başta Sırbistan olmak üzere birçok krallığa son vererek, doğuda ise Karamanoğlu

³ Franz Babinger'den naklen Halil İnalcık, İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı, Kayser-i Rûm Fâtih Sultan Mehmed Han, İstanbul 2019, s. 228.

ve İsfendiyaroğlu beyliklerini ilhak ederek Akkoyunlu Türkmen devletini ise ortadan kaldırarak idealindeki sınırlara ulaşmıştır. Büyük dedesi Yıldırım'ın yapmak istediğini, fakat Timur darbesiyle başaramadığını Sultan Fatih gerçekleştirmiştir. İstisnai olarak Dulkadirli Beyliği için ilhak değil bağlılık siyaseti uygulamış, böylece bu toprakları Memlükler'in kucağına atmak istememiştir. Enez, Kastamonu, Amasra ve Trabzon örneklerinde olduğu gibi çoğu zaman amacına savaşız ulaşmayı tercih etmiş, ki bunu İstanbul için de uygulamak istemiş fakat son Bizans imparatoruna yaptığı teslim teklifleri reddedilmişti, böylece maddi ve manevi kayıpları önlemek istemiştir.

Fethettiği yerlerde İslam hukukunu uygulamış, toprağı şer'î hükümlere göre devlet malı saymıştır. Geleneksel olarak yapılan iskân ve zorunlu göç uygulaması ile de fetihler geçici bir istila değil, kalıcı vatan toprağı olma sonucunu doğurmuştur. Kul sisteminin tatbikinden sonra devleti asırlarca ayakta tutan en önemli uygulamalardan olan iskân siyasetinin kuruluş yıllarından beri mevcut olduğunu hatırlatmak isterim. Osmanlı Avrupa'sının İslamlaşmasında istimalet denilen toleranstan sonra bu uygulamanın etkili olduğundan da yukarıda söz edilmişti. Göç ve iskanın en güzel örneği İstanbul olmuş ve bu şehir adeta imparatorluğun mozaiğini teşkil etmiştir.

Merkeziyetçi imparatorluk fikrini benimseyen II. Mehmed dahilinde İstanbul'un iskânı ve kalkındırılması ile fethedilen yerlerin korunması için askerî gücün takviyesi siyasetini izlemiş ve bunda başarılı olmuştur. 20 binden fazla vakıf ve mülk köyü devletleştirerek tımarlı sipahilere dağıtılmış ve bunun karşılığında onlardan savaşıçı asker istemiştir.

Sonuç olarak Fatih'in devleti, yukarıda kıyasladığımız cihangirlerinki gibi sistemsiz bir geçici istila olmamış, sistemli bir şekilde yapılan fetih ve ilhaklarla gelişip büyüyerek asırlarca yaşamış, kurmuş olduğu imparatorluk Yeni ve Yakın çağları, hatta XX. asrın ilk çeyreğini idrak etmiştir. Yıkılıncaya kadar dünya siyasetinde etkili olmuş, hatta günümüz dünya coğrafyasının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Fatih'in kendisi ise her alanda beşer takatinin varabileceği en uç noktalara ulaşarak ne kendinden öncekilerle ne de sonrakilerle sadece siyasi ve askeri değil, adalet, ilim ve sanat bakımından da kıyaslanamayacak bir şahsiyet olmuştur.

"FETHİN YANKILARINA DAİR BİRKAÇ SÖZ"

Prof. Dr. Abdülkadir Özcan

Marmaray inşaatı sırasındaki kazılarla kuruluşu milattan önce 8000’li yıllara uzanan İstanbul, coğrafi mevkii, ekonomik ve stratejik önemi ile tarih boyunca sürekli saldırılara ve muhasaralara maruz kalmıştır. Âdeta tek başına bir imparatorluk olan bu güzel şehir Karadeniz ve Akdeniz boğazlarına hâkim durumdadır. Bulduğu yer itibariyle zaptının zor, savunmasının kolay olması, defalarca yapılan kuşatma ve ablukaların sonuçsuz kalmasının başlıca sebebi olmuştur. Kıtalar arası kara ve deniz yollarının kavşak noktasında bulunan şehrin, kuruluşundan itibaren başkent olması ise bir başka özelliğidir. İslamiyet’ten önce çeşitli kavimler, bu arada Türkler tarafından defalarca kuşatılan şehir, 1204 yılındaki Haçlı seferi sırasında Katolik Latin istilâsına uğramış, yarım asır kadar çok büyük tahribata maruz kalmıştır.

Türkler’in Kızıl Elma’sı

İslâm’ın zuhurundan itibaren müslümanlar için alınması bir ideal olan şehir Kur’ân’da "Belde-tün Tayyibetün" (güzel belde) ifadesine de uygun düşmekte¹, hatta bu ibare ebced hesabıyla İstanbul’un fethi tarihi olan Hicrî 857 (Milâdî 1453) yılına tekabül etmektedir. Ayrıca Hazreti Peygamberin müjdeli sözleriyle de hedef gösterilmektedir². İşte "Ne güzel ne mutlu!" övgüsüne mazhar olabilmek için daha Hazreti Osman zamanında başlayan girişimler, Hazreti Muaviye zamanında fiiliyata dönüşmüş, bu halifenin oğlu Yezid kumandasındaki İslâm orduları İstanbul surlarının önüne gelmişlerdir (670). Şehrin manevi sahibi durumunda olan Hazreti Eyyüb el-Ensârî’nin o sırada şehit olduğu ve surların önünde defnedildiği malumdur. Daha sonraki yıllarda Emevîler ve Abbasîler dönemlerinde de İslâm ordularının kuşatmalarıyla karşılaşan İstanbul, XI. yüzyıldan itibaren İslâmiyet’in bayraktarlığını üstlenen müslüman Türkler’in Kızıl Elma’sı olmuştur. 1071 Malazgirt zaferinden kısa süre sonra Selçuklu Türkleri Boğaziçi sahillerinde görülmüşler, hatta İznik merkezli bir devlet kurmuşlar, ancak Anadolu’daki bu hızlı fütuhât Batı dünyasının ard arda Haçlı seferleri düzenlemelerine yol açmış, böylece Türkler geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Haçlı kalıntılarının temizlenmesinden sonra Anadolu bu kez Moğol istilâsına maruz kalmış, Selçuklu Devleti’nin yıkılmasının ardından gazâ geleneğine uç boylarındaki yani Bizans sınırındaki Türkmen beylikleri sahip çıkmışlardır.

¹ Sebe Suresi, âyet: 15.

² Birçok hadis kitabında yer alan "İstanbul elbette fetholunacaktır. Onu fetheden emîr ne güzel emîr ve o asker ne güzel askerdir" mealindeki ünlü hadis-i şerif XV ve XVI. yüzyıl tarihçilerinden Neşrî, İdris-i Bitlîsî ve Gelibolulu Mustafa Âlî’nin eserlerinde küçük bazı ifade farkıyla zikredilmişse de, fetih sonrası Osmanlı padişahının gönderdiği beşaret mektuplarında sadece, "Onlar kılıçlarını zeytin ağaçlarına asmış oldukları halde ganimetleri bölüşürlerken Kostantaniye’yi fethederler" mealindeki hadise yer verilmiştir (İdris Bostan, "Osmanlı Kaynaklarında Fetih Hadisi", Derin Tarih, sayı 86 (Mayıs 2019), s. 74-77).

İlk Osmanlı kuşatmaları

Bu beyliklerin en küçüğü olan Osman Oğulları, buldukları yerin stratejik yapısını çok iyi değerlendirerek ve istimalet siyasetini de iyi kullanarak Bizans İmparatorluğu'nun zararına gelişmeyi sürdürmüşler ve kısa süre sonra Rumeli'ye geçmişlerdir. Trakya'da ve Balkanlar'da büyük fütuhatta bulunan Osmanoğulları, Anadolu'da da Türk birliğini kurma yolunda büyük mesafe almışlardır. Osmanlı merkezîyetçi politikasının ilk fiili temsilcisi Yıldırım Bayezid'dir. Anadolu birliğini büyük ölçüde sağlayan bu hükümdar, ülke bütünlüğünün kalıcılığı için ülke toprakları içinde bir ur gibi duran İstanbul'un mutlaka alınması gereğine inanıyordu. Hatta imparator tayini, Bizans'ı haraçgüzar kılma, gerektiğinde Osmanlı'ya askeri kuvvet desteğinde bulunma şeklinde, İmparatorluk üzerinde siyasi baskı kurmuştu. İstanbul'da bir Türk mahallesi ile cami ve mahkeme kurma teklifleri reddedilince 1391 yılından itibaren şehri muhasaraya başladı. Zaman zaman düzenlenen Haçlı seferleriyle gevşeyen bu kuşatma, 1390'larda Anadolu Hisarı'nın inşasıyla daha ciddi bir mahiyet kazanmış, İmparator Manuel, Batı'dan umduğu yardımı bulamayınca Yıldırım'ın isteklerini yerine getirmek zorunda kalmıştır. Yıldırım Bayezid daha sonra birkaç defa daha İstanbul'u kuşatmış ve abluka altına almışsa da bu defa şehri Timur kurtarmıştır. Sultan II. Mehmed'in fetih öncesi nutkunda ifade ettiği gibi, bu engeller olmasaydı Yıldırım Bayezid İstanbul'u alacaktı³.

Fetih

Orta Asya Türk Moğol geleneğinin temsilcisi olarak ortaya çıkan Emir Timur'un bıraktığı fetret (1402-1413) sırasında Musa Çelebi ve daha sonra II. Murad tarafından da kuşatılan şehrin çeşitli Bizans oyunları yüzünden alınmadığı malumdur. 1451 yılında kesin cülüsünden sonra II. Mehmed için İstanbul'un fethi adeta hükümdarlığının şartı haline gelmişti. Zira 12-14 yaşlarında 1444-1446 yılları arasındaki ilk hükümdarlık döneminde Edirne'deki gelişmeler Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın babası II. Murad lehine gösterdiği faaliyetler yüzünden başarısız bir profil sergilemişti. Beş yıl süren ikinci şehzadelik döneminde Manisa'da fütuh ve cihangirlik fikirleriyle yetişen genç padişahın ilk işi Anadoluhisarı'nın karşısına Rumelihisarı'nı inşa ettirmek oldu. Stratejik mevkii itibarıyla Karadeniz'den gelebilecek yardımları kesmeye yönelik bu faaliyetten sonra Sultan Mehmed, o kışı Edirne'de yoğun sefer hazırlıklarıyla geçirdi. O zamana kadar emsali görülmemiş büyüklükte toplar döktürdü. Kendisini bu işten vaz geçirmek isteyenlere, tereddüt ve muhalefette bulunanlara çok sert davranıyor; gece gündüz İstanbul'u alma rüya ve hülyalarıyla dolup taşıyordu.

Nihayet 6 Nisan 1453 günü başlayan İstanbul muhasarası Çandarlı Halil Paşa ve mensuplarının muhalefetine rağmen 54 gün sürdü. Bu arada fethi olumlu yönde etkileyen iki önemli olaydan söz etmek lazımdır. Bunlardan birincisi, muhaliflere karşı Akşemsetdin'in padişaha yazdığı teşvik mektubu; ikincisi ise 21-22 Nisan gecesi Tophane ve Dolmabahçe önlerindeki gemilerin Tepebaşı sırtlarından Haliç'e yani surların en zayıf olduğu yere indirilmesi olayıdır⁴. Gerçekten Çandarlı ve taraftarlarının muhalefet ve tereddütlerine rağmen padişahın azim ve iradesi; Akşemsetdin ve Molla Gürânî gibi mürşit ve hocalarının desteğiyle 29 Mayıs sabahı fetih gerçekleşmiş, Türkler şehre girmişlerdir. İstanbul'un fethinin Türk-İslâm ve dünya tarihinde siyasî, askerî ve ticarî çok derin izler bıraktığı şüphesizdir. Bu büyük hadise ile Doğu Roma İmparatorluğu tarih sahnesinden silinmiştir. Ancak Kur'an'ın ve Hazreti Peygamber'in övgüsüne mazhar olan İstanbul kurtulmuştur. Zira o sıralarda bu güzel belde çok kötü ve harap durumda idi. İstanbul'un alınmasıyla İslâm Peygamberinin müjdeli hedefi gerçekleştirilmiştir. Fetihden sonra İstanbul dört

³ Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni (trc. Karolidi), İstanbul 1328, s. 24 vd.

⁴ Şehabeddin Tekindağ, "İstanbul Kuşatmasında İki Olay", Tarih Dergisi, İstanbul 1982, sayı 33, s. 1-6

bir yandan getirilen ailelerin iskânıyla ülkenin ve Anadolu'nun âdeta bir mozayîği olmuştur. Büyük ve Küçük Karaman, Dıraman, Yeni Bosna, Çarşamba ve Aksaray gibi İstanbul'un bazı semtleri, isimleriyle hâlâ bu iskânın hatırlarını yaşatmaktadır. İstanbul'un fethinin Türk tarihindeki en önemli manevî sonucu, II. Mehmed'in ve ordusunun Peygamber senasına mazhar olmalarıdır. Türkler'in Avrupa'daki varlığının sağlanması ve müteakip fetihlerin kalıcı olması yine İstanbul'un alınmasından sonra gerçekleşmiştir. Fethin sembolü olan Ayasofya'nın camiye çevrilerek ilk Cuma Namazı'nın burada kılınması, İslâmiyet'in Doğu Hristiyanlığı karşısındaki kesin zaferinin sembolü olmuştur.

O dönem Doğu ve Batı coğrafyası

İstanbul'un fethinin sonrasında eski dünya coğrafyasının durumu şu şekilde idi: Kuzeybatı Anadolu'da Candaroğulları, Kuzeydoğuda Trabzon-Rum İmparatorluğu, Doğu'da İran merkezli Moğol ve Timurlu bakiyeleri, Güney Azerbaycan, kısmen İran ve Irak'ta Karakoyunlu, Diyarbakir ve dolaylarında ise Akkoyunlu Türkmen devletleri bulunuyordu. Orta Anadolu'da Karamanlı Beyliği, Maraş ve Elbistan taraflarında Memlük Sultanlığı'na bağlı Dulkadirli Türkmen devleti, Adana-Tarsus ve Çukurova civarında Ramazan Oğulları Türkmen beyliği; Mısır, Suriye ve Hicaz'ı da içine alan mıntikalarda ise Kahire merkezli Memlük Sultanlığı hüküm sürüyordu. Kuzey Afrika'da Tunus ve civarında Benî Hafs, Cezayir'in batısında Benî Zeyan, doğusunda Benî Merin devletleri varlıklarını sürdürüyordu. Avrupa'nın güneydoğusunda ve Balkanlar yöresinde Bosna Krallığı ile Sırp, Eflak ve Boğdan prenslikleri; Arnavutluk'ta İskender Bey'in hükümeti bulunuyordu. Bunlardan Sırp ve Eflak prenslikleri Osmanlı Devleti'nin vasalı konumunda idiler. Doğu ve Kuzeydoğu Avrupa'da, Karadeniz'in kuzeyinde Altınordu Devleti'nin parçalanmasından sonra 1441 yılında Kırım Hanlığı kurulmuştu. Orta Avrupa Lehistan, Bohemya, Macaristan ve Mukaddes Roma-Cermen İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında idi. Kuzey Avrupa'da Danimarka ve İsveç krallıkları, Batı Avrupa'da İngiltere ve Fransa devletleri; Güneybatıda İberik Yarımadası'nda Portekiz, Aragon, Kastil ve Navar krallıkları ile bunların baskısı altındaki Endülüs bakiyesi Benî Ahmer İslâm Devleti hüküm sürüyordu. Avrupa'nın güneyinde İtalya Yarımadası'nda Milan, Floransa, Papalık, Napoli ve Sicilya ile Venedik ve Cenova (Ceneviz) şehir devletleri varlıklarını sürdürüyordu. Son iki devletin Akdeniz, Ege ve Karadeniz'de ticarî kolonileri vardı.

Karamanoğulları ile 1451'de bir antlaşma yapılmış ve bu beylik vergiye bağlanmıştı. Doğuda Akkoyunlu ve Karakoyunlular arasındaki siyasî rekabet devam ediyordu. Memlük Sultanlığı ile Osmanlı Devleti arasında görünürde iyi münasebetler vardı. Osmanlı padişahları üstün deniz gücüne sahip Venedik ve Ceneviz cumhuriyetlerini karşılığın almayacak bir siyaset izliyorlar; onlara bazı ticarî imtiyazlar vermeden geri durmuyorlar; özellikle Venedik-Napoli rekabetinden yararlanmak istiyorlardı. Yüzyıl Savaşlarından yeni çıkan Fransa ve İngiltere pek yorgun halde idi. Üstelik İngiltere'de bu defa Çifte Gül iç savaşı patlak vermişti. Bir süre önce İskandinav devletleri arasında yapılan Kalmar İttihadi bozulmuş, İsveç ile Danimarka arasında savaş devam ediyordu. Birbirleriyle rekabet halinde olan İtalya şehir devletlerinden özellikle Venedik Cumhuriyeti ile Sicil krallıkları arasındaki mücadeleler şiddetlenmişti. Bunların her biri Arnavut Prensi İskender Bey'in desteğini almak istiyordu. Macaristan ise kral naibi Jan Hunyad'ın idaresinde idi.

Batı dünyasındaki yankılar

Fetih en çok Avrupa'da, özellikle de Papalık, Napoli Krallığı ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinde yankılanmış; halk hayret ve dehşete kapılmıştır. İstanbul'un düştüğü haberi İstanbul'dan kaçabilenler tarafından Batı dünyasına ulaştırılmıştı. Venedik senatosu olağanüstü toplanmış ve durumdan Papa V. Nicholas/Nikola ile İmparator V. Alfonso haberdar edilmiştir. Ancak Venedik Cumhuriyeti İstanbul merkezli ticarî ağlarının geleceğinden endişe etmekteydi. Bu yüzden de Fatih Sultan Mehmed'le anlaşma yapmanın yollarını aramaktaydı. Gerçekten birkaç ay sonra elçi göndermişti. Galata'daki kolonilerini kaybeden Cenevizliler de Karadeniz ve Ege'deki diğer ticarî kolonilerinin akıbetinden endişe ediyordu. Yani Ceneviz de barışa sıcak bakıyordu. Öteki İtalyan şehir devletlerinden Milano ve Floransa ise Venedik'in rakipleri olarak İstanbul'un düşmesinden fazla endişeye kapılmamışlardı. Bu arada koyu Katolik taassubu yüzünden Doğu Hıristiyanlığının düşmesi onları fazla üzmemiş; aralarındaki siyasi ve dâhilî mücadeleler yüzünden de aşırı tepkiyle karşılanmamıştır. Bununla birlikte İtalyan hümanistler çeşitli konuşmalar yaparak Türkler'e lânetler yağdırmışlar ve hayalî projeler hazırlamaya çalışmışlardır. Fransa Kralı VII. Charles'ın kumandası altında bir deniz gücü toplanması gündeme gelmiş; bir süre önce Latin kilisesi ile birleşen Rumlar'ın lideri Kardinal Bessarion Venedik dojunu yazdığı mektupta İstanbul'un kaderine ağıtlar yakmış ve gittikçe kendini gösteren Osmanlı gücünün kırılması için çareler aramıştır. Öteden beri Haçlı seferlerinin baş teşvikçisi olan Papalık da bazı faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak, Adalar ve Balkan halkları, despotluklar fetihten hemen sonra gönderdikleri elçileri ile Osmanlı padişahına tebriklerini ve hediyelerini sunmuşlardır. Bunlar arasında Trabzon-Rum İmparatorluğu da vardı. Bu yüzden Papa V. Nikola Haçlı seferi için sadece Katolik devletlere haberler göndermiş ve 30 Eylül 1453 günü resmen bu seferi ilân etmiştir. Ancak bu girişimlerinden bir sonuç çıkmamış; onun bütün hıristiyanları Türkler'e karşı birleştirmeye ve savaşa çağırın bu beyannamesi havada kalmıştır. Papanın Haçlı seferi girişimine sıcak bakanlardan Macaristan kraliyet naibi Jan Hunyad/Yanoş ile Arnavut Prensi İskender Bey ve Rodos Şövalyeleri savaştan yana idi. Bir Haçlı seferini çok arzulayan, hatta bu seferin başına geçmeyi bile düşünen Almanya İmparatoru III. Friedrich fetihten 45 gün sonra Papa'ya yazdığı mektupta:

"Mehmed çoktandır aramızda hükümünü sürdürüyor. Türk kılıcı çoktandır başımızın üstünde asılıdır. Karadeniz çoktan bize kapalı ve Romanya (Bizans) çoktan Türkler'in hâkimiyetindedir. Oradan Macaristan'ı ve sonra Almanya'yı (Avusturya) ele geçireceklerdir. Bu zaman esnasında biz aramızdaki düşmanlık ve anlaşmazlıkla hayatımızı sürdürmeye devam edeceğiz. İngiltere ve Fransa kralları birbirlerine karşı silâha sarıldılar. İspanya sadece nadiren huzura kavuşuyor. İtalya ise yabancı hükümetler için yapılan kavgalarla asla sulha kavuşmayacaktır. Eğer ordu ve silahlarımızı imanımızın düşmanlarına karşı tevcih edebilseydik ne kadar iyi olurdu. Bu vaziyetin ise zât-ı mukaddeslerinden daha ziyade kalbimde yer etmiş olduğunu söyleyemem ey mukaddes pederim" diyordu⁵.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Papa V. Nikola bu tesirli mektubu aldıktan sonra Osmanlılar'a karşı büyük bir Haçlı seferi hazırlama girişiminde bulunmuş, İtalyan şehir devletlerinin arasında birlik istemiş ve bütün hıristiyanları Haçlı bayrağı altında toplamaya çalışmıştır. Hatta Nisan 1454'te Regensburg'ta imparatorluk meclisinde Hıristiyan dünyasında beş yıllığına bir genel barış yapılması ve Çanakkale Boğazı'na donanma gönderilmesi teklif edilmiş, fakat başarılı olunamamıştır⁶. Hiçbir devlet yerinden kıpırdamak istemiyordu. Zira o sırada Avrupa, iç savaşların ve bencil davranışların esiri olarak tamamen acz içerisinde idi. III. Friedrich Alman prenslerine tesir edemiyordu. Siyasi ve malî yönden herhangi bir sefer için

⁵ Levon Penos Dabağyan, Fatih ve Fetih Olayı, İstanbul 1976, s. 135.

⁶ Halil İncelik, Kuruluş Devri Osmanlı Sultanları, İstanbul 2010, s. 67.

güçsüzdü. Fransa kralı VII. Charles da hemen tamamen aynı durumdaydı. İngiltere ile yaptığı uzun ve yıpratıcı Yüzyıl Savaşları Fransa'yı çökertmişti. İngiltere ise öteki Avrupa devletlerinden farklı değildi. O da yıpranmış haldeydi ve bir süredir Çifte Gül iç savaşı ile boğuşuyordu. İspanya'daki Aragon Kralı V. Alfonso ise düzenlenecek Haçlı seferinin başına geçmek emelinde idiyse de çok yaşlıydı ve sadece İtalya'daki üstünlüğüyle yetinmek zorunda kalmıştı. Türkler'le savaşmak isteyen sadece Macaristan krallığı idi. Ancak o da tek başına bir şey yapacak güçte değildi. Bu ikiliye Sırbistan'dan kaçan Yorgi Brankoviç de katılmış, ancak bu girişimler fiiliyata dönüşmeden sönmüş gitmiştir. Zaten öteden beri Napoli ile aralarında rekabet bulunan Venedik Osmanlı Devleti'yle 1454 yılında bir ticaret antlaşması yapmış ve muhtemel Haçlı bloğuyla bağlantısını kesmişti. Nikola'nın 1455'te ölümünden sonra yerine geçen Papa III. Kalixst de Osmanlılar'a karşı bir birlik oluşturmaya çalışmış, hatta Ege Denizi'ne bir donanma gönderilmesini sağlamışsa da bu faaliyetten de kalıcı başarı elde edilememiştir. Bu bakımdan İstanbul'un fethi Batı'da sadece korku ve şaşkınlık meydana getirmiş, kiliselerde çanlar çalınarak yas tutmaktan başka bir şey yapılamamıştır. Batı dünyasındaki bu ümitsizlik güya Türkler'in, Roma ve Yunanların Troya'ya karşı yaptıkları vahşetin intikamını almak için yola çıktıkları şeklinde bir efsanenin de doğmasına sebep olmuştur⁷. Batıda bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı padişahı siyasi amaçlı olarak bir süre önce Katolik mezhebiyle birleşen Ortodoksluğu ihya ederek Doğu Hıristiyanlığını himaye etmiş, böylece uzun süredir kiliseleri birleştirme çabalarına son vermiştir. Bunun tabii sonucu olarak da Avrupa Ortodoksluğu idare bakımından Osmanlı'ya bağlanmıştır. Bu arada Galata Cenevizlerine verilen bir amanname ile burası da güvence altına alınmıştır⁸.

Doğu dünyası

İstanbul'un fethi İslâm dünyasında genelde sevinçlerle karşılanmıştır. Kahire'de Abbasî halifesinin emriyle camilerde Türk şehitlerinin ruhlarına dualar edilmiş, başta Kahire olmak üzere, öteki büyük Mısır şehirlerinde donanma şenlikleri yapılmıştır. Memlük sultanı Osmanlı padişahına elçiler göndererek tebriklerini bildirmiştir. Güney Hindistan'daki Behmenî Hükümdarı II. Alâeddin Ahmed de gönderdiği elçilerle tebriklerini sunmuştur.

Orta Anadolu'da ve ötesinde Candar/İsfendiyaroğulları, Karamanoğulları, Memlük Sultanlığına tabi Dulkadiroğulları, daha doğuda ise Karakoyunlular hüküm sürmekteydi. İstanbul'un fethi başlangıçta bu beylikler üzerinde, özellikle de kamuoyunda sevinçle karşılanmış olmalıdır. Ancak başta Karamanoğulları olmak üzere idarî kadroda içten içe de olsa buruk bir tedirginlik yarattığı söylenmelidir. Gerçekten Karamanoğlu İbrahim Bey daha kuşatma hazırlıkları sırasında Venedik Cumhuriyetiyle anlaşma yapmış, fetih sonrasında ise Sultan Mehmed'i Memlük sultanına şikâyet etmişti. Nitekim korktuğu başına gelmiş Karaman toprakları bir süre için Osmanlıların eline geçmiştir.

Fatih'in Mektupları: Beşaretnâmeler/Fetihnâmeler

Fatih Sultan Mehmed eski geleneğe bağlı olarak civar dost hükümdarlara fetihnâmeler gönderdi. Memlük Sultanı Seyfeddin İnal/Aynal, Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah ve Mekke emiri de bunlar arasındaydı. Şüphesiz bunların en önemlisi İslâm hilafetinin merkezi konumunda olan Memlük Sultanlığında fetih haberinin nasıl karşılanacağı önemliydi. Fatih Sultan Mehmed adına Molla Gürânî eliyle yazılan mektupta mealen şöyle denilmektedir:

⁷ Erhan Afyoncu, Truva'nın İntikamı, İstanbul 2018; F. Emecen, Fetih ve Kıyamet, s. 345.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1995, II, 1 vd.

“Hac yollarını ihya eden kimse ile gaza ve cihadla meşgul olan kişilerin aralarında dostluk zamanıdır. Zaten öteden beri bu olagelmış ve bize kadar da ulaşmıştır. Aradaki dostluğu güçlendirmek için haberleşme ve mektuplaşma kapısını kapatmamak gerekir. Asıl konuya gelince, bu sene içinde gazâ farzını eda etmeye çalıştık. Ancak önce onları İslâm’a davet ettik. Kabul etmeyince askerlerimizi İstanbul’un fethine gönderdik. Bu şehrin hisârı (surları) çok sağlamdır. Bir tarafı deniz üç tarafı da karadır. Her yeri silahlarla doludur. Ayrıca Rodos, Katalan, Venedik, Ceneviz vs. gibi devletler de yardım etmekte dirl-er. “Onlar kılıçlarını zeytin ağaçlarına asmış oldukları halde ganimetleri bölüşürlerken, Kostantaniye’yi fethederler” hadîs-i şerîfine mazhar olmak için mücahid gazilerle kalenin kara tarafından savaşmak için silahlar tedarik ettik. Deniz tarafından ise mükemmel donanımlı gemiler ile mücadele ettik. 54 gün sonra 26 Rebiülevvel 857/29 Mayıs 1453 Salı günü seher vakti şehre girdik. İmparatorun başını kestik, askerlerini kılıçtan geçirip halkını esir aldık ve hazinelerini yağmaladık. Kiliselerinin çan kulelerinde ezanlar okuttuk. Bazı kiliseleri camiye çevirdik. Bu arada Cenevizlilerin elinde bulunan Galata’yı da teslim yoluyla alıp kendilerine aman verdik ve cizyeye bağladık”⁹.

Seyfeddin İnal ise cevabında, Osmanlı padişahına zaferin ancak Allah’tan geldiğini ve ona şükredilmesi gerektiğini bildiren gayet sade bir tebrik mektubu ile hediye olarak, değerli taşlar ve altınla süslenmiş kılıç, kama, topuzlar, baltalar, atlar filler ve bir yabancı merkep ile ipek ve kadife kumaşlar göndermiştir.

İstanbul’un fethi haberi Kahire’de önce şaşkınlık yaratmış, ardından yapılan şenliklerle fetih kutlamaları yapılmışsa da Memlük sultanının bu büyük olaydan tedirgin olduğu anlaşılmaktadır.

*****

Mekke şerifine gönderilen mektuplarda şehirlerin sultanı olarak nitelenen İstanbul’un nitelikleri ve kuşatmanın seyri anlatıldıktan sonra, şerif için 2000 flori, diğer seyyid, nakip ve halk için de 5000 flori gönderildiği ifade edilmiştir¹⁰.

Mekke emîri ise gönderdiği cevâbî mektupta, Sultan Fatih’in seleflerini geçen sultanlar sultanı bir gazi mücahit ve kahraman olduğunu belirttiikten sonra, mektubu tazimle karşılayıp hürmetle öptüğünü ve Kâbe karşısında okuyarak Hicaz halkına duyurduğunu ifade etmiş ve büyük sevinç duygularını belirtmiştir. Özellikle gönderilen 9000 floriden oluşan altınların fukaraya dağıtıldığını ve çok dualara etiklerini vurgulamıştır. Bu arada İslâm Peygamberinin mucizesinin tahakkuk ettiğini de belirterek Mekke’nin kapı örtüsünü, zemzem suyuna batırılmış değerli Hint kumaşları ile muslin kumaşlardan vs. oluşan hediyelerden söz ederek mektubunu bitirmektedir.¹¹

*****

9 Şevval 857/23 Ekim 1453 günü Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah’a gönderilen mektupta i’lâyı kelimetullah için 12 Rebiülevvel 857/23 Mart 1453 günü Edirne’den hareketle kuşatmanın safahatı ele alınmaktadır. Ezcümle, onlar ganimetleri paylaşırken İstanbul fethedilecektir hadisi zikredildikten sonra şehrin surlarının sağlamlığı, hendeğinin derinliği, iki tarafının deniz ve bir tarafının kara ile çevrili olması, ayrıca Batı’dan Ceneviz, Venedik, Rodos, Fransa, Papalık ve Macarlardan yardım alması yüzün-

⁹ Feridun Ahmed Bey, Münşeatü’s-selâtin, İstanbul 1274, I, 235-239. Ahmet Ateş, “İstanbul’un Fethine Dair Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar”, Tarih Dergisi, IV/7 (İstanbul 1953), s. 14-21.

¹⁰ Feridun Ahmed Bey, aynı eser, I, 239-243. Krş. Ahmet Ateş, aynı makale, s.24-33.

¹¹ Feridun Ahmed Bey, aynı eser, I, 243-244. Krş. Ahmet Ateş, aynı makale, s. 33-36.

den o zamana kadar kimse tarafından alınmadığı, ancak İslâm ülkesinin ortasında ayağı sabit pergel gibi durduğu belirtilmiştir. Devamla vezirler ve âlimlerle yapılan istişare sonunda alınmasına karar verildiği ve denizden ve karadan gerçekleştirilen 54 günlük muhasaradan sonra 20 Cemâziyelevvel 857/29 Mayıs 1453 Salı günü fethedildiği, kuşatma sırasında çok büyük taş güller atan büyük toplar ile sayısız tüfekler kullanıldığı, tefurlarını öldürüldüğü, bazı kiliselerinin camiye çevrilerek çan kulelerinde ezanlar okutulduğu belirtilmiştir ¹².

Cihanşah ise, zaferin Allah'tan geldiğini vurgulayarak padişahlar padişahı, hilâfetin incisi, adaletin koruyucusu ve kahraman olarak nitelediği Osmanlı sultanına övgüler yağdırmış, gönderdiği haberin bütün müslümanları sevince gark ettiğini, fetih mektubunun camilerin minberlerinde okutulduğunu ve bundan bütün İran halkının sevince boğulduğunu ve “muradına göre yaşa!” şeklinde tezahürat yapıldığını, bu güzel haberin Çin'in en uzak köşesine kadar ulaştığını; şehir ve kasabalarda üç gün üç gece donanma şenlikleri yapıldığını, kapıların ve duvarların renkli kumaşlarla süslendiğini ve dualar edildiği, bu arada devamla mektubu getiren Kemaleddin Abdüssamed Bey'e ikramlarda bulunulduğu ve şahlar şahı olan Osmanlı padişahına gönderildiğini ifade etmiştir. Cihanşah mektubunun sonunda, iki katar yükü çadır, otağ, sade altın dokumalı ipekli halı, seccade, çeşitli renklerde kumaşlar, kılıç, hançer kemeri, mücevherli tabl baz, altın işlemeli eyer örtüsü, mücevherli aba, gümüş hokkalar içinde padişahane eşyalardan oluşan hediyelerinin listesini vermiş ve iki devlet arasındaki haberleşmelerin devam etmesi temennisi ve dualarla mektubunu bitirmiştir ¹³.

Doğu dünyasında İstanbul'un fethi, Batı dünyasında şaşkınlık ve korkuyla karışık tedirginlik yaratırken, Doğu dünyasında özellikle Hicaz'da ve İran Karakoyunlu devletinde büyük şenliklerle; güneydeki Memlük Sultanlığında ise buruk bir sevinçle karşılanmıştır.

*****

Sonuç olarak, İstanbul'un fethiyle Osmanlı Devleti 150 yıl kadar süren kuruluş devresini tamamlamış ve yükselme dönemine girmiştir. Birçok Bizans tarihçisine göre Fatih Sultan Mehmed Bizans tahtının vârisi olarak bir kayzer/imparator, yani doğuya ve batıya yayılmış çok uluslu bir cihan devletinin hükümdarı olmuştur. Osmanlı kaynaklarında ise Ebülfeth (fethin babası) veya daha çok Fatih unvanlarıyla anılmıştır. İmparator ve imparatorluk ifadeleri Osmanlı tarihçilerince hiç kabul görmemiş, bu büyük cihan devleti hep Devlet-i Aliyye, Devlet-i İslâmiyye şeklinde anılmıştır. Zira Bizans, içi boşalmış, köhne bir organizasyondan ibaret kalmıştı. Genç, zinde Türk düzeni ise yepyeni bir ruh ve gelişme heyecanı taşıyordu. Gerçekten İstanbul'un fethi II. Mehmed'e cihanşümül bir hâkimiyet düşüncesini gerçekleştirme azmi vermiş ve bu şehir kısa sürede yeni Türk-İslâm devletinin siyasî ve kültürel merkezi olmuştur.

İstanbul'un fethiyle Türk devletinin iki parçası birleşmiş, Anadolu'da kalıcı siyasî birlik gerçekleşmiş ve Türkler'in dünya ile kültürel münasebetleri gelişmiştir. Bir cihan devleti olan Osmanlı Türkiyesi'nde âdeta bir Rönesans başlamıştır. Fatih Sultan Mehmed etrafına topladığı bilgin ve sanatkârlara dünya tarihleri okutturup, dünya haritaları çizdirirken, Bellini gibi zamanın en iyi ressamlarını İstanbul'a getirerek onlara sarayının duvarlarının süsletiyor, portrelerini yaptırıyordu. Yavuz Sultan Selim'in saltanatından önce de Dârülhilâfe adıyla anılan İstanbul'un fethinden son-

¹² Feridun Ahmed Bey, aynı eser, I, 244-250. Krş. Ahmet Ateş, aynı makale, s. 36-43.

¹³ Feridun Ahmed Bey, aynı eser, I, 248-250. Krş. Ahmet Ateş, aynı makale, s. 44-50.

ra, kafasında cihan hâkimiyeti fikri gelişen II. Mehmed'in yeni hedefi, Bizans İmparatorluğu'nun doğal sınırlarına ulaşmaktı. Yani ilk etapta batıda Tuna'ya ve Adriyatik'e; doğuda Fırat'a, güneyde Akdeniz'e ve Ege'ye ulaşmak; Akdeniz'i bir iç deniz haline getirmek idi. Fatih bu gayesini 30 yıllık hükümdarlığı süresinde kısmen gerçekleştirmiş, hatta İtalya yarımadasına geçmekle aşmıştır.

İstanbul'un fethi dünya tarihinde yeni bir çağın başlangıcı kabul edilmiştir. O tarihten itibaren yüzyıllardır Roma'nın baskısı altında bulunan Ortodoks Patrikhanesi üzerinden Frenk (Katolik) müdahalesi kalkmış, Ortodokslar tam bir din özgürlüğüne kavuşmuşlardır. Ortodoks kilisesinin Ermeni cemaati üzerindeki baskısını da önleyen Fatih, Ermeni Kilisesi ile Yahudi Hahambaşılığı'nın da teşkilatlanmasına imkân tanımış, böylece İstanbul'u üç semavî dinin merkezi yapmak istemiştir. Venedikli tarihçi Zorzi Dolfin'in nakline göre, "Dünyada tek bir devlet, tek bir iman, tek bir hükümdar bulunmalı, İstanbul da dünyanın payitahtı olmalı" diyen Fatih¹⁴, âdeta dünya devletinin temellerini atıyor gibiydi. En azından Osmanlı padişahı, böyle demekle, İslâm'ı yaymanın ve Hıristiyan dünyasına hâkimiyetin bu şehir sayesinde gerçekleşebileceğini ifade etmekte idi. Yüzyıllar sonra Napolyon Bonapart da aynı şeyi söylemişti. Şüphesiz Fatih bir cihangirdi. Ama Büyük İskender, Cengiz ve Timur'un anlayışından farklı bir cihangirlikti bu. Çapulcu değil, kalıcı; yıkıcı değil yapıcıydı.

İstanbul'un fethinin coğrafi keşiflerle de bağlantısı vardır. İlk keşifler Akdeniz ticaretinde rolü olmayan Portekizliler tarafından, daha İstanbul'un fethinden 34 yıl önce yapılmıştı. Senegal'e kadar ilerleyen Portekizliler çok kârlı bir ticarete başlamışlardı. Fetihten 30 yıl kadar sonra da Akdeniz'de seyrüseferlerin güçleşmesi yüzünden Hindistan'a kadar uzanma düşüncesi doğdu. Bununla birlikte, Osmanlı Türkleri İstanbul'u almakla Şark ticaretine darbe vurmamışlar, bilakis Venedikliler'e ticarî imtiyazlar vererek bu ticaretin ülke ekonomisi için önemini müdrük olduklarını göstermişlerdir. Gedik Ahmed Paşa İtalya'yı güneyinden fethetmeye başlarken, Fatih Sultan Mehmed de muhtemelen Mısır Memluk Sultanlığı üzerine son seferine çıkmıştı. Cihangir padişahın amacı muhtemelen Hıristiyanlığın merkezi Roma ile İslâm hilafetinin merkezi Kahire'yi almaktı. Ancak, Fatih'in daha seferin başlangıcında hastalanıp aniden vefatı yüzünden Müslüman ve Hıristiyan dünyalarını birleştirme teşebbüsü yarıda kalmıştır. Onun bu büyük mefkûresini torunu Yavuz Sultan Selim ile bunun oğlu Kanunî Sultan Süleyman kısmen de olsa gerçekleştirmişlerdir.

İstanbul'un fethinin Türk-İslâm ve dünya tarihi bakımından ortak sonucu ise, tarih boyunca süren Hilâl-Haç mücadelesinde üstünlüğün, bir başka ifadeyle Doğu dünyasının Batı dünyasına galebesinin sembolü olması ve birkaç asır kadar böyle devam etmesidir.

¹⁴ Zorzi Dolfin, "1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zaptı" (trc. Samim Sinanoğlu-Suat Sinanoğlu), Fâtihi ve İstanbul (29 Mayıs 1453), 1/1, s.26; Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul 1978, s. 378.

"İstanbul Fethinin Manevi Mimarı Olarak AKŞEMSEDDİN"

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN*

Dünya tarihinde derin izler bırakmış büyük cihangirlerin arkasında hep mana büyükleri yer almıştır. Bu ruh mimarlarından yoksun olanların icraatları geçici bir istiladan öteye geçmemiş, kurdukları devletler ya parçalanmış ya da sadece kendi ömürleri kadar kısa olmuştur.

Daha kuruluşundan itibaren Osmanlı padişahları mana büyüklerine saygı göstermişlerdir. Şeyh Edebalı'nın Osman Gazi üzerindeki nüfuzu, Emir Sultan'ın Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad'a hükümdarlık alâmeti olarak kılıç kuşatması, nihayet II. Mehmed'in Akşemseddin tarafından manen terbiye edilmesi bunun en çarpıcı örnekleridir. Bu madde ve mana beraberliği daha sonraki dönemlerde Osmanlılarda "padişah hocalığı" veya "hünkâr şeyhliği" şeklinde devam etmiştir.

Biz burada XV. asrın büyük mutasavvıfı, âlimi ve tabibi Akşemseddin'den söz etmek istiyoruz. Onun menkıbevi hayatı birçok biyografik eserde nakledilirse de en detaylı malumat Göynüklü olup orada kadılık yapan Emîr Hüseyin Enîsî'nin Menâkıb-ı Akşemseddin'inde yer alır ve bu eser daha sonra yazılanlara kaynaklık eder¹. Enîsî hakkında bilgimiz çok azdır. Menâkıb'ını yaşlı yöre halkından, bu arada Akşemseddin'in küçük oğlu Hamdi Efendi'den dinlediklerine dayanarak yazmış olması kuvvetle muhtemeldir. Lâmiî Çelebi (ö. 1532) ise Abdurrahman Câmî'nin Farsça Nefehâtü'l-Üns tercümesinde Amasya valiliği sırasında şehzade Bayezid'e imamlık yapan Amasyalı (=İmam) Ali'nin² Hacı Bayram müridi olan babasından ve İbn Kemal'den naklen hayatı hakkında bazı bilgiler verir³. Biz bu çalışmamızda gerek Menâkıb'da gerekse Tercüme-i Nefehât'ta verilen malumatı çağdaş ve muahhar kaynaklar ile karşılaştırarak yeni bir Akşemseddin biyografisi sunmaya çalışacağız.

İlk Eğitimi ve Müderrisliği

Asıl adı Şemseddin Muhammed olan Akşemseddin 792/1390 yılında Şam'da dünyaya geldi. Kesret-i riyâzet sonucu saç sakalı ağarmış olmasından dolayı Akşemseddin veya Akşeyh⁴, sakalının çok az olmasından dolayı da "Köse, Köseç" lakaplarıyla anılır. "Kurtboğan" lakabıyla anılan⁵ ve

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Öğr. Üyesi

¹ İlk neşri Ali İhsan Yurd tarafından 1972'de yapılan eser, daha sonra Mustafa Kaçalın tarafından düzeltme ve eklemelerle yeniden yayımlanmış (1994), son olarak da M. Zahit Başer ve Metin Çelik tarafından Aydınlanma Risalesi adıyla neşredilmiştir (2015).

² Hayatı için bk. Mevdî Mehmed Efendi, Hadâiku's-Şakaik (Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri içinde haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 323.

³ Lâmiî Çelebi, Tercüme-i Nefehâtü'l-Üns (Evliya Menkıbeleri adıyla haz. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara), İstanbul 1995, s. 796-799.

⁴ Emir Hüseyin Enîsî, Menâkıb-ı Akşemseddin (Akşemseddin Hayatı ve Eserleri içinde, haz. Ali İhsan Yurd - Mustafa Kaçalın), İstanbul 1994, s. 134.

⁵ Menkıbeye göre defnedildikten sonra kabrini açmaya çalışan kurdu (=sırtlan) bir keramet eseri olarak elini dışarı çıkarıp boğarak öldürmesinden sonra Hamza Efendi bu lakapla anılır olmuştur (Enîsî, Yurd - Kaçalın neşri, s. 130; Âli Mustafa, Gelibolulu, Kühhü'l-ahbâr Fatih Sultan Mehmed Devri M. Hüdayî Şentürk neşri), Ankara 2003, s. 226.

Amasya'da medfun Şerefeddin Hamza adlı birinin oğludur. Soyu anne cihetinden Sühreverdîye tarikatının kurucusu Şehabeddin Sühreverdî'ye (ö. 632/1234), baba tarafından ise ikinci İslâm halifesi Hazreti Ebubekir'e dayanır⁶. Şemseddin Muhammed 799/1396-97 yılında ailesiyle birlikte Anadolu'ya gelerek Amasya'ya bağlı Kavak nahiyesine yerleşti. İlk eğitimini babasından aldı ve yedi yaşında Kur'an'ı hıfzetti. Başlangıçta zahiri ilimlerle ilgilendi, muhtemelen resmî tedrisini Amasya veya Osmancık'ta sürdürdü, daha sonra da Osmancık'taki medreseye müderris olarak atandı⁷. Bu arada tıp ilmiyle ilgilendi, bedenî ve ruhî alanlarda kendini yetiştirdi, eserler kaleme aldı. Bu ilmi kimlerden öğrendiği bilinmemekle birlikte yazmış olduğu eserlerden, okuduğu ve kaynak olarak kullandığı kitaplar tespit edilebilmektedir.

Daha sonraki hayatı menkıbelere boğulmuş olan Akşemseddin 20'li yaşlarda tasavvufa merak sardı ve mürşit arayışına başladı. Hatta kendine iyi bir mürşit bulabilmek umuduyla bir ara İran ve Maverâünnehir taraflarına seyahate çıktıysa da umduğunu bulamadan geri döndü. Bazı sûfler tarafından Hacı Bayram-ı Velî'nin (ö. 1430) hizmetine girmesi telkin edilince Ankara'ya gitti. Ancak Hacı Bayram dervişlerinin davul zurna ile çarşı pazarda dolaşmasından, halktan para toplamalarından hoşlanmadı ve belki de müderrislik gururuna yakıştıramadığından onlara yaklaşmadı⁸. Akşemseddin, Hacı Bayram'ın bunları yaptırmasından amacının fakir ve muhtaçlar ile mahpusların ihtiyaçlarını görmek, borçluların borçlarını eda etmek olduğunu daha sonra anlayacaktır. Menâkıbnâme ve ondan nakledenlere göre güya bu olayın da etkisiyle 840/1436-1437 yılında şöhreti Anadolu'ya yayılmış olan Şeyh Zeynüddin-i Hâfî tarafına meylettii ve ona bağlanmak için Halep'e gitti. Ancak rüyasında boynundaki zincirin bir ucunun Ankara'da Hacı Bayram'ın elinde olduğunu görünce, kendi irşadının Ankara'da gerçekleşeceğini düşünerek Osmancık üzerinden tekrar Ankara'ya geldi. Ancak bu seyahatin kronolojik olarak mümkün olmadığını belirtmek gerekir. Zira Hacı Bayram 1430'da vefat etmiş ve Akşemseddin onun makamına geçmiştir. Yani Akşeyh doğrudan buna bağlanmış ve Zeyneddin Hâfî (ö. 1445) ile hiç görüşmemiş olmalıdır. Zaten Akşeyh'in Def'u Matâin adlı eserinde onu açıkça eleştirmesi de bunun kanıtı olarak kabul edilebilir. Eseri yayımlayan Ali İhsan Yurd bu Zeyneddin Hâfî anekdotunun Menâkıbnâme'ye girmesini Osmanlı topraklarında yaygın bir tarikat olan Zeynîliği tezkiye amacına yönelik olduğunu belirtir⁹.

Akşemseddin Hacı Bayram'ın yanına, onun müritleriyle bir tarlada "imece usulüyle" burçak biçerken vardı¹⁰. Ancak Hacı Bayram onu görünce iltifat etmeyip sadece göz ucuyla bakmakla yetinmişti. Akşemseddin de orak biçmeye başladı. Bir süre sonra yemek hazırlıkları başlamış, sofralar kurulmuş, teknelerle yoğurt ve buğday aşı gelmiş, yemeği bizzat Hacı Bayram dağıtmıştı. Bu arada orada bulunan köpeklere de hisselerini veren şeyh, Akşemseddin'i yemeğe davet etmemişti. Bunun üzerine Akşemseddin'in köpeklere verilen yemek kâsesinden yemeğe başlaması Hacı Bayram'ı etkilemiş ve: "Hay Köse beni yaktın, berü gel ki bizi tamâm aldın", Âlî'deki ifadeyle ise: "Bana yakın gel ey Köseç ki kalbimde yer ettin" diyerek kendi yanına çağırmış, hatta devamla "Zencirle gelen mihmânın riâyeti ancak bu mikdâr olur" sözünü eklemiştir¹¹.

⁶ Kısa bir seçeresi için bk. Lâmiî Çelebi (Uludağ - Kara), s. 796; Menâkıbnâme (Yurd - Kaçalın), s. 190.

⁷ Müderris olabilmek için başta sarf nahiv olmak üzere standart bazı eserlerin okunması gerektiğinden Akşemseddin'in de bunları tedris ettiği anlaşılmaktadır (Detay için Cahid Baltacı, "Akşemseddin ve Yetiştirdiği İlim Çevresi", Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, Ankara [1990], s. 22-24; a. mlf., Osmanlı Medreseleri, İstanbul 2005, I, 241-242.

⁸ Lâmiî Çelebi, babasından naklen Hacı Bayram-ı Velî'nin, nefisini kırmak için zaman zaman dilencilik yaptığından söz eder (s. 796).

⁹ Ali İhsan Yurd, Fatih'in Hocası Akşemseddin, s. XLVII - L; Mustafa Uzun, "Akşemseddin Hayatı, Eserleri Hakkında Bazı Meseleler",

¹⁰ Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, s. 8.

¹¹ Lâmiî Çelebi, s. s. 799; Koca Hüseyin, Bedâiyü'l-vekayi (haz. A. S. Tveritina), Moskova 1961 II, vr. 301a-303b.

Menâkıb (Yurd-Kaçalin), s. 130; Kühü'l-ahbâr (Şentürk), s. 226.

Tasavvufî Eğitimi, Hilâfeti ve Şeyhliği

Akşemseddin, Hacı Bayram'ın maiyetinde kısa sürede tasavvuf eğitimi tamamladı ve onun halifesi oldu. Bu hızlı gelişmeyi soranlara Hacı Bayram-ı Velî: “O bir dâna köseçtir ki duyduğuna inanır, hikmetini sonra bilir. Diğer dervişler ise soru sorarlar” sözüyle açıklar, yani bir bakıma tasavvufta tam teslimiyetin önemini vurgular¹². Daha sonra Ankara'dan ayrılarak Beypazarı'na gelen Akşemseddin, burada küçük bir cami ve değirmen yaptırdı ve halkı irşada başladı. Bir süre sonra halkın aşırı teveccühü üzerine İskilip'e bağlı Kös/Köse Dağı civarında bulunan Evlek köyüne yerleşti. Ancak burada da halkın aşırı ilgisi yüzünden uzun süre kalmayıp Göynük'e geldi. Burada da bir mescit ve değirmen yaptırdı, irşat faaliyetlerini sürdürdü. Bu arada oğullarını yetiştirdi ve hac görevini ifa etti¹³. Hacı Bayram'ın vefatından (833/1430) sonra ise onun yerine irşat makamına geçti.

Sultan II. Murad ve II. Mehmed ile Görüşmeleri

Genel kanaat Akşemseddin'in Sultan II. Murad ile ilk görüşmelerinin şeyhi Hacı Bayram'ın maiyetinde olduğu ve daha sonra da devam ettiği şeklindedir. Hatta bazı rivayetlerde II. Murad'ın İstanbul'u fetih hazırlıklarını (1422) gören Hacı Bayram'ın bu münasebetle ona: “İstanbul'u sen değil, bizim Köse ile beşikteki Mehmed alacak” dediği nakledilirse de bunun mümkün olmadığı belirtilmelidir. Zira Hacı Bayram 1430 yılında vefat etmiş, Mehmed ise 1432 yılında doğmuştur.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Akşemseddin, Şehzade Mehmed ile ikinci şehzadeligi zamanında yani 1446-1451 yılları arasında Manisa'da görüşmüş, sohbetlerinde bulunmuş, hatta ona tefsir ve hadis dersleri vermiştir. Bu arada genç şehzadeye “İstanbul'u sen fethedeceksin” diyerek başındaki ulema kavuğunu ona giydirmiştir. Bu söz üzerine Mehmed hocasına, her işin vakt ü zamanı vardır mealinde el-Umûru merhûnetün bi-evkâtihâ demiştir¹⁴.

Fetih öncesi muhtemelen 851- 857/1447-1452 yılları arasında iki defa Edirne'ye gittiği anlaşılan Akşemseddin, ilkinde Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu Süleyman Çelebi'yi tedavi etmiştir. Akşeyh'in halifelerinden Mısırzâde/Mısırlıoğlu Abdurrahim'den naklen Lâmiî Çelebi'nin Tercüme-i Nefehât'ında, Arapça eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve bunun Mecdî Mehmed tercümesinde olay şöyle anlatılır: “Merhum Sultan II. Murad'ın hükümdarlığı zamanında Veziriâzam Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu Kazasker Süleyman Çelebi¹⁵ Edirne'de hastalanmıştı. Halil Paşa tababetteki hazâkatiyle tanınan ve o sırada Edirne'de bulunan Akşemseddin'i davet etmiş, oğlu için dua ve ilaç talebinde bulundu. Şeyh ile birlikte hastanın yanına girdiğimizde, padişah tabiplerinin devalar hazırlamakla meşgul olduklarını gördük. Akşemseddin, ‘Bu hastanın derdi nedir?’ diye hekimlere sordu. Onlar da: ‘Fulan hastalıktır’ deyince Akşemseddin, ‘Bunun marazı sersâmdır¹⁶, ana göre ilaç yapın’ dedi. Ancak tabipler buna inanmayıp ilacı hazırlamadılar. Bunun üzerine Akşemseddin Sersâm hastalığına deva için gerekli otlardan ilaç hazırlattı ve hastaya verdi. Bir süre sonra ilacın yararı görülünce şeyh, “Bunu yapmasaydım tabipler muhalif ilaçlarla hastayı helak edeceklerdi” demiştir.¹⁷

¹² Menâkıb (Yurd-Kaçalin), s. 131. Akşemseddin'in çileye girdiği hücre halen Ankara'da Hacı Bayram Camii bodrumunda varlığını korumaktadır.

¹³ Menâkıb'a göre Akşemseddin yedi defa hacca gitmiş, sonuncusunda dört yıl orada kalmıştır (Yurd-Kaçalin), s. 228.

¹⁴ Seyahatnâme (tıpkıbasım olarak haz. Seyit Ali Kahraman), Ankara 2013, I-II, 24b; Feridun Emecen, Fetih ve Kıyamet, İstanbul 2012, s. 88.

¹⁵ Hayatı için bk. Mecdî Mehmed, s. 126.

¹⁶ İnsana sersemlik veren beyin hastalığı (Hasan Amîd, Ferheng-ı Amîd, Tahran 1362, s. 612).

¹⁷ Lâmiî Çelebi, s. 48; Taşköprizâde İsmâüddin Ahmed Efendi, eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul 1985, s. 227-228; Mecdî Mehmed, aynı eser, s. 241-242.

Akşemseddin Edirne'ye ikinci gidişinde II. Mehmed'in kızını tedavi etmiş, hatta Sultan Mehmed'in kızı bu münasebetle şeyhe Beypazarı'ndaki pirinç tarlalarını bağışlamış, bu tarlalar daha sonra oğulları tarafından uzun süre işletilmiştir¹⁸.

İstanbul Muhasarasına Çağrılması ve Fetihteki Rolü

Küçük yaşlardan itibaren oğlunun eğitimine büyük özen gösteren II. Murad, Molla Hüsrev, Molla Gürânî, Hocazade Muslihiddin, Hızır Bey, Ali Tûsî, Molla Zeyrek ve Molla Lutfi gibi devrinin kalbur üstü bilginlerinden ona dersler aldırması. Müstakbel İstanbul fatihi özellikle 1446-1451 yılları arasında geçen ikinci şehzadelik döneminde aldığı eğitim ile yine özel hocalardan öğrendiği başta Arapça, Farsça olmak üzere dönemi için bilinmesi gerekli Latince, Rumca ve Sırp dillerini de öğrenmişti. Dünya tarihi ve coğrafyasıyla yakından ilgilenmiş, büyük cihangirlerin hayatlarına ilgi duymuştu. Bu beş yıllık sürede cihangirlik fikirleriyle yetişen Şehzade Mehmed, Akşemseddin tarafından İstanbul Fatihi olarak müjdelendiği. Gerçekten 1451 yılındaki kesin cülûsundan sonra planlı bir fetih siyaseti izleyen Sultan Mehmed sadece İstanbul'u almakla kalmamış, otuz yıllık hükümdarlığı boyunca devletini çok sağlam temeller üzerine oturmuş, ülke sınırlarını Batı'da Tuna nehrine, doğuda ise Fırat'a kadar götürmüş, Karadeniz'i ve Ege'yi birer Türk gölü haline getirerek "Sultânü'l-Berreyn ve Hâkanü'l-Bahreyn" unvanını almıştır¹⁹.

Bizim burada sözünü etmek istediğimiz husus Sultan Mehmed'in fetihleri değildir. Daha ziyade menâkıbnamelere ve diğer bazı kaynaklara dayanarak bu fikirlerin manevi dinamiği olan Akşemseddin, onun II. Mehmed ile olan görüşmeleri, özellikle de Kur'ân'da "Beldetün Tayyibetün"²⁰, Hazreti Peygamber'in hadislerinde ise Kostantiniyye olarak geçen ve fethine teşvik edilen²¹ İstanbul'un zaptı hususundaki beraberlikleridir. Böylece henüz çocuk yaşlarda bu mana büyüğünün fetih müjdesine nail olan genç padişah ile Akşemseddin'in yolları daha o zamandan birleşmiş gibiydi. Kesin cülûsundan sonra İstanbul'u alma hazırlıklarına başlayan genç hükümdarın amacı şüphesiz sadece bir şehri zapt etmek değildi. Onun asıl hedefi Hazreti Peygamber'in "Ne güzel emir" sözüne de mazhar olmak, daha da önemlisi Batı'nın teslis inancına karşı tevhit itikadıyla çıkmak, yani Allah adının yüceltmektir.

Bunu gerçekleştirmek için maddi ve manevi imkânlar mevcuttu. Gerek silah teknolojisi gerekse askerî taktik ve stratejiler bakımından Osmanlılar o dönem Batı dünyasından ileride idi. Manevi yönden ise daha çocukluk yıllarından itibaren genç sultan yukarıda belirtildiği gibi devrinin en iyi hoca ve bilginlerinin yanında yetişmiş, dinî, siyasi ve tabii konularda dersler almış, dönemin en geçerli dillerini öğrenmiş ve en önemlisi de Akşemseddin gibi bir ruh mimarının terbiyesinde yoğrulmuştu²².

¹⁸ Menâkıb (Yurd-Kaçalin), s. 132.

¹⁹ Abdülkadir Özcan, "Akşemseddin, Fatih ve Fetih", Uluslararası Kuruluşunun 700. Yılı Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildiriler, Konya 2000, s. 245.

²⁰ Kur'an, Sebe, 34/15'te geçen bu ibare aslında Sebe devleti için nazil olmuşsa da Kur'an'ın ifadeleri evrensel olduğundan ebced hesabıyla İstanbul'un fethi tarihi olan 857/1453'e de tekabül etmektedir.

²¹ "İstanbul mutlaka feth olunacaktır. Onu fetheden emir ne güzel emir, onu fetheden asker ne güzel askerdir" mealindeki hadis için bk. Ali Yardım, "Fetih Hadisi Üzerinde bir Araştırma", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, XIII/2 (Mart-Nisan), Ankara, tarihsiz, s. 116-123; İsmail Lütfi Çakan, "Fetih Hadisi ve Akşemseddin'in Fetihteki Yeri", Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, s. 153-163.

²² Enîsî (Yurd), s. 41-42; Koca Hüseyin, Bedâiyü'l-vekeyi, II, vr. 301b-302a.

İstanbul'un Kuşatılması, Fikir Ayrılıkları ve Akşemseddin'in Desteği

Sultan II. Mehmed 1451 yılında kalıcı olarak tahta çıktıktan sonra da şehzadelğinde dersler ve feyiz aldığı hocasını unutmadı. Başta Akşeyh ve Akbıyık Sultan olmak üzere devrin diğer tasavvuf ileri gelenlerini ve dervişlerini muhasara öncesi getirterek onların dualarından ve manen askeri motive etmelerinden yararlanmak istiyordu ²³.

Bunlardan özellikle Akşemseddin kuşatma boyunca padişahın baş destekçilerinden olmuş, ortaya çıkan fikir ayrılıklarında Sultan Mehmed'i hep gazâyâ teşvik etmiştir. ²⁴ Bilindiği gibi başta Veziriâzam Çandarlı Halil Paşa olmak üzere bazı devlet ileri gelenleri kuşatmaya karşı çıkıyorlardı. 20 nisan günü Zeytinburnu açıklarında alınan deniz yenilgisinden sonra yapılan istişare toplantısında muhalifler: "Bir sûfinin sözüyle bu kadar asker helâk oldu. Bu kadar hazîne telef oldu. Frengistan'dan kâfire imdâd geldi. Fetih olmak ümidi kalmadı" gibi sözlerle ²⁵ Akşemseddin'i eleştirmişler ve mağlubiyetin müsebbibi olarak göstermişlerdi. Bu yenilgi üzerine II. Mehmed bile kuşatmayı ertelemeyi düşünmeye başlamıştı. Ancak kararını vermeden önce Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa'yı Akşemseddin'e göndererek onun fikrini öğrenmek istedi. Akşeyh ise daha önce defalarca fethin Sultan Mehmed'e nasip olacağını söylediğini belirterek ısrarla muhasaranın devamını tavsiye etmişti ²⁶. Akşeyh bu hususta en çok Kur'an'da geçen "Beldetün tayyibetün" ibaresinin ebced hesabıyla 857 yani 1453'e tekabül etmiş olmasına güveniyor olabilirdi.

Büyük mutasavvıfın ünlü mektubunu da o sıralarda yazdığı anlaşılmaktadır. Zira burada Akşemseddin savaşın sevk ve idaresi üzerinde padişaha bazı uyarı ve öğütlerde bulunmaktaydı. Deniz mağlubiyetinin doğurduğu ümitsizliği ve tereddüdü izale eden, savaşın gidişatını değiştiren baş faktörün, aslı Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde E 5584 numarada kayıtlı bu mektup olduğu söylenebilir ²⁷. Akşemseddin mektubunda özetle ve mealen, bu hadisenin deniz yenilgisinin ardından meydana geldiğini, kalbe sıkıntı ve kırgınlık verdiğini, bazı fırsatların kaçırıldığını belirttikten sonra, genç hükümdara yönelik olarak olayları yeterince yönetemediğini, emirlerini geçiremediğini, bu arada kendisinin verdiği fetih müjdesinin bile temelsiz olduğu söylentilerinin çıkmasına sebep olduğunu ifade etmiş ve devamla, bu fitne ve dedikodu ortamında asla gevşeklik göstermemesini, bu duruma sebep olanları buldurup en ağır bir şekilde cezalandırılmalarını, yoksa kaleye hücum edildiğinde ve hendekler doldurulmaya çalışıldığında bunların ağır ve gönülsüz davranacaklarını, onların amaçlarının menfaat ve ganimet olduğunu belirtir. Akşemseddin mektubunun son kısmında Sultan Mehmed'e yetkisini kullanmasını, Kur'an'dan "Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara sert davran" ayetini (Kur'an, Tevbe, 9/68) delil göstererek bu gibilere sert davranması gerektiğini vurgular ²⁸. Bu mektubunda Akşeyh'in teşviklerinin padişahın fikrinin değişmesinde etkili olduğu kesindir.

Genel hücumdan birkaç gün önce yapılan savaş meclisinde yine;

-Kuşatmanın devamı ve şehrin zaptı

-Bizans'ın barış teklifinin kabulü

²³ Âşıkpaşaoğlu, *Tevârih-i Âl-i Osman* (nşr. Atsız, İstanbul 1949), s. 236; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i*

²⁴ İdris-i Bitlîsî, *Heşt Behişt VII. Ketibe Fatih Sultan Mehmed Devri* (haz. Muhammed İbrahim Yıldırım), Ankara 2013, s. 108-109; Hoca Sâdeddin, I, 423.

²⁵ Enisî (Yurd), s. 54

²⁶ Lâmiî Çelebi, s. 798; Koca Hüseyin, vr. 199b- 200a, 202a-b.

²⁷ Şehabeddin Tekindağ, "İstanbul Kuşatmasında İki Önemli Olay", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı: 33 (Mart: 1980/81), İstanbul 1982, s. 1-6.

²⁸ İlk neşri Arşiv Kılavuzu içerisinde 1938'de yayımlanan bu kıymetli mektup daha sonra da neşredilmiştir. Yorumu için bk. Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1987, s. 127-128, Levha VII.

²⁹ Koca Hüseyin, *Bedâiyü'l-vekayi*, vr. 200a

gibi iki zıt görüş karşı karşıya gelmişti. Bunlardan ilkini başta padişah olmak üzere Akşemseddin, Zağanos Mehmed Paşa ve Molla Gürânî; ikincisini ise Veziriâzam Çandarlı Halil Paşa temsil ediyordu. Savaş meclisinden muhtemelen Akşemseddin'in de desteğiyle muhasaraya devam kararı çıktı²⁹.

Bu karar sonrasında II. Mehmed akıllara zarar bir planı uyguladı. Bir gece vakti 70 kadar gemiyi Boğaz'ın Beşiktaş Tophane arasındaki kıyısından karaya çıkartarak Tepebaşı surlarını aşırı ve Haliç'e indirtti. Zira İstanbul surlarının en zayıf yeri Haliç tarafı idi ve buranın da mutlaka zorlanması gerekiyordu.

Akşemseddin'in Destekleri Devam Ediyor

Kurulan geçici köprüden Ayvansaray tarafına asker çıkarıldığı halde fetih bir türlü gerçekleşmiyordu. Evliya Çelebi'ye göre kuşatma uzayınca Akşemseddin: "Beyim sen elem çekme, bu kal'anın fâtihi sen olası diye şehzadeliginde sana tebşir etmiştik. Lâkin bi-emr-i Hudâ Cenâb-ı izzetin bu gazâda müstetir işleri vardır. Derûn-ı kal'ada Şeyh Maksûd halifelerinden Ya Vedûd ismine mazhar düşmüş meczûb bir can vardır. Ol merhûm olmayınca bu kal'a feth olmak ihtimali yoktur. Ammâ elli günde merhum olur" diye kal'anın fethini saat ve dakikasıyla tayin etti ve devamla: "Beyim bu esrâr-ı İlâhi bunda kalsın, siz yine ihtimâm-ı tâm ile asker-i İslâm'a ihsânlar edüp hüsn-i dil gösterin" dedi. Sultan Mehmed başında ulema kavuğu ile askeri teşci ediyordu ve fetih gerçekleştiğinde ganimet mallarıyla onlar için türbeler, zaviyeler, mektepler vb. müesseseler yapma sözü verdi³⁰. Fakat muhasara bir türlü sonuca ulaşmıyordu. Sonunda II. Mehmed, vezirlerinden Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa'yı o iki azize gönderip dua talebinde bulunarak fethin gerçekleşeceği günün ve vaktin belirlenmesini istedi. Akbıyık Sultan meczup olduğundan fetihle ilgili bir şey demedi. Akşemseddin padişaha: "Yâ Fakih Ahmed! desin, Fakih Ahmed'den himmet talebinde bulunsun³¹, "Fulan gün kaba kuşluk vaktinde sen padişahın yanında dururken Allah'ın yardımıyla fulan yerden kal'a feth olunup, İslâm askerleri içeriye girerler" dedi. Ardından: "Asâ Rabbeküm en yühlike 'aduvveküm ve yestahlifeküm fi'l-arz" ayetinin³² anlamını verip: "Fe-'indallâhi megânime kesîretün" ayetinin³³ işaretini belirterek teselli verdi. Bu arada Sultan Mehmed gece gündüz şehrin surlarını top gülleleriyle döve döve "sin" harfine çevirmişti. Şeyhin evladından biri şöyle nakleder: "Belirlenen vakit geldiği halde kal'a feth olmayınca bize za'f gelmişti. Padişahın öfkesinden herkes şaşkın durumdaydı. O esnada babam Akşemseddin'e gidip çadırına girmek isteyince kapıda duran oğlan, 'bana içeriye kimseyi komayasız diye sipariş olundu. Ben seni içeri koymazın' diye men eyledi. Ben de çadırın bir tarafından eteğini kaldırıp içeri baktığımda, şeyh hazretlerini tazarru toprağı üzere baş açık secdeye varmış görüp, sürekli kanlı göz yaşları döker halde buldum. Onun bu inleme ve göz yaşlarına şaşırıp çadırın eteğinden başımı kaldırdığımda Şeyh Akşemseddin hemen ayağa kalkıp, 'el-hamdü lillâhi te'âlâ kal'a feth oldu' diyerek tekbir getirdi. Bu sözü duyunca surlara baktığımda gerçekten İslâm askerlerinin o azizin hayır duası bereketiyle kaleden içeriye girip feth ü zaferi gerçekleştirdiklerini gördüm". Bu gelişme üzerine padişahın Ahmed Paşa'ya, "el-hamdü lillâhi te'âlâ Şeyh hazretlerinin dediği vâki oldu. Ancak bu feth ve zaferle hasıl olan sevinçten, zamanımda onun gibi birinin bulunmasından elde edilen sürur daha fazladır. Bu manadan hazzım ziyadedir"³⁴ dediği nakledilir. Bir Başka rivayete göre ise, belirtilen gün geldiği halde fethin gerçekleşmemesi üzerine şeyhin çadırına bizzat padişah gitmiş, çadırı hançeriyle yarmış ve şeyhi toprak üzerinde secde halinde, gözlerinden akan yaşlarla dua ederken bulmuştur. Daha sonra yerine dönen Sultan Mehmed askerlerini surlardan içeri girerken görmüş³⁵ ve: "Elhamdü li'llâhi te'âlâ şeyh hazretlerinin dediği vâki oldu. Fe'emmâ bu feth ü zafer

³⁰ Evliya Çelebi, Seyahatnâme (Kahraman), I-II, vr. 25b-28a.

³¹ Menâkıb (Yurd-Kaçalin), s. 135.

³² "Umulur ki Rabbiniz düşmanlarınızı helâk eder ve onların yerine sizi yer yüzüne hakim kılar" (Kur'an, A'râf, 7/129'dan).

³³ "Allah katında birçok ganimetler vardır" (Kur'an, Nisâ, 4/94'ten).

³⁴ Koca Hüseyin, Bedayü'l-vekeyi, vr. 302b.

³⁵ İbn Kemal, Osmanlı askerlerinin Topkapısı denilen yerden şehre girdiğini yazar (Ş. Turan, 66).

³⁶ Mecdî Mehmed, aynı eser, s. 243.

ile hâsıl olan meserretten, zamânında ânın gibi kimesne bulunduğundan hasıl olan meserret artuktur. Bu ma'nâdan hazzım ziyâdedür" sözleriyle İstanbul'un manevi fatihine senada bulunmuştur.³⁶

İlk Cuma Namazı

İstanbul 29 Mayıs 1453 tarihinde Salı günü alındı ve aynı günün öğleden sonrasında kısmen istikrar sağlanınca Fatih Sultan Mehmed şehre girdi. Kaynaklarda yoksa da rivayete göre Osmanlı sultanı at üstünde Ayasofya'ya doğru ilerlerken Bizanslı kadınlar ve kızlar nur yüzlü Akşemseddin'i padişah zannederek "Efendiyos" nidalarıyla saygı gösterisinde bulunmuşlar, Akşemseddin ise genç padişahı işaret edince, Fatih'in: "Evet padişah benim ama, o benim hocamdır" diyerek fethin manevi dinamigiine iltifatta bulunmuştur.³⁷

Ayasofya'yı gezen Fatih ilk Cuma'ya kadar Ayasofya'ya mihrap ve minber yapılmasını emretti. Böylece fetih sonrası ilk Cuma Namazı bu camide kılındı ve burası İstanbul'un Ulu Camii yapıldı. Enîsi Menâkıbnâme'sinden ve Şakaik'ten yararlanılan tarihçi Âli'ye göre minbere, müellifin "Şeyhü's-şüyûh", "Kutbü'l-âfâk" olarak nitelediği Akşemseddin çıktı, daha sonra da namaz tamamlandı.³⁸ Bu ifadeden imamlık görevini de Akşemseddin'in yaptığı anlaşılabilir. Keza Solakzâde ve Ahmed Muhtar Paşa da aynı kanaattedir. Evliya Çelebi'ye göre namazı Akşemseddin kıldırılmış, hutbeyi Fatih okumuştur.³⁹ Ancak genel teamüle göre hutbeyi okuyan ve namazı kıldırmanın aynı kişi olduğu düşünülebilir.

Fetih sonrası Sultan Mehmed ile Akşemseddin'in görüşmeleri devam etti. Zaferden sonra üç gün üç gece devam eden ziyafetin ardından⁴⁰ ganimetlerin Ok Meydanı'nda paylaşılması sırasında Akşemseddin de bulundu ve söz alarak: "İstanbul mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden kumandan ne güzel kumandan, onu fetheden asker ne güzel askerdir" mealindeki **Le-tuftehanne'l-Kostantîniyye fele-ni'me'l-emîru emîruhâ vele-ni'me'l-ceyşu zâlike'l-ceyş** Hadîs-i şerîfini⁴¹ okuduktan sonra ayakta mealen: "İmdi inşaallah cümlemiz mağfûruz. Ammâ bu gazâ malın israf etmeyüp İstanbul için hayrât ü hasenâta sarf, padişahımıza itaat ve muhabbet ediniz. Osmancık'tan (Osman Gazi'den) bu âna gelince padişahınıza 'Bey' derdiniz şimdengerü 'Sultan' deyin" demiştir⁴². Sonra padişahın başına iki çatal sorguç takıp: "Padişahımız! Henüz Âli Osman'ın âb-ı rûy-ı oldun, heman mücâhid fî sebîli'llâh ol" diyerek gülbang-i Muhammedî çekmiş ve onu gazâyâ teşvik etmiş⁴³, bu arada başarılarından gurura düşmemesi için: "İslâh-ı memleketten gayrı nesneye iştigal göstermeyesüz" uyarısında bulunmaktan da geri durmamıştır. Bir gün Fakih Ahmed'in kim olduğunu soran Fatih'e Akşemseddin: "O sırada Fakih Ahmed kutub ve sâhib-i tasarruf idi" şeklinde cevap vermiştir⁴⁴.

³⁷ A. Süheyl Ünver, İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, İstanbul 1946, s. 224-225; Behçet Kurdoğlu, Şâir Tabibler, İstanbul 1967, s. 72-73.

³⁸ Kühnül-Ahbâr (Şentürk), s. 18.

³⁹ Evliya Çelebi, Seyahatnâme (Kahraman), I, 30b; Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, Solakzâde Tarihi (haz. Vahid Çabuk), Ankara 1989, I, 287.

⁴⁰ Evliya Çelebi o sırada bizzat Fatih Sultan Mehmed'in ekmek ve su dağıttığını yazar (Seyahatnâme, I-II, vr. 31a).

⁴¹ İlk Osmanlı tarih kaynaklarında zikredilen bu Hadîs'in kaynakları hakkında bk. yukarıda not 21.

⁴² Osmanlılarda sultan sıfatının gayrı resmi olarak Orhan Gazi, resmen de Yıldırım Bayezid zamanından beri kullanılmakta olduğu bilinmektedir. I. Murad için Hudâvendigâr unvanı kullanılmıştır.

⁴³ Evliya Çelebi, Seyahatnâme, I, 30b.

⁴⁴ Fakih Ahmed XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşamış bazı mutasavvif ve şairlerin ortak unvanı/adıdır (Osman F. Sertkaya, "Ahmed Fakih", DİA, İstanbul 1989, II, 65-67). Şeyhin torununun oğlu Ahmed'in el-Cevherü'l-munzam adlı eserindeki ifadelerinden o sırada Fakih Ahmed'in bizzat Akşemseddin olduğu anlaşılmaktadır (Enîsi-Yurd, s. VII).

⁴⁵ Menâkıb (Yurd-Kaçalin), s. 138; Ekrem Hakkı Ayverdi, "Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri", Vakıflar Dergisi (1958), IV, 249-261; Tahsin Öz, İstanbul Camileri, Ankara 1987, I, 21.

Daha sonra bir süre gözlerden kaybolan Akşemseddin'i Edirnekapı'ya yakın bir viranede bulduran Sultan Mehmed orada bir mescit yaptırmış ve zamanla orası Akşemseddin Mahallesi adıyla anılmıştır ⁴⁵.

Fatih'in Tasavvufa Meyli ve Akşemseddin'i Ziyareti

Enîsi'nin Menâkıb'ına göre Osmanlı padişahı yanında Velîyüddinoğlu/Bursalı Ahmed Paşa veya bir başka rivayete göre ise Mahmud Paşa ile birlikte Akşemseddin'in çadırına gitti ve şeyhi yanı üzere uzanır halde buldu. Şeyh durumunu düzeltmemiştir. İstanbul Fatihini elini öpüp: "Sana bu hâcet için geldim ki birkaç gün beni halvete koyup irşâd eylesün" dedi. Akşemseddin padişahın bu arzusunun kabul etmeyince Sultan Mehmed: "Elbette benim arzu ve isteğim yerine getirilmelidir" diye birkaç kez ısrar ettiği halde Akşeyh yine razı olmadı. Sonunda Sultan Mehmed öfkelenip: "Bu hususta bir Türk ⁴⁶ bir kere söylese kabul edüp halvete alırsun. Ben sana kaç kere söylediğim halde sözümü kabul etmezsin" deyince Akşemseddin: "Meşâyih-ı izâmın halvetinde bir lezzet vardır ki âna dâhil olsan emr-i saltanat gözünde olmayup sultanlığı bırakırsın. Bu sebebden de ahvâl-i âlem karışıp her birimiz sebep olma yüzünden Allah'ın gazabına mazhar olup günah işleriz. Makamınızda adâlet ve insâfla durunuz" diyerek ona gerçek görevini hatırlattı ⁴⁷ ve devamla bazı öğütler verdi. Sultan Mehmed şeyhin huzurundan dışarı çıkınca maiyetindeki vezire: "Şeyh efendi bize ayağa kalkıp saygı göstermedi" diyerek üzüntülerini dile getirmişti. Vezir ise daha önceki sultanlara nasip olmayan büyük fethin mazharı olduğundan padişahı gurur bulduğunu müşahede edince: "Bu gururu kırmak için o büyük terbiye üstadı yerinden kalkmadı ve saadetli padişahıma böyle davrandı" demiştir. ⁴⁸ Fatih Sultan Mehmed daha sonra Akşemseddin'e iki bin flori göndermiş, fakat dünya malına meyli olmayan Akşeyh bu altınları kabul etmemiştir. ⁴⁹

Padişahın Akşemseddin'i Daveti

Vezir Ahmed Paşa veya Mahmud Paşa'nın teklifi üzerine Sultan Mehmed birkaç gün sonra gece yarısını müteakip Akşemseddin'i davet etti. Güya bu defa o ayağa kalkmayacaktı. Şeyh çağrıya icabet edince, yakınları sıra dışı bu davetten korkup başına bir şey gelmesinden endişe duymuşlardı. Menâkıb'dan naklen Akşemseddin bu olayı şöyle nakleder: "Padişahın yakınları ve saray mensupları elimi öpmek için dizilmişlerdi. Orada padişah hazretleri olduğunu sezdiğim biri benim tarafıma yöneldi. O mutlu gece, haşetçi kalbi ve düşman gönlü gibi karanlık olduğundan zahir gözle padişahı algılayamadım. Fakat rûz-ı ezelde olan ruhların tanışması gereğince padişahı sezdiğimde, onunla muanaka eyleyüp keramet gücüyle öyle sıktım ki sultan hazretleri titredi ve az kalsın düşüyordu. Bu ızdırâb ve titreme kaybolmadan vücûd-ı şerifini bırakmadım". Daha sonra vezir padişaha, "Niçin ayağa kalktınız?" deyince Sultan Mehmed: "Ta'zîmde bî-ihyârım. Yanında heyecanlanırım, ellerim titrer. Diğer şeyhler ise benim yanımda heyecanlanır, elleri titrer" ⁵⁰ demiştir. Yine padişahı şöyle nakledilir: "Kalbimde yer etmiş olan çekilme bana o şekilde geri geldi ki, kalbimdeki buğz u adâvetin yerini büyük bir muhabbet ve sevgi aldı". Bu hâletten sonra Sultan Mehmed Akşemseddin ile çadıra girip sabah ezanına kadar sohbet etmiş, sabah namazını onun imamlığında kılmıştır. Akşemseddin namazdan sonra Hacı Bayram'a ait evrâd u ezkârını tamamlayınca kadar Fatih onun önünde diz çöküp bu zikirleri dinlemiştir ⁵¹.

Akşemseddin'in Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin Kabrini Keşfi

Yine Enîsî'nin Menâkıb'ına göre Fatih Sultan Mehmed Akşemseddin'den tarih kitaplarından edindiği bilgilere dayanarak sahabeden Mihmandâr-ı Nebevî Hazreti Ebû Eyyûbi Ensârî'nin kabrini İstanbul surlarına yakın arazinin neresinde bulunduğunu belirlemesini istedi. Akşemseddin bu amaçla ormanlık alanda araştırma yaptı ve halen mevcut türbenin bulunduğu yere geldiğinde, “Bu mevzide nur parlıyor, galiba merhumun mezarı buradadır” dedikten sonra bir süre murakabeye varıp: “Merhûmun rûh-ı şerîfiyle mülâkat eyledüm. Fethi tebrik ettikten sonra beni küfür karanlığından kurtardın. Cenâb-ı Hak sana makbul işler nasip eylesin diyerek sena etti” dedi. Sultan Mehmed anılan yere gelip Akşemseddin'in verdiği haberi tahkik edip: “Sizin bu tayininiz gerçektir” dedikten sonra tam itminan ve inanç için ondan bir kanıt/alamet göstermesini istedi. Şeyh bir saat kadar murakabeye varıp, mezarın baş tarafından bir yeri kazdırınca iki zira kadar aşağıda İbranî lisanıyla yazılmış bir mermer ortaya çıktı. Bu dili bilenler o mermerde yazılan hattı şeyhin buyurdıklarına uygun olarak çevirdiler. Sultan Fatih bu kerameti öğrenince çok şaşırды ve oraya kubbeli bir türbe, yanına birçok odalar bulunan bir cami inşasını emretti. Amacı Akşemseddin'in orada ikamet etmesini sağlamaktı. Ancak şeyh kabul etmeyince bu odalar medrese olarak kullanıldığı⁵² gibi, bu mukaddes makam zamanla ağırlıklı olarak veliler ve âlimlerin medfeni oldu; çok geçmeden de devlet adamlarının rağbet ettiği bir mezarlık haline geldi.⁵³ Bir süre Zeyrek Kilise Camii'nin bir odasında tedrisle meşgul olan Akşemseddin muhtemelen Osmanlı padişahını tasavvuftan alıkoymak için izin isteyerek veya gizlice Gelibolu üzerinden Göynük'e gitmiş ve altı yıl kadar da orada yaşamıştır. Gönderdiği mektupta gidiş sebebi olarak büyüklerinin gönlünü hoş etmek olduğunu yazmıştır. O sırada Fatih'in gönderdiği meblağı ve hediyeleri yine almadığı gibi, padişahın orada cami ve tekke yaptırma arzusunun da kabul etmeyip sadece bir çeşme inşasına razı olmuştur⁵⁴. Akşemseddin 863/1459 yılı şubat ayında Göynük'te vefat etmiş ve orada defnolunmuştur⁵⁵. Ölümüne ebced hesabıyla “Kâşif-i Esrar” terkiibiyle tarih düşürülmüştür.⁵⁶

Bayramiyye tarikatının Şemsiyye/Şemsilik kolunun kurucusu olan Akşemseddin'in vefatından sonra tarikatın faaliyetleri Göynük'te oğlu Muhammed Fazlullah, Kayseri'de İbrahim Tennûrî, İskilip'te Attaroğlu Muslihiddin, Ankara'da ise Hamza eş-Şâmî, Karahisârî Mısırlıoğlu Abdürrahim tarafından sürdürülmüştür.⁵⁷

İstanbul'da Sur içinde Hırka-i Şerif civarında adına izafe edilen bir mescit⁵⁸ bulunan Akşemseddin'in Muhammed Sadullah, Muhammed Fazlullah, Muhammed Nurullah, Muhammed Emrullah⁵⁹, Muhammed Nasrullah, Muhammed Nurülhüda⁶⁰, Muhammed Hamdullah adlarında yedisi erkek 12 evladı olmuştur⁶¹. Bunlardan en küçüğü ve babasının çok sevdiği Hamdullah Hamdi iyi bir şair, astronomi ve musikide mahir biriydi⁶². Kızlarının adları Mahbube, Fahrunnisa ve Zeynep olup üçü de babalarının türbesinde medfundur. Akşemseddin'in biraderzadesi olup “Paşa Çelebi” unvanıyla bilinen Gıyasüddin Çelebi

⁵² Menâkıb (Yurd- Kaçalın), 135-136; Bedâiyü'l-vekayi, II, 303a; Solakzâde, s. 362-3; Hammer, Devlet-i Osmâniyye Tarihi (trc. Atâ Bey, İstanbul 1329, II, 278. Tâciizâde Cafer Çelebi “Şemsü'l-maârif” olarak nitelediği Akşemseddin'in Ebû Eyyûbi Ensârî'nin kabrini bulma hadisesini nazmen anlatmıştır (Hevesnâme, haz. Necati Sungur, Ankara 2006, s. 190-194).

⁵³ Bu mekânın fetih öncesinde de bir ayazma olduğu, Bizans halkı tarafından duaların kabul olduğu, hastaların şifa bulduğu, yağmur dusasına çıkıldığı kutsal bir yer olarak nakledilir. Hatta Enîsî mezarın bulunduğu

⁵⁴ Enîsî (Yurd - Kaçalın), s. 136.

⁵⁵ Âli'ye göre okumakta olduğu Yâsîn sûresini bitirir bitirmez ruhunu teslim etmiştir (Künhü'l-ahbâr, s. 229).

⁵⁶ Mecdî, aynı eser, s. 244; Bedâiyü'l-vekayi, II, 303a. Türbesi ve kitabeleri hakkında bk. Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1977, II, 366-369; Hasan Özönder, “Akşemseddin'in Türbesi ve Vakıfları”, Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, s. 117-131; Ali Yardım, “Akşemseddin'in Türbesi ve Haziresindeki Tarihî Kitabeler”, aynı eser, s. 133-143.

⁵⁷ Bu hususta bk. Osman Türer, “Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Dağılımı”, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Süfîler (haz. Ahmet

⁵⁸ Tahsin Öz, İstanbul Camileri, I, 21.

⁵⁹ Mehmed Süreyya Bey bunun Emir Sultan ve Sultan II. Murad evkafı mütevellisi olduğunu belirtir (Sicill-i Osmânî, III, 161).

⁶⁰ Mecdî Mehmed, Fatih Sultan Mehmed'in yarı meczup bu zata bol gelirli vakıflar bağışladığından söz eder (s. 246). Enîsî, Evlek'te Nurülhüda Pınarı adında bir kaynağın varlığından söz eder (s. 144). Âli'ye göre Nurülhüda Evlek köyünde metfundur (231-232).

(ö. 927/1521) Amasya müftülüğünde bulunmuş, çeşitli yerlerde müderrislik yapmış ve Sahn-ı Seman Medreseleri'nden emekliye ayrılmıştır⁶³.

Eserleri

Kendisini ilm-i zâhir ve bâtında yetiştiren Akşemseddin çoğu tasavvufî 64 olmak üzere ve tıbbî dair eserler kaleme almıştır. Bunlardan 1437-1438 yıllarında tamamladığı Arapça Risâletü'n-Nûriyye adlı eserini, haklarında olumsuz dedikodular çıkarılan Hacı Bayram-ı Velî ve müritlerini savunma, yani bir bakıma Bayramîliği müdafaa amacıyla yazmıştır. Bu bilgilerden Akşemseddin'in "Nur Taifesi" olarak nitelendiği Hacı Bayram ve dervişlerinin bazı tutum ve davranışlarının sünnete aykırı ve bid'at olduğu öne sürülerek zahir alimlerce eleştirildiği anlaşılmaktadır. Ezcümle eski bir müderris olarak Akşemseddin onları müdafaa ederken kitap ve sünnete bağlılıklarını, kılık kıyafetlerinin sünnete aykırı olmadığını, mescitlerde Kur'an ile birlikte zaman zaman şiir (özellikle Yunus Emre'den) okumalarını, vecde gelip bağırma- larını, uzun börk giymelerini, zaman zaman para toplamalarını, asa kullanmalarını, kara edük giymelerini, savm-ı visal tutmalarını, cehrî zikirlerini, 40 gün halvetlerinin Hz. Peygamber'in Hira dağındaki inzivasına dayandığını, abdest alırken birinin ibrik tutmasını, Peygamber'in Mi'raç'ta Allah'ı zahir gözle görüp görmediği vb. gibi tartışma konusu meseleleri, başta hadîs-i şerîfler olmak üzere Cüneyd-i Bağdâdî, Kuşeyrî, Gazzâlî, Sühreverdî, Feridüddin-i Attar, Mevlânâ Celâleddin, Sadreddin Konevî, Sultan Veled, Âşıkpaşa, Zeynüddin Muhammed, Evhadüddin Kirmânî vs. gibi birçok zatın eserlerinden yararlanarak muknâ cevaplar vermiştir⁶⁵. Bu arada Bayramîliğin ilk devirleri hakkında ilginç bilgiler vermiş, tasavvufî ahlak ve adaptan da söz etmiştir. Risâletü'n-Nûriyye'in aslı ve müellifin kardeşi Hacı Ali'nin Türkçe çevirisi Ali İhsan Yurd tarafından yayımlanmış (İstanbul 1972, 1994), son neşrini ise M. Zahit Başer ve Metin Çelik gerçekleştirmiştir (İstanbul 2015).

Def'u matâ'ini's-sûfiyye adlı Arapça eserinde Akşemseddin, başta Muhyiddin İbnü'l-Arabî olmak üzere küfür ve ilhadla suçlanan bazı büyük mutasavvıfları Kuşeyrî, Gazzâlî, Cüneyd-i Bağdâdî, Necmeddin-i Kübrâ gibi ulema ve şeyhlerden yaptığı alıntılarla müdafaa etmiştir. 1452 yılında yazılan eser Hallü Müşkilât adıyla da bilinir. Bazı nüshaları İstanbul kütüphanelerinde bulunmaktadır⁶⁶. Âlî Mustafa bu eserin Telhîsu Def'i Matâ'in adlı özetinin varlığından söz ederse de⁶⁷ bunun herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır.

Arapça Risâle-i Zikrullah tasavvufa dair bir eseridir. Akşemseddin burada zikrin tanımı, hafî ve celî gibi türleri, manevî tekâmüldeki rolü hakkında bilgiler vermiştir .⁶⁸

⁶¹ Bunların biyografileri için bk. Enisî (Yurd- Kaçalın), s. 144 - 149; Âlî, s. 229-234; Akşemseddin biyografi için bk. Koca Hüseyin, aynı eser, vr. 301a-303b; Mü'minzâde, Silkü'l-le'âl, II, 1496-1519.

⁶² Âmil Çelebioğlu, "Akşemseddin-zâde Hamdullah Çelebi ve Pend-nâmesi", Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, s. 172-203; Zehra Öztürk, "Hamdullah Hamdi", DİA, İstanbul 1997, XV, 452-454.

⁶³ Mecdî Mehmed, s. 339-340.

⁶⁴ Detay için bk. Ayşe Yücel, Akşemseddin'in eserlerinin dinî-tasavvufî açıdan tahlili, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış doktora tezi (Ankara 1994).

⁶⁵ Risâletü'n-Nûriyye'nin kaynakları için bk. Yurd - Kaçalın neşri, s. 18-20; Fuat Bayramoğlu - Nihat Azamat, "Bayramiyye", DİA, İstanbul 1992, V, 272-273.

⁶⁶ Bazı yazma eserleri için bk. İsmail Yakıt, "Akşemseddin'in Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma Nüshaları Üzerine Bir İnceleme", Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, s. 39-47.

⁶⁷ Künhü'l-ahbâr (Şentürk), s. 227.

⁶⁸ Adem Çatak ve Ahmet Vural tarafından Zikir ve Semâ Hakkında adıyla Türkçeye çevrilen eser yayımlanmıştır (İstanbul 2020).

Yine Âlî Mustafa'nın sözünü ettiği Risale-i Şerh-i Akvâl-i Hacı Bayram-ı Veli ve Risâle fi Deverâni's-sûfiyye adlı eserlerinin ⁶⁹ mevcudiyeti şüphelidir. Zira Risâletü'n-nûriyye ve Def'u matâin adlı eserlerinin bazı parçaları kütüphane kataloglarına müstakil birer eser gibi girmiştir. ⁷⁰

Türkçe Makamât-ı Evliya adlı eserinde Akşemseddin 18 başlık altında mürşit-mürit, seyr ü sülûk, velâyetin başlangıcı, ikinci velayet, fenâ makamı, hikmet, Âdem Peygamber'in, cezbe ehlinin, tasarruf sahiplerinin makamları, küllî makam, maşuk ve müşahede makamları gibi manevî dereceler hakkında bilgiler vermiştir. Her ne kadar Bursalı Mehmed Tahir bu eseri Akşemseddin'in halifelerinden Şeyh Hamza Baba'ya izafe ediyorsa ⁷¹ da eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye mütercimi Mecdî Mehmed bu eseri gördüğünü ve okuduğunu belirtmektedir ⁷². Makamât-ı Evliya 1972 yılında Ali İhsan Yurd, 2012 yılında ise Metin Çelik tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır.

Kaynaklarda zamanın Lokman'ı olarak anılan Akşemseddin tıp ilminde, özellikle de Calinus tıbbında kendisini yetiştirmiş ve bu alanda da eserler kaleme almıştır. Tıp eğitimini kimlerden ve nerede aldığı bilinmemekle birlikte, gitmiş olduğu İran ve Horasan diyarlarından öğrenmiş olabileceği veya o yıllarda Amasya'da ünlü bir hekim olan ve Cerrâhiyye-i İlhâniyye müellifi Sabuncuoğlu Şerefeddin (ö. 1468'den sonra) ve yine Fatih devrinin ünlü hekimi Altuncuzâde/Altunizâde ile görüşmüş olabileceği akla gelmektedir. Zira tıbb-ı Nebevîyi çok iyi bilmektedir. Bu arada Fracastor'dan bir asır önce bulaşıcı bedenî hastalıklar için mikrobun varlığı meselesini ortaya atması da önemlidir ⁷³. Mana âleminde ruhların tabibi olup dalalet hastalığına düşenlere çaresiz olan Akşemseddin'in İsevî dualarıyla, hasta gönüllerin de hayat bulduğu bilinmektedir. Hatta rivayete göre bitkilerin, “Ben filan hastalığa faydalıyım” diye hal dilleriyle ona seslendiği nakledilmiştir ⁷⁴. Tıpla ilgili en önemli eseri Türkçe Mâddetü'l(Mâidetü'l)-Hâyat'ta bitkisel tedavi yöntemlerinden söz etmiştir. Baş, diş, göz, nezleden frengi ve cüzzama, mafsal ağrılarına, ateşli hastalıklara, mide ve bağırsak hastalıklarına, hatta veba gibi bulaşıcı hastalıklara dair devalar içeren eser ⁷⁵ yayımlanmıştır (Yurd- Kaçalın, İstanbul 1994; Mehmet Sait Toprak, İstanbul 2019).

Akşemseddin şiirle de meşgul olmuş ⁷⁶ bazı manzumeleri Kemal Eraslan tarafından yayımlanmıştır ⁷⁷. Keza Şâir Tabîbler'de de bazı ilahi ve şiirlerine yer verilmiştir. ⁷⁸

Akşemseddin'in 45 beyitten ibaret manzum Nasihatnâme'si Ali İhsan Yurd tarafından yayımlanmıştır (Yurt – Kaçalın neşri, s. 40-45).

⁶⁹ Künhü'l-ahbâr, s. 227.

⁷⁰ İsmail Yakıt, Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, s. 41-43.

⁷¹ Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, I, 13. Bu Hamza Baba'nın II. Bayezid zamanında Manisa'da yaşayan kolonizatör Türk dervişlerinden olduğu, Nif/Kemalpaşa ilçesinin Kapukaya mevkiinde bir yer açıp su getirterek bir zaviye ve bağ dikip orayı ihya ettiği, gelip geçenlere hizmeti dokunması münasebetiyle de bu padişahın iltifatlarına mazhar olduğu anlaşılmaktadır (Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve kolonizasyon metodu olarak Vakıflar ve temlikler I, İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler”, Vakıflar Dergisi, İstanbul 1974, sayı 2, s. 297. Türbesinin bulunduğu ilçede adına izafetle Hamzababa köyü bulunmaktadır.

⁷² Mecdî Mehmed, aynı eser, s. 246.

⁷³ Her ne kadar Adnan Adıvar tarafından kabul görmese de Bedi Şehsuvaroğlu bu hususta biraz daha iyimserdir (Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1970, s. 41-42. Bedi Şehsuvaroğlu, Türk Tıp Tarihi, Bursa 1984, s. 47, 62).

⁷⁴ Menâkıb (Yurd – Kaçalın), s. 131; Lâmiî Çelebi, s. 797; Âlî Mustafa, s. 228.

⁷⁵ Osman Şevki (Uludağ), Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi (sadeleştiren: İlter Uzel), Ankara 1991, s. 45-50, 164; s. 171-172. Cl. Huart, “Ak Şemseddin”, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1965, I, 230-231; H. J. Kissling, “Ak shams al-dîn”, Encyclopedia of Islam, new edition, I, 312-313; Orhan F. Köprülü – Mustafa Uzun, “Akşemseddin”, DİA, İstanbul 1989, II, 299-302.

⁷⁶ Sadettin Nusret Ergun, Türk Şairleri, İstanbul 1936, I, 400.

⁷⁷ “Akşemseddin'in Dini-Tasavvufi Şiirleri”, Türk Dünyası Araştırmaları 1984 Yıllığı Belleten, 1984 (Ankara 1987), s. 11-84. Şiirlerinin tahlil için bk. Kemal Yavuz, “Şiirleri İçinde Akşemseddin'in Tasavvuf Dünyası ve Psikolojik Yaklaşımlar”, Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, s. 49-58; Cemal Kurnaz, “Tasavvuf Şiirinde Akşemseddin'in Yeri”, aynı eser, s. 59-71; Müjgan Cunbur, “Akşemseddin'in Şiirlerindeki İç Dünya”, aynı eser, s. 85-94.

⁷⁸ Veli Behçet Kurdoğlu, Şâir Tabîbler, İstanbul 1967, s. 74-77.

Akşemseddin'in Fatih Sultan Mehmed'e yazdığı mektuplar günümüze ulaşmıştır. Bunlardan deniz yenilgisi sonrasında yazdığı mektup en bilineni olup yukarıda bundan söz edilmişti. Göynük'ten gönderdiği mektupta ise Akşemseddin Sultan Mehmed'e, dünya lezzetlerine tama etmemesini, en büyük belaların peygamberler ve evliyalara gelmesinden dolayı hiç bir beladan elem çekmemesini, yakın zamanda düşmana karşı zafer kazanacağını, ıslâh-ı memleketten başka şeyle meşgul olmamasını; kendisinin Göynük'e gitmesinden dolayı gücenmemesini, zira büyüklerinin (mektupta ebeveyn olarak geçiyor) gönlünü hoş etmek için oraya gittiğini, daima duada bulunduğunu ve karşılıklı ziyaretleşebileceklerini, Arap diyarını birlikte feth edebileceklerini, ancak Türkmen'den (Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı kastediyor olmalı) gafil olmamasını tavsiye etmiştir.⁷⁹ Bu arada Feridun Bey'in Münşeât'ında yer alan Akşemseddin'in cevabî mektubu⁸⁰ üzerinde durmak gerekmektedir. Güya Uzun Hasan üzerine giderken bir rüya görmüş ve bunun tabiri için Akşemseddin'e müracaat etmiş, o da Arapça cevabî bir mektup yazmıştır. Ancak Fatih, Uzun Hasan üzerine 1473 yılında yürümüştür. Akşemseddin 1459 yılında vefat etmiş olduğundan bu mektubun sıhhati veya yazıldığı yıl hakkında şüphe bulunmaktadır.

Akşemseddin'in kendi eliyle yazdığı vakıfnamesi de vardır.⁸¹

Sonuç olarak Akşemseddin, aldığı eğitimle müderris ve şeyh olarak çevresine ve müntesiplerine yararlı olmuştur. Özellikle şehzadelüğinden itibaren Sultan Mehmed'i destekleyerek İstanbul kuşatmasının başından sonuna kadar hep onun yanında bulunmuştur. En kritik zamanlarda muhasaranın devamı hususunda sultanın tereddüdünü kırarak büyük fethin gerçekleşmesinde önemli rol oynamış ve II. Mehmed'in "Ebü'l-feth/Fatih", buna bağlı olarak kendisinin de gerçek anlamda "Fethin Manevî Mimarı" olmuştur. Bu arada en büyük cihangirlerden olan Fatih Sultan Mehmed'in tasavvufa meylini kırarak adaletle devleti yönetmesini sağlamış, fetih sonrası yaptığı yönlendirmelerle de onun dünya siyasetine yön vermesine katkıda bulunmuştur. Sözlerimi Keçecizâde İzzet Molla'nın şu dörtlüğüyle bitiriyorum:

"Kara gün dostu imiş Fatih'in Akşemseddin

Ki yüzünden leme'ân etti anun Feth-i Mübîn

Nusreti çeşm-i hakîkatle görüp verdi haber

Böyle her kârı uzaktan görür erbâb-ı yakîn⁸²

⁷⁹ Menâkıb (Yurd-Kaçalin) s. 346; Ünver, aynı eser. 225.

⁸⁰ Münşeâtü's-selâtin, İstanbul 1274, I, 281-282; Yurd - Kaçalin, s. 45.

⁸¹ Menâkıb (Yurd-Kaçalin), s. 393; Lâmiî Çelebi, s. 799; Vakıfları hakkında bk. Hasan Özönder, Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, s. 127-131.

⁸² İzzet Molla, Divân-ı İzzet'ten naklen Yurd - Kaçalin, s. 88, 91

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, I, İstanbul 1990.
- Anhegger Robert – Halil İncalcık, Kanûnnâme-i Sultânî ber-Mûceb-i Örf-i Osmânî, Ankara 1956;
- Âşıkpaşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman (nşr. Âlî Bey), İstanbul 1332.
- Barkan, Ömer Lütfi XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları. Kanunlar, I, İstanbul 1943.
- Fatih Sultan Mehmed, Kanunnâme-i Âl-i Osman (haz. Abdülkadir Özcan), “Fatih’in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Fatih Sultan Mehmed’e Hatıra Sayısı, İstanbul 1982, sayı 33, s. 7–56; Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin), İstanbul 2003, 2007, Atam Dedem Kanunu, Kanunnâme-i Âl-i Osman, İstanbul 2012.
- Hamidullah, Muhammed, “İslâm Hukukunun Kaynaklarına Dair Yeni Bir Tedkik”, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi (İstanbul 1954), I/1–4, s. 63–67.
- İncalcık Halil, “Şeriat ve Kanunnâme”, Osmanlı’nın İzinde - Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı (haz. Feridun M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2013, II, 121–124.
- İncalcık, Halil, Türk Tarihinde Türe (törü) ve Yasa Geleneği”, Doğu – Batı, sayı 13 (Kasım – Aralık – Ocak 2000–2001), s. 65 vd.
- Kafalı, Mustafa, “Cengiz Han”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1993, VII, 369.
- Kraelitz, Friedrch von, Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, Wien 1921, I, 13–48.
- Nizâmülmülk, Siyasetnâme (trc. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul 1981.
- Özcan, Abdülkadir, “Pencik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 2007, XXXIV, 226-228.
- Tursun Bey, Târih-i Ebü’l-Feth (nşr. Mertol Tulum), İstanbul 1977.
- Tüzükât-ı Timur – Timur’un Günlüğü ve Başarı Prensipleri (haz. Taragay Bahadıroğlu, trc. Kutlukhan Şakirov – Adnan Aslan), İstanbul 2004.
- Afyoncu, Erhan, Truva’nın İntikamı, İstanbul 2018.
- Ateş, Ahmet, “İstanbul’un Fethine Dair Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar”, Tarih Dergisi, IV/7 (İstanbul 1953), s. 11-50.
- Bostan, İdris, “Osmanlı Kaynaklarında Fetih Hadisi”, Derin Tarih, sayı 86 (Mayıs 2019), s. 74-77.
- Dabağyan, Levon Penos, Fatih ve Fetih Olayı, İstanbul 1976.
- Dolfin, Zorzi, “1453 Yılında İstanbul’un Muhasara ve Zaptı” (trc. Samim Sinanoğlu-Suat Sinanoğlu), Fâtih ve İstanbul (29 Mayıs 1453), 1/1, s.26.
- Emecen, Feridun, Fetih ve Kıyamet, İstanbul 2012.
- Feridun Ahmed Bey, Münşeâtü’s-selâtin, I, İstanbul 1274.
- İncalcık, Halil, Kuruluş Devri Osmanlı Sultanları, İstanbul 2010.
- Kritovulos, Târih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni (trc. Karolidi), İstanbul 1328.
- Özcan, Abdülkadir, “Fethin Yankıları”, Aydos ve İstanbul’un Fethi Sempozyum Bildirileri, 28

- Mayıs 2011” (ed. Uğur Demir-Mehmet Mazak), İstanbul [2012], s. 109-122.
- Özcan, Abdülkadir, “İstanbul Fethinin Sonuçları ve Dünyadaki Yankıları”, Yeni İpek Yolu / Konya Ticaret Odası Dergisi (Aralık 1999), Konya 1999, II, 205-208.
- Özcan, Abdülkadir, “İstanbul’un Fethinin Doğu ve Batı Dünyalarındaki Yankıları”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (İsparta 1999), sayı 4, s. 99-104.
- Tekindağ, Şehabeddin, “İstanbul Kuşatmasında İki Olay”, Tarih Dergisi, sayı 33, s. 1-6.
- Turan, Osman, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul 1978.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, II, Ankara 1995.
- Abdurrahman Câmî, Evliya Menkıbeleri (Nefehâtü'l-Üns), tercüme ve şerh Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ – Mustafa Kara, İstanbul 1995.
- Adivar, Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1970.
- Âli Mustafa, Gelibolulu, Kühnü'l-ahbâr II Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481 (haz. Hüdai Şentürk), Ankara 2003.
- Âşıkpaşaoğlu, Tevârih-i Âl-i Osman (nşr. Atsız), İstanbul 1949.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, “Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri”, Vakıflar Dergisi (1958), IV, 249-261.
- Ayverdi, Sâmîha, Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fatih, İstanbul 1953.
- Baltacı, Cahid, Osmanlı Medreseleri, I, İstanbul 2005.
- Baltacı, Cahid, “Akşemseddin ve Yetiştirdiği İlim Çevresi”, Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, Ankara [1990], 21-26.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve kolonizasyon metodu olarak Vakıflar ve temlikler I İstilâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler”, Vakıflar Dergisi, İstanbul 1974, sayı 2, s. 297.
- Bayramoğlu, Fuat – Nihat Azamat, “Bayramiyye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1992, V, 272-273.
- Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, I, İstanbul 1333.
- Cunbur, Müjgan, “Akşemseddin’in Şiirlerindeki İç Dünya”, Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, s. 85-94.
- Çağbayır, Yaşar, Ötüken Türkçe Sözlük, İstanbul 2007, V, 4946
- Çakan, İsmail Lütfi, “Fetih Hadisi ve Akşemseddin’in Fetihteki Yeri”, Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, s. 153-163.
- Çelebioğlu, Âmil, “Akşemseddin-zâde Hamdullah Çelebi ve Pend-nâmesi”, Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, s. 172-203
- Emecen, Feridun, Fetih ve Kıyamet, İstanbul 2012.
- Enîsi Emir Hüseyin, Menâkıb-ı Akşemseddin (nşr. Ali İhsan Yurd), İstanbul 1972.
- Ergun, Sadettin Nusret, Türk Şairleri, İstanbul 1936, I, 400.
- Evliya Çelebi, Seyahatnâme I (tıpkıbasım, haz. Seyit Ali Kahraman), Ankara 2013.
- Feridun Ahmed Bey, Münşeâtü’s-selâtin, I, İstanbul 1274.
- Hammer-Purgstall, Devlet-i Osmâniyye Tarihi I (trc. Atâ Bey), İstanbul 1329.
- Hasan Amîd, Ferheng-ı Amîd, Tahran 1362, s. 612.
- Hoca Sadeddin Efendi, Tâcü't-tevârih, I, İstanbul 1279.
- Huart, Cl., “Ak Şemseddin”, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1965, I, 230-231.

- İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter (haz. Şerafettin Turan), Ankara 1957.
- İdris-i Bitlîsî, *Heşt Behîşt VII. Ketîbe Fatih Sultan Mehmed Devri* (haz. Muhammed İbrahim Yıldırım), Ankara 2013.
- İnalcık, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1987.
- Kaçalin, Mustafa S., bk. Yurd, Ali İhsan.
- Kissling, H. J., "Ak shams al-dîn", *Encyclopedia of Islam*, new edition, I, 312-313.
- Koca Hüseyin, *Bedâyiü'l-vekayi II* (nşr. Anna S. Tveritinova), Moskova 1961.
- Köprülü, Orhan F. Köprülü – Mustafa Uzun, "Akşemseddin", *DİA*, II, İstanbul 1989, II, 299-302.
- Kurdoğlu, Veli Behçet, *Şâir Tabîbler*, İstanbul 1967.
- Kurnaz, Cemal, "Tasavvuf Şiirinde Akşemseddin'in Yeri", *Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*, s. 59-71.
- Lâmiî Çelebi, bk. Abdurrahman Câmî.
- Mecdî Mehmed, *Hadâikuş-Şakaik (Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri içinde haz. Abdülkadir Özcan)*, İstanbul 1989, I.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, III, İstanbul 1311.
- Müminzâde Ahmed Hasib, *Silkü'l-leâl-i Âl-i Osman II* (haz. Göker İnan), İstanbul 2021.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, Ankara 1992, s. 60-61.
- Öz, Tahsin, *İstanbul Camileri I*, Ankara 1987.
- Özcan, Abdülkadir, "Akşemseddin, Fatih ve Fetih", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (7-9 Nisan 1999) Bildiriler* (haz. Alâaddin Aköz, Bayram Ürekli, Ruhi Özcan), Konya 2000, s. 245-250.
- Hasan Özönder, "Akşemseddin'in Türbesi ve Vakıfları", *Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*, s. 117-131.
- Öztürk, Zehra, "Hamdullah Hamdi", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 452-454.
- Sertkaya, Osman F., "Ahmed Fakih", *DİA*, İstanbul 1989, II, 64-67.
- Solakzâde Mehmed Hemdemî, *Solakzâde Tarihi I* (haz. Vahid Çabuk), Ankara 1989.
- Şehsuvaroğlu, Bedi, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984.
- Tâcizâde Cafer Çelebi, *Hevesnâme* (haz. Necati Sungur), Ankara 2006.
- Taşköprizâde İsamüddin Ahmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-Nu'mânîye fî Ulemâ'id-Devleti'l-Osmânîye* (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul 1985.
- Tekindağ, Şehabettin, "İstanbul Kuşatmasında İki Önemli Olay", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 33 (Mart: 1980/81), İstanbul 1982, s. 1-6.
- Türer, Osman, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Dağılımı", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* (haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2014, s. 276-277.
- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını*, Ankara 1977, II, 366-369.
- (Uludağ), Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Osmanlı Tababeti Tarihi* (sadeleştiren: İlter Uzel), Ankara 1991.
- Uzun, Mustafa, "Akşemseddin Hayatı, Eserleri Hakkında Bazı Meseleler", *Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*, s. 7-16.
- Ünver, A. Süheyl, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946.
- Yakıt, İsmail, "Akşemseddin'in Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma Nüshaları Üzerine

Bir İnceleme”, Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, s. 39-47.

Yardıı, Ali, “Fetih Hadisi Üzerinde bir Araştırma”, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, XIII/2 (Mart-Nisan), Ankara, tarihsiz, s. 116-123.

Yardıı, Ali “Akşemseddin’in Türbesi ve Haziresindeki Tarihi Kitabeler”, Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, s. 133-143.

Yavuz, Kemal, “Şiirleri İçinde Akşemseddin’in Tasavvuf Dünyası ve Psikolojik Yaklaşımlar”, Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, s. 49-58.

Yurd, Ali İhsan - Mustafa S. Kaçalın, Akşemseddin Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1994.

Yücel, Ayşe, Akşemseddin’in eserlerini dinî-tasavvufî açıdan tahlili, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış doktora tezi (Ankara 1994).

tarih evresi

Aylık Tarih ve Kültür Dergisi

tarih evresi

Aylık Tarih ve Kültür Dergisi